

148157

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

148157

TÜRKİYE'DEKİ ALMAN OKULLARI
(1852'den 1945'e kadar)

Sezen KILIÇ

SBE Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Öğr. Gör. Dr. Nezahat DEMİRHAN

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ VE ALMAN OKULLARI

A. OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ	4
1. 1862 YILINA KADAR OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ.....	4
2. BİSMARCK DÖNEMİ (1862-1890).....	10
3. ABDÜLHAMİT'İ ALMANYA'YA YAKLAŞTIRAN NEDENLER.....	14
4. OSMANLI KARA ORDUSUNDA ALMAN ETKİSİNİN ARTMASI.....	18
5. II. WİLHELM DÖNEMİ (1888-1918).....	23
a. Almanya'yı Dünya Politikasına Yönelten Nedenler.....	23
b. Alman Misyonerlerin ve Pangermenler'in Osmanlı Üzerindeki İstek ve Çalışmaları.....	29
c. Osmanlı Topraklarında Alman Yahudi Yerleşimciler.....	36
d. Bağdat Demiryolu.....	39
6. ALMAN TİCARETİNİN YOĞUNLAŞMASI.....	45
7. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ.....	50
8. I. DÜNYA SAVAŞINDA GÜÇLENEN OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ.....	52
B. OSMANLI DÖNEMİNDE ALMAN OKULLARI (1852-1918).....	59
1. YABANCI OKULLARIN AÇILMASI VE ÇOĞALMASI.....	59
a. Tanzimat'a Kadar Gelişmeler (1839'a kadar).....	59
b. Tanzimat Dönemi Gelişmeleri (1839-1876).....	65
c. Abdülhamit Dönemi Gelişmeleri (1876-1908).....	72
d. II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Dönemine Kadar Gelişmeler.....	74
e. Yabancı Okulların Amaçları Hakkında Ortaya Atılan İddalar.....	75
f. Yabancı Okullara Dair Raporlar ve Önlemler.....	82
2. ALMAN OKULLARI VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ	90
a. Alman Kültürel Faaliyetleri.....	90
b. Hugo Grothe'nin Alman Kültürel Faaliyetleri Hakkındaki Düşünceleri.....	91
c. Alman Okulları ve Faaliyetleri.....	98
d. Kudüs'teki Alman Okulları ve Faaliyetleri.....	102
e. Batı Anadolu ve Trakya'daki Alman Okulları ve Faaliyetleri.....	105
f. Osmanlı Topraklarındaki Diğer Alman Okulları ve Faaliyetleri.....	109
g. Alman Okullarında Okutulan Kitaplara, Eğitim Kadrosuna ve Programlarına Örnekler	114
h. Alman Okullarının ve Kurumlarının 1902'de Tanınması.....	117
i. I. Dünya Savaşı Öncesi Türkiye'ye Gelen Alman Bilim Adamlarının Çalışmaları.....	119
j. I. Dünya Savaşında Alman Okullarının Durumu.....	120

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ VE ALMAN OKULLARI (1924-1945)

A. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ (WEIMAR DÖNEMİ: 1924-1933).....	124
1. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNİN YENİDEN BAŞLAMASI.....	124
2. EKONOMİK İLİŞKİLER.....	126
B. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ (HITLER DÖNEMİ: 1933-1945).....	130
1. ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'DE YENİDEN GÜÇLENMESİ.....	130
2. EKONOMİK İLİŞKİLER	137
3. ASKERİ İLİŞKİLER	143
4. ALMANLARIN TURANCILARLA İLGİLİ FAALİYETLERİ.....	146
C. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALMAN OKULLARI (1924-1945).....	150
1. YABANCI OKULLARIN ETKİLERİ VE HUKUKİ DURUMLARI.....	150
a. Lozan Antlaşması'nın Getirdiği Düzenlemeler.....	151
b. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Getirdiği Düzenlemeler.....	153
c. 1925 ve 1926 Yılı Genelgesi'nin Getirdiği Düzenlemeler.....	154
d. Yabancı Okullar Yönergesi'nin Getirdiği Düzenlemeler.....	158
e. 1935 Yılından Sonra Yapılan Düzenlemeler.....	159
f. Yabancı Okullara Yönelik Değerlendirme.....	161
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜLTÜREL İLİŞKİLER.....	162
3. ALMAN OKULLARI VE KÜLTÜR PROPAGANDASI.....	165
a. Almanların Yakın Doğu Kültür Propagandası.....	165
b. Alman Okulları ve Faaliyetleri.....	171
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA.....	182

TABLolar

Tablo 1. 1898 Yılında Osmanlı'daki Demiryolu Hatlarının Durumu.....	41
Tablo 2. Beyrut'taki Yabancı Okulların Aldığı Yardımlar.....	69
Tablo 3. Yabancı Okulların 1905 Yılında Osmanlı İllerine Göre Dağılımları.....	73
Tablo 4. Saint Joseph Koleji Öğrencilerinin Sosyal Yapısı.....	74
Tablo 5. 1871'e Kadar Osmanlı Devleti'nde Açılan Alman Okulları.....	99
Tablo 6. Kudüs'teki Alman Okulları.....	105
Tablo 7. Mamuratülaziz'deki Alman Okulları.....	111
Tablo 8. Maraş'taki Alman Okulları.....	112
Tablo 9. Alman Okullarının Bulunduğu İller.....	113
Tablo 10. Selanik Alman İdadisinde Okutulan Kitaplar.....	114
Tablo 11. Selanik Alman İdadisi Haftalık Ders Programı.....	115
Tablo 12. Maraş Alman Kız ve Erkek İptidai Okulu Ders Kitapları.....	115
Tablo 13. Halep Alman Okulunda Okutulan Kitaplar.....	116

Tablo 14. Maraş Alman Kız Rüşdiye ve İdadisinin Haftalık Ders Programı.....	117
Tablo 15. Selanik Alman İdadisi Kadrosu.....	117
Tablo 16. 1902’de Ruhsat Alan Alman Kuruluşları.....	118
Tablo 17. 1911’de Ruhsat Alan Alman Okulları.....	119
Tablo 18. 1915’te Yeniden Ruhsat Alan Kudüs’teki Alman Okulları.....	120
Tablo 19.1924-1932 Yıllarında Türk-Alman Ticareti.....	129
Tablo 20.Almanya’nın Türk Ticaretindeki Yeri.....	139
Tablo 21.Alman-Türk Ticareti (RM).....	140
Tablo 22. 1933-1939 Yıllarında Türk-Alman Ticareti.....	143
Tablo 23.Günümüzde Faaliyet Gösteren yabancı Okullar.....	161
Tablo 24.Cumhuriyet Döneminde Alman Okulunun Öğrenci ve Öğretmen Mevcudu.....	176
EKLER	187
EK-1 : Malatya Alman Okulunun Ermenilere Yönelik Faaliyetleri(Rapor).....	187
EK-2 : Maraş Alman Okulunun Ermenilere Yönelik Faaliyetleri(Rapor).....	188
EK-3 : Mamüratülaziz Alman Okulunun Ermenilere Yönelik Faaliyetleri(Rapor).....	189
EK-4 : Mamüratülaziz Alman Okulunun Ermenilere Yönelik Faaliyetleri(Rapor).....	190
EK-5 : 1933 Yılında İstanbul Alman Mektebi Öğrencileri (Fotoğraf).....	191
EK-6 : İstanbul Alman Lisesi (Fotoğraf).....	192
EK-7 : İstanbul Alman Lisesi (Fotoğraf).....	193

ÖNSÖZ

1972 yılından itibaren Almanya’da çalışan bir ailenin çocuğu olarak 1975 yılı Haziran ayında Almanya’ya gidip orada 3 yıl süren orta tahsilimi yaptım. Ortaokula gittiğim yıllarda hem Almanca’yı öğrenme hem de Almanları yakından tanıma fırsatı buldum. Ortaokul öğrenimimden sonra Türkiye’ye dönüp liseyi bitirdim ve yüksek öğrenimimi Alman Dili ve Edebiyatı üzerine yaptım. Fakülte yıllarında gerek tarihe olan ilgim nedeniyle gerekse ders kredi sayısını tamamlamak için Tarih bölümünden dersler aldım. Fakülteyi bitirdikten sonra Almanca öğretmeni olarak görev yaptığım yıllarda bir çok Alman, Avusturya ve Türk delegasyonuna tercümanlık yaptım. Bu görevler esnasında Türk-Alman dostluğundan bahsetmek zorunda kalışım hep kafamda soru işareti olarak kaldı. Bunun nedeni uzun süre Almanya’yı ve Almanları tanıma fırsatı bulmama rağmen, herhangi bir dostluk hissedememiş olmam ve yetersiz tarih bilgimle bile, bu tür bir dostluğun daha çok Almanya’nın Türkiye’yi sömürgeleştirmek istemesi şeklinde olduğunun bilincine varmamdır. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünde yüksek lisans yapmaya hak kazandığımdan itibaren Almanca bilgimi bir şekilde yazacak olduğum tezde kullanmayı amaç edindim. Bu isteğimi tez danışmanım Dr. Nezahat Demirhan’a önceden iletmiştim. İstanbul’a yine çok üst düzey bir Alman delegasyonunun tercümanı olarak gittiğimde, Dr. Nezahat Demirhan’la görüştüm ve kendileri, bana çok iyi araştırıp inceleyeceğime inandıkları “Türkiye’deki Alman Okulları” adlı tez konusunu teklif ettiler. Tez konusu Almanca bilgimle ilişkili olduğu için hiç düşünmeden kabul ettim.

Tez konumu alır almaz yaptığım ilk çalışma YÖK’e giderek bu konuda daha önceden yazılmış bir tez olup olmadığını araştırmak oldu. Sadece Alman okullarını konu alan bir tez çalışması yoktu, ancak gerek Türk-Alman ilişkilerini gerekse yabancı okulları konu alan tezler vardı. Bu tezleri inceledikten sonra tez çalışması yaparken nasıl bir metot işlendiğini ve hangi kaynaklardan yararlanıldığını tespit ettim. Tezlerin önemli olarak gördüğüm sayfalarının

fotokopilerini ve kaynakçalarında yer alan Alman okulları ve Almanya ile ilgili olan tüm kitap, makale, belleten, gazete ve tezlerin adlarını aldım. Kaynakçada yer alan eserleri bulabilmek için başta Milli Kütüphane, Alman Kültür Merkezi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi, Kara Harp Okulu Kütüphanesinde araştırma yaptım. Özellikle, Milli Kütüphanenin günlük kitap araştırma sayısının 6 ile sınırlı olması, dışarıya hiçbir şekilde kitap çıkartılamaması ve kitap ödünç alma saat ve günlerinin kendi işyeri mesaimle çakışması, benim bu kütüphaneden yararlanmamı zorlaştırdı. Önce Milli Kütüphanenin internet sitesinden tespit ettiğim kaynakları çıkarttım ve tespit ettiğim kaynakların tümünün fotokopisini kütüphanede çekirttim. Bu fotokopileri bir yandan okuyup kendime yararlı olacak bölümleri not ederken, diğer yandan da başta Alman Kültür Merkezi Kütüphanesi olmak üzere, diğer kütüphanelerden eserleri bulup ödünç aldım.

Türkçe çevirileri olmayan otuza yakın Almanca eseri tercüme ederek önemli yerlerin notlarını çıkarmak çok zamanımı aldı. Bu şekilde Türkçe ve Almanca olan ve sayıları yüzü aşan eseri elden geçirince zihnimde tezin yazım metodu şekillendi ve oluşan bu şekli kaleme aldım. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere ve Atatürk Kütüphanesinde bulunan gazete ve dergilere de ulaştım. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Türkçe tutulan kayıt defterlerinden Alman okulları ve Almanya'yla ilgili Osmanlıca metinlerin fotokopisini alırken trajikomik bir duyguya kapıldım, çünkü kendimi hiç okuma yazma bilmeyen birinin bir eseri kütüphanede araması gibi zor bir durumda buldum. Fotokopilerini aldığım Osmanlıca gazete ve belgeleri Dr. Zekeriya Türkmen, Sadık Tekeli ve Türker Geçer gibi değerli tarihçi arkadaşlarıma tercüme ettirdim. Osmanlıca belgeleri ve Pangermen bir yazar olan Hugo Grothe'nin eserini tercüme ederken, Alman okullarının Osmanlı Devleti'nde azınlıklarla ilgili faaliyette bulduklarına iyice kanaat edindim. Tercüme ettirdiğim Osmanlıca diğer belgeler de Alman okullarının Elazığ, Maraş ve Malatya gibi Osmanlı şehirlerinde azınlıkları kışkırtıklarına dair şikayetler vardı.

Tezimi yazmaya başladıktan sonra daha birçok esere ulaştıım ve bunlardan da yararlandım. Bununla da yetinmeyerek İstanbul Milli Eğitim Arşivi'ni, Ankara'da bulunan MEB Özel Öğretim Kurumları Arşivi'ni, Talim Terbiye Kurulu Arşivi'ni ve Yayınlar Kurulu Arşivi'ni tetkik ettim ve Alman okullarıyla ilgili dosyalara ulaşp yararlı gördüğüm bilgileri not ederek tezimde kullandım.

Tezi araştırmam ve yazmamda değerli katkıları olan tez danışmanım Sayın Hocam Dr. Nezahat Demirhan başta olmak üzere, katkısı olan herkese sonsuz teşekkür ederim.

Ankara 2004

Sezen Kılıç

ÖZET

Haçlı seferleriyle 12. yüzyılda başlayan Türk-Alman ilişkileri uzun süre elçiler vasıtasıyla sağlanmış, 1761’de bir ticari anlaşma yapılmasıyla resmiyet kazanmıştır. Osmanlı Devleti yapılan bu ticari anlaşmayla, diğer ülkelere sağladığı kapitülasyonları Almanya’ya da vermiştir. Bu tarihten itibaren sıklaşan Osmanlı-Alman ilişkileri daha çok ticari yönü ağır basan ilişkilere dönüştü. 19. yüzyıldan itibaren Alman misyonerlerin, kutsal topraklarda ve Anadolu’nun doğusunda kendi mezheplerini yaymak amacıyla kilise ve okul açmaya başlamasıyla iki ülke ilişkileri farklı bir nitelik kazandı. Alman misyonerlerinin açmış olduğu bu okullar, resmi nitelik taşımayan ve Alman birliğinden önce açılmaya başlanmış okullardı. Ancak Almanya’nın 1871’de Fransa’yı yenerek oluşturduğu birlikle beraber hızlıca gelişen sanayisinin yeni ham madde ve pazar ihtiyacı Bismarck’ın 1862’den beri yürüttüğü, içe kapalı denge siyasetini zorlamaya başladı. Almanya artık kendi topraklarından çıkan ham madde ile yetinemeyecek kadar sanayileşmiş ve gelişmişti.

Almanya, pazar arayışına girdiği Avrupa’da, pazarların zaten çoktan paylaşılmış olduğunu ve kendisine bu pazarda yer olmadığını anlayınca, “güneşte kendine yer edinebilmek için” diğer emperyalist ülkeler gibi sömürge arayışına girmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 1880’li yıllardan itibaren Afrika ve Asya’da sömürge edinmeye yönelik bir mücadeleye girişen Almanya, bu uğurda çok para ve asker yitirmesine rağmen istediği nitelikte verimli sömürgeler edinmemiştir. Çünkü sömürgeler diğer Avrupalı devletler tarafından çoktan paylaşılmış, Almanya’ya ise sadece verimsiz topraklar kalmıştı. Bu noktada Almanya kendine çok daha yakın bir ülke keşfetti: Osmanlı Devleti. II. Wilhelm’in 1888’de Almanya’da iktidara gelmesiyle birlikte Almanya, Basra Körfezine kadar uzanan bir bölgeyi kendi çıkar alanı olarak ilan etti ve bu amacı gerçekleştirmek için de Bağdat Demiryollarının yapımına karar verdi. Bu tarihten sonra Almanya, ekonomisi, askeri, misyoneri, siyasetçisi ve eğitimcisiyle Osmanlı topraklarındaydı.

Osmanlı topraklarında Alman elçilik mensuplarının, demiryolları çalışanlarının ve tüccarlarının çocukları için resmi nitelikte olan Alman okulları açıldı. Almanlar tarafından Osmanlı topraklarında açılan bu okulların çoğu, Osmanlı Devleti'nin yabancı okulların ruhsatlarını resmîyete kavuşturmayı zorladığı 1902 tarihine kadar ruhsatsız olarak faaliyetlerde bulundu. Almanlar, resmi politikalarının gereği olarak, bir yandan, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde bulunup başta demiryolu ve silah siparişleri olmak üzere her türlü kolaylığı ve imtiyazı Osmanlı devlet kademesinden sağlıyor, ülkedeki azınlıklara yönelik bir faaliyet içinde olmadığını göstermeye çalışıyordu. Hatta Alman hükümeti, Osmanlı topraklarında kolonyal yayılmayı savunan Pangermenleri ve misyonerleri Alman dış politikasının düşmanı dahi ilan edebilecek kadar ileriye giderken, diğer yandan da gizliden gizliye misyoner okullarıyla ve diğer resmi nitelikli Alman okullarıyla ülkedeki Gayri-Müslimlerin hem dinini değiştirmeyi hem de onları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmayı da ihmal etmedi. Almanlar bunun dışında, kendi ülkesinden atmak istediği Yahudilerin, kutsal topraklara yerleşmelerini sağlamak için teşvik etti ve onlara her türlü kolaylığı sağladı. Alman okullarını diğer ülke okullarından ayıran özellik, onların ülkedeki azınlıklara yönelik çalışmalarda bulunmuyor gözükmesiydi, her ne kadar onlar da diğer yabancı okullar gibi azınlıklarla ilgili faaliyetlerde bulunsalar da, Alman okulları diğer bir deyişle, Osmanlıya dost gözüken bir ülkenin okullarıydı. Ancak Almanların Dünya Politikasının bir aracı olarak I. Dünya Savaşına giren Osmanlı İmparatorluğu, Alman devletiyle birlikte yenilmiş ve ülkedeki her türlü Alman faaliyeti de böylece son bulmuştur.

I. Dünya Savaşından sonra kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün Alman okulları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmayan Elçilik Okulu dışında tek bir Alman okulunda birleştirilmiştir. Cumhuriyet rejimi süresince tüm yabancı okullar sıkı denetim ve kontrol altına alınabildiği için Alman okulunun da en ufak zararlı bir faaliyet içine girmesine izin verilmemiştir.

ABSTRACT

The Turkish-German relations, which had begun in the 12th century with the Crusades, gained an official status in 1761 with the signing of a commerce agreement between the two countries. By signing this commerce agreement, the Ottoman State granted Germany the same capitulations as the other European countries. Following the agreement the Ottoman-German relations acquired more of a commercial character. With the German missionaries opening churches and schools to spread their religion in the Holy Lands and Eastern Anatolia in the 19th century, the bilateral relations were set on a new dimension. The schools that were started by German missionaries were unofficial and generally active before the German unification.

With the unification of Germany in the aftermath of the German victory over France in 1871, the demand of the rapidly developing German industry for new resources and markets challenged Bismarck's isolationist "balance of power" policy that he had been implementing since 1862. Industrially Germany was already so developed that its own resources were not adequate any more. Though it had set out to seek new colonies in Africa and Asia, and wasted much money and many soldier lives for this purpose since the 1880s, Germany could not acquire rich colonies as it wished. For the other European countries had already divided all the colonies among themselves, and Germany was left only with poor ones.

Having commenced its search for new markets in Europe and concluded that all the European markets had already been taken up, and that there had been no market left for it to enter, Germany was forced to adopt a new policy of search for new colonies, as the other European states, in order to find a place for itself "under the Sun." At this juncture, Germany found a rich country nearby for perfect colonization: the Ottoman Empire. With Wilhelm II. becoming the German emperor in 1888, Germany declared the region stretching all the way to the Persian Gulf as in its sphere of influence, and decided to build the "Baghdad Railroad" in order to make good of this declaration. Germany, with its economic interests, officers,

missionaries, politicians, and teachers, was now fully in the Ottoman lands, where official schools were opened for the children of the diplomats, railroad workers, and merchants. Most of these schools operated without a license until 1902 when the Ottoman State forced the foreign schools to acquire official licenses for legal operation. As part of its official policy, Germany held warm relations with the Ottoman state, gained all kinds of state assistance and commercial orders for railroad-related works and weapons, tried to demonstrate that it had not been engaged in any harmful activities vis-a-vis the ethnic minorities in the Ottoman state, and even went so far as to declare the pangermens and missionaries advocating a colonial expansion in the Ottoman lands as the enemies of the German foreign policy, while, with the help of the officially registered German schools, it did not hesitate to convert and incite the non-Muslims against the Ottoman state at the same time. Moreover, Germans encouraged the Jews, whom they wished to send away from Germany, to settle in the Holy Lands, and thus facilitated their immigration.

The distinguishing characteristic of the German schools among all the foreign schools in the Ottoman Empire was that they did not seem to be engaged in activities concerning the Ottoman minorities, though they, in fact, were. In other words, the German schools belonged to the country that was friendly to the Ottoman Empire. Once the Ottoman Empire entered the WWI as a tool of Germany's world politics and was defeated alongside with Germany, all the German activities in the Ottoman state came to an end. In the Turkish Republic, established after the WWI, all the German schools were incorporated into one German school. For all the foreign schools were under strict control during the Republican era, the German schools were not allowed to be engaged in any harmful activities.

GİRİŞ

Türk-Alman ilişkilerinin tarihçesini ve bugünü anlatan bir çok eserde iki ülke arasındaki ilişkinin tarihsel süreci anlatılmış, fakat Alman okullarına ancak bir iki sayfa yer verilmiştir. Yabancı okulları anlatan okullarla ilgili eserlerde ise Alman okulları konusu kısa olarak geçilmiş, iki ülke arasındaki ilişkiden ise hiç söz edilmemiştir.

Yabancı okullarla ilgili ve Türk-Alman ilişkilerini konu alan eserlerde Alman okullarına pek yer verilmemesinin nedeni, Alman okullarının gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde sayıca, diğer yabancı okullara göre az olmaları ve fazla etkin olmamalarıdır. Bunun yanında tarihi olarak dost gördüğümüz bir ülkenin okulları, Osmanlı topraklarında çok açık şekilde zararlı faaliyette bulunan Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan okullarının yanında masum olarak değerlendirilmiş ya da öyle görülmek istenmelerinden dolayı şüpheli bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir.

Teze başlamadan önce Türk-Alman dostluk ilişkisini daha çok Almanların Türkiye'yi sömürgeleştirmek istemesi olarak görmeme rağmen, Alman okullarının Osmanlı Devleti ve Türkiye'deki faaliyetleri konusunda pek fazla bilgi sahibi değildim. Tez konumu aldıktan sonra Alman okulları konusunda çok sınırlı kaynağa ulaşabileceğim endişesini hep taşıdım, çünkü diğer yabancı okullar konusunda pek çok kaynak olmasına rağmen, Alman okulları hakkında çok fazla kaynak yoktu; ulaştığım kaynaklar da Alman okulları konusunu pek detaylı işlememişlerdi. Araştırmama başladıktan bir süre sonra bile, Alman okulları hakkında "Alman okullarının azınlıklara yönelik faaliyette bulunmadıklarına" dair bilinen söylem kafama iyice yerleşmişti. Ancak Pangermen bir yazar olan Hugo Grothe'nin "Asiatische Türkei und die deutschen Interessen" (Asya Türkiye'si ve Alman Çıkarları) adlı ve Bekir Sıtkı'nın "Das Bagdad-Bahn-Problem 1890-1903" (Bağdat Demiryolu Problemi) adlı Almanca eserleri tercüme etmeye başladıktan sonra, Alman okullarının bahsedildiği gibi masum olmadıklarını, tam tersine Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklara hangi şekilde ulaşır nasıl etkileyeceklerinin çalışmalarını daha 19. yüzyıldan

itibaren yapmaya başladıklarını kavradım. Ancak, sadece bu iki eserle kesin bir yargıya ulaşmak doğru olmayacağı için, bir yandan Alman okullarıyla ilgili Almanca ve Türkçe başka eserleri araştırırken diğer yandan da internette bulduğum Alman Dışişleri Arşiv Müdürlüğü'ne e-mail yazarak yardım istedim. Yazmış olduğum e-mailde, Alman okulları hakkında tek taraflı olarak yazı yazmak istemediğimi ve bunun için Türkiye'deki Alman okullarıyla ilgili bilgilerin, eğer mümkünse bu konudaki belgelerin, tarafıma posta aracılığıyla ücret karşılığında gönderilmesini istedim. Müdürlük, yazmış olduğu cevapta, bana yardımcı olamayacakları, kendilerinde bu tür kaynak olmadığı, Türkiye'deki Alman okullarına başvurmam gerektiği tavsiyesinde bulundu. Bana hiç inandırıcı gelmeyen bu cevap üzerine Osmanlı belgelerine ulaşmak için Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ni taramaya karar verdim ve her iki yazarı destekleyen belgelere ulaştım. İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi'nde ve Ankara'da bulunan Milli Eğitim Bakanlığı Arşivlerinde ancak Cumhuriyet dönemindeki Alman okullarıyla ilgili belgelere ulaşmak mümkündü; daha önceki belgelere rastlamak ise imkansızdı. Araştırmalarım sonucu Türk-Alman ilişkilerinin iki yüzü olduğunu; birinci yüzün, Almanya'nın Türkiye'ye resmi olarak takındığı dost yüz, ikincisinin ise sömürgeci yüz olduğunu kavradım.

Osmanlı-Alman ilişkilerinin tarihçesinin anlatıldığı tezin ilk bölümünde, Almanların Osmanlı topraklarına önce askerleriyle, sonra ise ekonomi ve okullarıyla nüfuz etmeye başladıkları; aslında Alman misyonerleri sayesinde Osmanlı topraklarında daha 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoktan faaliyete başladıkları; Osmanlı topraklarında nasıl yavaş ama emin adımlarla ilerledikleri ve sonuçta da tüm yönetimi nasıl ele geçirdikleri anlatılmaktadır. Aynı bölüm içinde Almanların hangi bölgede hangi amaçla okullar açtıkları ve Yahudileri kutsal topraklara nasıl yavaş yavaş yerleştirdikleri de anlatılmıştır.

Tezin ikinci bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki Türk-Alman ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerini içermektedir. Cumhuriyet döneminde, Almanların, en güçlü olduğu Hitler döneminde bile, tüm baskılara rağmen Alman okullarının zararlı faaliyetlerine hiçbir

şekilde izin verilmediği de anlatılmaktadır. Sonuç bölümünde Türk-Alman ilişkileri ışığı altında Alman okullarının tarihsel gelişimine dair yorumda bulunulmuştur.

Tez, Türk-Alman ilişkilerinin tarihi gelişimi çerçevesinde Alman okullarını anlatan ilk eserdir. Tez konusunu araştırıp yazarken tez-antitez-sentez fikrinden yola çıkarak Türk-Alman ilişkilerine ve okullarına olumlu, olumsuz, ya da tarafsız bakan hem Türk hem de Alman yazarların eserlerine yer verilmiştir. Bu eserler incelenerek yazılan bu tezde ileri sürülen savlar belgelerle desteklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ VE ALMAN OKULLARI

A. OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHÇESİ

1. 1862 YILINA KADAR OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ

Osmanlı topraklarında ve Türkiye’de bulunan Alman okulları konusunu işlerken Türk-Alman ilişkilerinin tarihçesinden bahsetmek gerekliydi, çünkü okulların açılması için belli bir tarihsel süreç ve gelişim söz konusudur. Almanlar, Osmanlı topraklarında ve Türkiye’de belli siyasi, dini, ekonomik ve ideolojik amaçlar doğrultusunda kendi okullarını açmışlardır. İşte bu nedenle Türk-Alman ilişkilerinin tarihine değinerek bu tarihsel süreçteki siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin Alman okullarının açılmasında ve gelişmesindeki etkilerini göstermek gereklidir.

1871’e kadar Almanya adıyla anılan bir devlet yoktu ve bugünkü Alman devleti yerine 19. yüzyılın ortasına kadar 39 küçük düka devletçik vardı. Her ne kadar bu devletçikler kendi aralarında iktidar mücadelesi yapsalar da sonuçta Avusturya İmparatorluğu’na bağlıydılar. Avusturya İmparatorluğu, Germen ağırlıklı bir imparatorluktu, ama gerçek anlamda Almanları temsil etmiyordu, çünkü imparatorluk, içinde Almanlarla birlikte, bir çok milleti de barındırmaktaydı. Burada Almanya denince kastedilen daha çok topraklarının bir kısmı bugün Polonya içinde kalmış olan Prusya Krallığı ve 1871’de kurulan Prusya İmparatorluğu’dur.¹

Almanlarla Türklerin ilk teması II. Konrad’ın, 1147 yılında yaklaşık 900 000 kişilik bir orduyla Anadolu’ya Haçlı seferleri için gelmesi ve İznik’te bozguna uğratılmasıyla başlar. Bu savaştan sonra Saksonya Dükü Henri, 1171’de Filistin topraklarından Anadolu üzerinden Almanya’ya dönerken Kılıç Aslan’ın gönderdiği 400 asker tarafından sınırda törenle karşılanmış ve misafir edilmiş, böylece Türklerle Almanlar arasında ilk dostluk ilişkisi başlamıştır. 1190’da

¹ Ogier Chiselin Busbecq, **Türk Mektupları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939, s. 1-19; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971, s. 182-400; İsmail H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II, III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, s. 127-498; E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1983, s. 161-182; Süleyman Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1988, s. 9-20.

Almanlar, Friedrich Barbaros liderliğinde Anadolu toprakları üzerinden geçip Kudüs'e gitmek istemişler, ancak Türkler buna izin vermeyince Konya civarında çok çetin bir savaş yapılmıştır. Sonuçta Türkler Almanları yenemeyeceklerini anlayınca serbestçe geçmelerine izin vermişler ve yolculukları boyunca eşlik etmeleri için bazı Selçuklu beylerini birlikte göndermişlerdir. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ilişki uzun süre kesilmiştir.²

1521'de Prusya Krallığı'nın kurucuları olan Habsburg hanedanından Şarlken (V.Karl) ile kardeşi Ferdinand (1501-1564), babaları Güzel Filip'ten sonra ellerindeki toprakları bölüşmüşler ve bu bölüşüm sonucunda İspanya, Burgonya ve Felemek Şarlken'e, Avusturya da Ferdinand'a düşmüştür. Ferdinand kendisine düşen bu payla yetinmemiş, Macaristan kralının damadı olması nedeniyle Macar kralının ölümünü ve onun yerine geçen Prens Zapolya'nın tüm Macar beylerince tanınmamasını fırsat bilerek Macaristan'ın bir kısmını, Çekya'yı, Moravya ve Silezya'yı ele geçirmiştir. Ferdinand, Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde olması nedeniyle hem kendi elinde bulunan topraklar hem de Macar krallığı için kardeşi Şarlken'in yardımıyla 1526'dan 1564 yılına kadar Osmanlı Devleti'yle savaşmıştır. Ferdinand 1527'de Macaristan ve Bohemya Kralı, 1531'de Roma Kralı ve 1556'da ise imparator olmuştur. Şarlken zamanında Almanlar güçlenerek İtalya'nın bir bölümünü ele geçirmiş ve kendisine rakip olan Fransa Kralı I. Fransua'yla yapmış olduğu Pavye savaşını kazanarak 1525'te onu esir almışlardır. Esir kralın annesi Düşes Dangolem, Osmanlı Hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'dan oğlunu kurtarmasını istemiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın yardımları ve yapılan Madrid Anlaşmasıyla (1526) Fransua'nın elinde bulundurduğu bir çok toprağı Şarlken'e bırakması karşılığında kral serbest kalabilmiştir.³

Şarlken, kardeşi Ferdinand'a destek olmak ve Akadeniz'de hakimiyet kurabilmek için yıllarca Osmanlı Devleti'yle savaşmış ve 1556'da tahtından kardeşi adına feragat etmiştir. Ferdinand, uzun yıllar kendi toprakları ve Macaristan toprakları için savaştığı Osmanlı Devleti'yle barış yapmak

² Busbecq, a.g.e., s. 1-19; Osman Turan, a.g.e., s. 182-400; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s. 473-498, C.III, s. 127-128; Karal, a.g.e., C.VIII, s. 161-182; Kocabaş, a.g.e., s. 9-20.

³ Busbecq, a.g.e., s. 1-19; Osman Turan, a.g.e., s. 182-400; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s. 473-498, C.III, s. 127-128; Karal, a.g.e., C.VIII, s. 161-182; Kocabaş, a.g.e., s. 9-20.

üzere elçisi Busbeck'i 1554'te İstanbul'a göndermiştir. Busbeck'in Ferdinand tarafından İstanbul'a gönderilmesindeki amaç, Almanlar Macar topraklarının bir kısmını işgal ettiğinden Osmanlı ordusunun Macaristan'a akın etmesini diplomatik yolla engellemektir.⁴

Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk elçisi olan Busbeck, İstanbul'da bizzat Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilerek göreve başlamış ve görev yaptığı süre zarfında izlenimlerini kaleme aldığı ve imparatoru Ferdinand'a atfen yazılan "Türk Mektupları" adlı eseri Osmanlı Devleti hakkında iyi bir bilgi kaynağı oluşturmuştur.⁵

Kardeşi Şarlken'in tahtan feragatıyla Alman hükümdarı olan Ferdinand, Macaristan topraklarının bir kısmını Osmanlı Devleti'ne vergi vermek şartıyla elinde bulundurma hakkını savaşlar ve barış anlaşmalarıyla elde etmiştir. 1564'te ölen Ferdinand'tan sonra iktidara gelen diğer Habsburg hükümdarları, varolan anlaşmalar, iç çekişmeler ve İsveç ve Fransa'yla olan savaşları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'yla pek sorun yaşamamışlardır. Osmanlı Devleti, bu hükümdarlardan olan I. Leopold'ün Macarlara yaptığı zulmü bahane ederek 16 yıl süren bir savaşa girmiş ve sonunda Alman hükümdarının elinde bulundurduğu Macar topraklarını 1699'da geri almıştır.⁶

Bu olaydan sonra bir Rus saldırısına karşı Rus güçlerini ikiye bölmeyi düşünen Osmanlı Padişahı II. Mustafa'nın, 1701'de kurulan Prusya Krallığı'nın Rusya'yla komşu olmasını fırsat bilerek bu ülkeyle işbirliği yapmak üzere 18 Ocak 1701'de Asım Efendiyi 15 kişilik bir heyetle, Prusya Kralı I. Friedrich'i tahta çıkışını kutlamak bahanesiyle Berlin'e göndermesiyle iki ülke arasındaki ilk resmi ilişki başlamıştır. İki ülke arasındaki bu ilişkiden rahatsız olan İngiltere ve Fransa, Avusturya'yı Prusya'ya karşı kışkırtarak Avusturya-Prusya rekabetinin ve mücadelesinin başlamasına neden olmuşlardır.⁷

⁴ Busbecq, a.g.e., s. 1-19; Osman Turan, a.g.e., s. 182-400; Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s. 473-498, C.III, s. 127-128; Karal, a.g.e., C.VIII, s. 161-182; Kocabaş, a.g.e., s. 9-20.

⁵ Fahrettin Kerim Gökay, *Türk-Alman Kültür Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, [y.y.], Doğan Kardeşler Yayınları, 1955, s. 8-11; Busbecq, a.g.e., s. 1-8.

⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., C.II, s. 473-498, C.III, s. 127-128; Karal, a.g.e., C.VIII, s. 161-182; Kocabaş, a.g.e., s. 9-20.

⁷ Erhan Yerar, *Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri*, Ankara, Ajans Türk, [t.y.], s. 5-9.

Osmanlı Devleti'nin, Pasarofça Barış Görüşmeleri sırasında Fransa aracılığıyla diğer Avrupalı devletlerle yakınlaşma isteği çerçevesinde Padişah III. Ahmet, Prusya Kralı I. Friedrich'e 1718'de bir mektup göndermiştir. Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişki I. Friedrich'in (Çavuş Kral) 1721'de kendi ahırlarına Osmanlı Devleti'nden at almak için özel temsilcisi Jurgovsky'yi İstanbul'a göndermesiyle devam etmiştir. Gerçek amacın at alıp almamak olduğu bilinmemektedir, ancak bundan sonra iki ülke arasında yıllarca herhangi bir siyasi yakınlaşma görülmemiştir.⁸

Büyük Friedrich'in (II. Friedrich), iktidara geldiği 1740 yılından Hubertsburg anlaşmasına (1763) kadar sürekli olarak Avusturya ile savaş halinde olması ve bu savaşta Avusturya'yı doğrudan destekleyen Fransa ve Rusya'yla aynı anda savaşmak zorunda kalması, onun bu iki devletle sorunu olan Osmanlı Devleti'ni yanına çekmek için çaba sarfetmesine neden olmuştur.⁹

1755'te, Büyük Friedrich, II. Osman'ın tahta çıkışını tebrik etmek bahanesiyle yaveri Baron Rexin'i İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Rexin'in asıl görevi Osmanlı Devleti'yle ticarete ve savunmaya yönelik bir anlaşma yapmaktır. Ancak iki ülke arasında anlaşmaya karşı olan ülkeler, dağıttıkları rüşvetlerle bu işe engel olmuşlardır. Yine de Büyük Friedrich bu başarısızlıktan yılmamış ve Rexin'i daha sonra II. Mustafa'nın padişah olmasını fırsat bilerek, ticarete ve savunmaya yönelik anlaşma yapması için kendisinin kaleme aldığı bir mektupla birlikte, Şubat 1758'de tam yetkili olarak tekrar İstanbul'a göndermiştir.¹⁰

Prusya, 1760'ta Berlin'in Ruslar tarafından bizzat işgal edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin yardımına daha çok ihtiyaç duymuştur. Rexin, uzun mücadeleler sonucunda Sadrazam Koca Ragıp Paşa'yı hem ticaret hem de savunma anlaşması imzalama konusunda ikna etmiştir. Ragıp Paşa, yapılacak anlaşmaların yararlarını görüp bu konuda padişahı III. Mustafa'yı ikna ettiyse de, iki ülke arasında anlaşmanın kesin olarak imzalanacağını anlayan Avusturya elçisinin ve diğer

⁸ Selahaddin Tansel, **Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946, s.133-135; Kemal Beydilli, **1790 Osmanlı-Prusya İttifakı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayinevi, 1984, s. 4-5.

⁹ Veli Yılmaz, **1 nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 2000, s.1-23.

¹⁰ Tansel, **a.g.e.**, s. 136-165.

elçilerin teşebbüs ve rüşvetleri, imzalanacak anlaşmanın sadece bir ticaret anlaşması olarak sınırlı kalmasına neden olmuştur.¹¹

Prusyanın asıl amacı, Rusya'ya karşı savunmaya dayanan bir Osmanlı-Prusya ittifakı sağlamaktır. Bu teşebbüs, Osmanlı Devleti tarafından Rusya'yla yeni yapılan barış anlaşmasını tehlikeye sokacağı endişesiyle kabul edilmemiştir. Kendisini Avrupa'daki düşmanları tarafından sıkıştırılmış hissedenden ve ümidini Osmanlı Devleti'yle yapılacak olan savunma anlaşmasına bağlayan Büyük Friedrich'in, umutsuzluğa kapılmasını önlemek için 20 Ekim 1761'de yapılan ticaret anlaşmasının sekizinci maddesine iki ülke arasında gelecekte yapılacak anlaşmalara açık olunacağına dair bir ibare eklenmiştir. Prusya, bu anlaşmayla ilgili görüşmeler yaparken, Avusturya ile savaş halindedir.¹²

1761'de iki ülke arasında imzalanan ve sekiz bölümden oluşan bu dostluk ve ticaret anlaşması özetle şu maddeleri içerir:1) Prusya'ya da Osmanlı Devleti tarafından diğer devletlere verilen ticari ve idari haklar verilecek, 2) Prusya uyruklular Osmanlı topraklarına getirecekleri mallar için % 3 gümrük verecekler, 3) İki devlet gemileri birbirine yardım edecek, 4) İki devlet tebaası arasındaki anlaşmazlıklar elçiler ve konsoloslar tarafından çözülecektir.¹³

Büyük Friedrich'in, II. Mustafa devrinden itibaren Osmanlı Devleti ile bir ittifak anlaşması yapmak için birçok teşebbüste bulunmasına rağmen bunu gerçekleştirememesinin nedenini, kimi kaynaklar, Avusturya ve müttefiklerinin Prusya ile Osmanlı Devleti'nin anlaşma yapmaması için dağıtmış oldukları rüşvete bağladığı gibi, bazı kaynaklar da Koca Ragıp Paşa'nın Osmanlı ordusuna ve Prusya'ya güvenememesini işaret eder. Diğer kaynaklar da, Büyük Friedrich'in hem Osmanlı Devleti hem de Rusya'yla aynı anda anlaşmaya çalışmasına bağlar. Ancak iki ülke arasında yakın

¹¹ Yılmaz, a.g.e., s.1-23; Kocabaş, a.g.e., s. 9-20; Tansel, a.g.e., s. 136-165.

¹² Beydilli, a.g.e., s.4-5; Tansel, a.g.e., s. 136-165.

¹³ Tansel, a.g.e., s.133-135; Yılmaz, a.g.e., s.1-23.

ilişkiler kurulamamasının asıl nedeni, Prusyalıların daha ilk baştan bu işe çok önem vermemeleri ve de Osmanlı Devleti'ne dışarıdan yapılan olumsuz etkilerdir.¹⁴

Osmanlı-Alman yakınlaşmasıyla birlikte, Ahmet Resmi Efendi (eski Viyana Büyükelçisi) 1763'te ilk resmi Osmanlı elçisi olarak Berlin'e gönderilmiştir. Büyük Friedrich bu atamanın ardından Bavyera Prensinin saray bahçesine bir cami bile yaptırmıştır. Osmanlı Devleti, 1768-1774 yılları arasında Ruslarla yaptığı savaşta, Prusya'nın yardımını doğrudan görünce iki ülke birbirine daha da yakınlaşmıştır.¹⁵

Osmanlı Devleti Viyana Kuşatması'ndan sonra çözülme sürecine girmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde denge Prusya tarafına geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin güçsüz duruma düşmesi, emperyalist ülkelerin Osmanlı topraklarına göz dikmelerine, Osmanlı'nın çözülme sürecini daha da hızlandırmıştır. Prusya ise gelişen sanayisi ve askeri gücüyle Avrupa'da daha da etkinlik kazanmış, ancak Rusya'ya karşı etkin bir güç olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflamasından ve bu ülkenin Balkanlar'daki boşluğunu Rusların dolduracak olmasından endişe duymaya başlamıştır. Prusya'nın güneyden tek çıkış kapısı olarak gördüğü Osmanlı kapısının kapanma ihtimali bile Almanları yeterince telaşlandırmıştır.¹⁶

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu haritadan silerek onun yerine yerleşmeyi ve bu suretle hem Balkanları hem de boğazları tamamen ele geçirmeyi isterken, İngiltere daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun özerk federasyonlardan oluşmasını ve dıştan yönlendirmelere açık hale gelmesini istemiştir. III. Selim, 1789'daki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Prusya'nın fiili desteğini almak için hükümet başdanışmanlarından Ahmet Azmi Efendi'yi Berlin'e göndermiş, buna karşılık Prusya, İstanbul'a sadece bir askeri danışman göndermekle yetinmiştir. Büyük Friedrich'in imzalanması için çok uğraştığı savunma anlaşması bu kez Osmanlı Devleti'nin isteğiyle Ocak 1790'da imzalanmıştır. Osmanlı böylelikle ilk kez Avrupalı bir devletle ittifak anlaşması yapmıştır. 50 yıllığına yapılan bu anlaşmadan sonra Prusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ticari ve askeri

¹⁴ Tansel, a.g.e., s.133-135; Yılmaz, a.g.e., s.1-23.

¹⁵ Tansel, a.g.e., s.133-165; Yılmaz, a.g.e., s. 1-23.

¹⁶ Yarar, a.g.e., s. 5-9.

alandaki ilişkiler çok yoğun bir şekilde artmış ve Osmanlı Devleti Prusya'nın siyasi ve askeri nüfuzu altına girmeye başlamıştır.¹⁷

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerleyen Rus ordusuna karşı Prusya, Osmanlı Devleti lehine arabuluculuk yapmış ve 1840'ta Mısır'da patlak veren Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda da Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. 1853'te Eflak ve Boğdan'ın Ruslar tarafından işgalini, kendi topraklarında da aynı tehdit olabileceği düşüncesiyle Prusya karşı çıkmıştır. İki ülke ilişkilerini 1862'den itibaren Bismarck'ın dış politikası belirlemeye başlayacaktır.¹⁸

Bismarck dönemine kadar Osmanlı-Alman ilişkileri, daha çok Almanya'nın Avrupa'da kendine olan baskıyı kırmak için Osmanlı Devleti ile bir ittifak arayışıyla geçmiştir. Yine bu döneme kadar Almanya ile 1760'da ticaret ve 1790'da ittifak anlaşması yapılmasından sonra çok sıkı bir ilişki söz konusu olmamıştır.

2. BISMARCK DÖNEMİ (1862-1890)

1660 yılında egemen devlet, 1701'de ise krallık olan Prusya, II. Friedrich döneminde (1740-1788) dış politikada büyük başarı göstermiştir. Prusya'nın Avusturya ile mücadelesi zaman içinde Avrupa'nın temel sorunu haline almıştır. 1814-1815 yıllarında yapılan "Viyana Düzenlemesi" Almanların tek bir ulus olma hayallerini boşa çıkarmıştır. Bu düzenleme ile eski imparatorluk yerine dağınık bir yapı görüntüleyen bir çok devletçikten oluşan "Alman Devletleri Konfederasyonu" kurulmuştur. Bu konfederasyonun tek yönetim organı ise delegelerden oluşan Frankfurt'taki Federal Meclistir (Bundestag). Bu mecliste karar almak için hem Avusturya'nın hem de Prusya'nın mutabakatları gerekmektedir, bu da pek mümkün olmuyordu.¹⁹

¹⁷ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 1-5; Tansel, a.g.e., s.133-165;Yarar, a.g.e., s. 9-11.

¹⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 1-23.

¹⁹ İbrahim S. Canbolat, *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1995, s. 20-29; Karal, a.g.e., s. 161-182.

1862’de Prusya başbakanlığına getirilen Otto von Bismarck, başarılı bir dış politika yürütmüş ve Prusya’nın 1866’da Avusturya’yı yenmesini ve zaten yürümeyen Alman Devletleri Konfederasyonu’nun dağılmasına öncülük etmiştir. Bu konfederasyon yerine Main’in kuzeyinde kalan tüm Alman devletlerini içeren bir “Kuzey Almanya Konfederasyonu” oluşturulmuştur. Bismarck, bu aşamadan sonra Avusturya’yı dışarıda bırakacak ve daha küçük Almanya’dan oluşacak bir Alman Birliği oluşturma çabalarına girişmiştir. Prusya, Fransızlarla (1871) yaptığı savaşta Alsace-Loreine’i de Prusya topraklarına katıp güneydeki Alman devletleriyle kuzeydeki Alman devletlerini birleştirerek Alman İmparatorluğu’nu kurmuş ve I. Wilhelm’i bu birliğin Kaiser’i ilan etmiştir. Ancak Avusturya’nın ve diğer küçük bazı Alman devletçiklerinin birliğin dışında kalması, gerçek anlamda Alman birliğinin oluşmasını engellemiştir. Bu yeni devlet, prensler sözleşmesiyle oluşturulmuş ve Prusya ağırlıklı bir devlet olduğu için de “Büyük Prusya” adıyla anılmıştır.²⁰

Bir Pomeranya’lı Junker(*) olan Bismarck’ın, Alman birliğini kurduktan sonraki dış politikası, imparatorluk teşkilatını kurabilmek için belli bir süre barış içinde yaşamaktı. Yani Bismarck’ın dış politikası, mevcut toprakların muhafazası üzerine dayanan bir denge siyaseti gütmekti. Bismarck hatıralarında kendi dış politikasını şu sözlerle ifade eder:

“Menfaatimiz barışın muhafazasını gerektiriyor. İstisnasız olarak kıta üzerindeki bütün komşularımızın ise ancak harple gerçekleştirilebilecek gizli veya resmen bilinen arzu ve emelleri vardır. Binaenaleyh, politikamızı buna göre ayarlamamız, yani harbi imkan nispetinde önlemek veya sınırlamak Avrupa iskambil oyununda en son eli kendimize saklamak ne sabırsızlık ne memleket zararına hoş görünme isteği ile, ne bir gurur duygusuyla ne de dostların tahrik ve teşvikleriyle vaktinden evvel bekleme safhasından fiiliyata geçmek zorundayız; aksi takdirde kendimiz zararlı çıkarız.”²¹

Bismarck’ın dış politikası, Fransa’nın intikam alacağı endişesi üzerine kurulduğu için Fransa’nın ittifak yapmaktan çekineceği ülkeler olan Avusturya-Macaristan ve Rusya ile üçlü bir ittifak anlaşması imzalayıp Fransa’yı bir intikam savaşında yalnız bırakmaya dayanıyordu. Fransa

(*) Junker: Almanca jung (genç) ve Herr (bey) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Anlam olarak ise asil toprak sahibidir (aristokrat).

²⁰ Canbolat, a.g.e., s. 20-29; Karal, a.g.e., s. 161-182.

²¹ Kocabaş, a.g.e., s. 21-32; Karal, a.g.e., s. 161-182.

ile İngiltere arasında sömürge paylaşımı konusunda birlikte hareket etme olasılığı bulunmadığı için, Bismarck, İngiltere ile ittifak anlaşması yapma gereği dahi duymamıştır. Prusya, Avusturya ve Rusya arasında ilk kez 1873'te imzalanan birinci “Üç İmparatorluk Birliği” anlaşması Avrupa'daki statükoyu değişmez kabul ediyordu.²²

Bismarck, Rusya'nın Çanakkale, İstanbul, Boğazlar ve Balkanlar üzerindeki emellerini öteden beri haklı buluyor ya da ülkesi menfaati için öyle görünüyordu. Bismarck, boğazların Rusya için kilit önemde olduğunu ileri sürüyor, Ruslar da İstanbul'a giden yolun Almanya'dan geçtiğini biliyordu. Bismarck, Rusların güvenini kazanmak için, 1877'de üç yıllığına imzalanan Alman-Rus anlaşması ile Rusların boğazlar konusunda taleplerini destekleyeceği sözünü vermiştir.²³

Bismarck, 1878'e kadar takip ettiği Osmanlı politikasını şu sözlerle ifade ediyordu:

*“Öyle zannedirim ki, Rusların fiilen veya diplomatik şekilde İstanbul'a yerleşip bu şehri savunmak mecburiyetinde bulunmaları Almanya için faydalı olur... Bugünkü Rusya, İstanbul'a hakim olursa, İngiltere'ye nispetle bu devletin durumu daha iyi görünebilir, fakat Ruslar İstanbul'da kaldığı müddetçe Avusturya ve Almanya için daha az tehlikedir.”*²⁴

1877'de Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve Ruslar İstanbul önlerine kadar gelmişlerdi. Ruslar 3 Mart 1878'de savaşın bitmesiyle imzalanan Ayastefanos Anlaşması'yla artık ebedi arzuları olan sıcak denizlere inme hakkına kavuşmak üzereydiler. Ancak Prens Bismarck, Almanların “*Drang nach Osten*” (Doğuya Yönelim) politikası tehlikeye girmeye başlayınca, bütün ilgili devletleri 1878'de Berlin'de yapılan bir kongrede toplamış ve Osmanlı topraklarındaki azınlıkları koruma ve yönetme hakkını Ruslara bırakan Ayastefanos Anlaşması'nın ağır hükümlerinin etkisini azaltarak öteki ülkelerin de çabalarıyla Rusların sıcak denizlere inmesini engellemiştir. Hatta Rus Başbakanı Gorchakof, Rusya'nın Berlin Kongresi'ndeki kayıplarının tek sorumlusu olarak Bismarck'ı tutmuştur. Bismarck'ın, 5 Aralık 1876'da Alman Meclisinde Şark Meselesi hakkında söylediği şu söz: “Benim için şark meselesinin bir Pomeranya'lı neferin kemikleri kadar değeri yoktur,” çok çabuk değerini yitirmiştir. Çünkü Rus Başbakanı, Bismarck'ın Şark Meselesi'ni önemsemiyor

²² Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, [y.y.], Arba Yayıncılık, [t.y.], s. 33-36.

²³ Kazım Karabekir, *Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu*, İstanbul, 2001, s. 78-83.

²⁴ Kocabaş, a.g.e., s. 32-40; Yılmaz, a.g.e., s. 26-33; Karal, a.g.e., s. 161-182.

gözükmesine rağmen çok önemsedğini ve bu yüzden Berlin Kongresi'nde çok çaba sarfettiğini belirtmiştir. Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni Prusya asıllı Osmanlı Mareşali Mehmet Ali Paşa temsil etmiştir. Rusya'nın, Bismarck'ı kendi menfaatleri aleyhine tavır koymakla suçlamasıyla iki ülke arasındaki dostluk, yerine düşmanlığa bırakmıştır. Bunun üzerine Bismarck Avusturya'ya yaklaşmış ve Avusturya'dan herhangi bir Rus saldırısına karşı destek sözünü almıştır. Artık Almanya'nın tek korkusu, kendi toprak bütünlüğüne zarar verebilecek olan Fransa'yla Rusya'nın ittifak içine girmesiydi.²⁵

Bismarck, Prusya-Rusya ittifakı bozulduktan sonra, Osmanlı Devleti'ne karşı daha esnek davranmaya başlamıştır, çünkü Prusya-Rusya arasında bir savaş gelecekte çok muhtemel gördüğünden ve böyle bir savaşta Osmanlı ordusundan yararlanmayı düşündüğünden, Osmanlı'nın uzun süredir devam eden askeri heyet isteğini kabul etmiş ve 1882'de heyeti göndermiştir.²⁶

Bismarck, Alman Birliği kuruluşundan itibaren kolonyal yayılma yerine kendi topraklarını muhafaza etmeye çalışmaktaydı. Ancak gelişen Alman sanayisi ve ticareti Alman hükümetini kolonyal yayılmaya mecbur etmişti. Bismarck işte bu baskının etkisiyle politikasını değiştirmek zorunda kalmış ve Afrika'da koloni aramaya çıkmıştır. Almanya, Doğu Afrika kıyılarındaki ilk sömürgeleri elde ettiğinde (1884), resmi sömürgecilik politikasını başlatmış oldu. Fakat Almanya, diğer yandan da denizaşırı sömürgelerini koruyabilecek yeterli bir deniz gücü olmadığından İngiltere ve Fransa'yla çatışmamaya özen göstermiştir.²⁷

Orta Afrika'da, merkezi Belçika Kongo'su olmak üzere Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na kadar uzanan bir Alman sömürge imparatorluğu, Orta Avrupa'da Fransa'dan başlayarak Balkanlara kadar uzanan bir ekonomik bölge oluşturulması, Fransa'nın yalnız ve güçsüz düşürülmesi, Baltık ülkelerinden Tuna ve Balkanlara kadar uzanan Alman çıkarları, Osmanlı

²⁵ Karal, a.g.e., s. 161-182; Kocabaş, a.g.e., s. 21-32.

²⁶ Özyüksel, a.g.e., s. 33-36.

²⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 40-43; Karal, a.g.e., s. 161-182.

Devleti'ni Alman egemenliği içine sokma abaları, Alman Dünya Politikasının hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı hedeflerindedir.²⁸

3. ABDÜLHAMİT'İ ALMANYA'YA YAKLAŞTIRAN NEDENLER

Abdülhamit, Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu eski gücüne kavuşturma yollarını aramaktaydı. Osmanlı artık genelde Müslümanların oluşturduğu bir imparatorluk haline gelmişti. Tek İslam devletini ve padişahın halifeliğini vurgulayan Panislamizm ideolojisi devleti tekrar eski gücüne kavuşturacak bir düşünce olarak kabul edilmişti.²⁹

Osmanlı Devleti'nin borçları 2 milyar frankı bulduğundan, ülkenin maliyesi 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye'nin eline geçmiş ve böylece devlet yarı sömürge durumuna düşmüştü. Bunun dışında ülkenin doğal zenginlikleri de yabancılara verilmeye başlanmış; en hayati yatırımlar dahi yapılamaz ve her şey için dış borç alınır olunmuştu. Osmanlı Devleti, lke güvenliği için çok önem verdiği demiryolu yapımını ancak kilometre garantisi sağlayarak yaptırabiliyor ve kilometre garantisi için, yetersiz olan aşar vergisini de tamamen ipotek altına aldırıyordu. lke tarım ülkesi olmasına rağmen, yeterli ulaşım ağı olmadığından, İstanbul gibi büyük şehirler ithal malı buğdayla besleniyordu. Devlet, milliyetçilik akımları, i isyanlar ve dış müdahaleler sonucu sürekli toprak kaybediyor; ancak büyük ülkeler arasında denge politikası güderek ayakta kalabiliyordu. Açıkçası devlet kendisini smrececek ülkeyi seçme özgürlüğüne kısmen sahipti. İşte bu durumda Abdülhamit kendi topraklarını parçalayan ve kendi ülkesindeki azınlıkları destekleyip kışkırtan ülkeler arasında yer almayan Almanya'yı ehveni şer olarak görüyordu.³⁰

Almanya da İslamcı ideolojiye yakın gözükmeye alışıyor, Alman fikir adamları İslam birliğini ve padişahın halifeliğini destekliyorlardı. Çünkü bu ideolojiyle Osmanlı topraklarındaki Müslümanların birlikteliği sağlanacak; ülke toprakları daha fazla paralanmayacak ve Almanya

²⁸ Andrea Hillgruber, *Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Almanların Savaş Hedefleri*, Ankara , Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s. 85.

²⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s. 52-58; Karal, a.g.e., s. 161-182.

³⁰ Ortaylı, a.g.e., s.18-52.

kendi sanayisi için ihtiyaç duyduğu her türlü ham madde ve pazar ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilecekti. Almanya bu ideoloji sayesinde İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanları kıskırtarak isyan çıkartacağına, bu şekilde Müslümanların bu ülkeleri kendi topraklarından atmalarını sağlayacağına, nihayetinde ise tek başına tüm zenginliği ve pazarı paylaşabileceğine inanmaktaydı. Diğer yandan Osmanlı Devleti de Almanya sayesinde yeniden canlanıp güçlenecekti.³¹

Abdülhamit, Almanya'yla temasında ilk olarak, İstanbul'daki Alman Büyükelçisinden 1880'de askeri ve sivil uzman gönderilmesini talep etmiştir. Bu talebe Bismarck ancak müttefiklerine danıştıktan sonra 1882'de olumlu yanıt vermiştir. Gönderilen Alman askeri heyetin bir üst rütbede göreve başlaması yanında, Osmanlı yasaları yerine Alman yasalarıyla yargılanmaları konusunda güvence verilmiştir. Devletin Alman askerlerine tanıdığı imtiyazlar, bir çok Alman subayına cazip gelmiş ve Osmanlı ordusunda görev yapmalarına neden olmuştur. Gelen Alman askeri heyetine bu denli çok imtiyaz ve yetkinin tanınmasındaki etken, Abdülhamit'in Alman desteğine duyduğu hayati ihtiyaçtır. Albay Kaehler ve heyetinin ordunun reorganizasyonu konusunda sunduğu raporlar, Padişah tarafından dikkate alınmamış ve hasır altı edilmiştir. Bunun nedeni ise Abdülhamit'in Almanya'nın siyasi ve ekonomik desteğiyle yetinmesi ve gelişen bir orduyu kendisi için tehdit olarak görmesidir.³²

Sadece Abdülhamit umutlarını Almanya'ya bağlamıyordu; ülkenin bir çok aydın ve yazarı, hatta Abdülhamit'ten zarar görenler bile, ümitlerini Almanya'ya bağlıyorlardı. Ülkenin parçalanmasını Haçlı-İslam çatışması olarak nitelendiren Mehmet Akif bile, diğer Hıristiyan ülkeleri kötülerken, Almanya'ya olan hayranlığını bir şiirinde ifade etmiştir. Haziran 1900'de Çin'de çıkan Boxer İsyanı'nda Padişah, Alman Büyükelçisi Biberstein'in isteği üzerine bir nasihat

³¹ Karal, a.g.e., s. 161-182; Ortaylı, a.g.e., s. 52-58.

³² Özgüldür, a.g.e., s. 11-15.

heyeti oluşturarak Almanlara karşı Çinli Müslümanların isyana katılmalarını engellemek için heyeti Çin'e göndermiş, ancak isyan 1901'de çoktan bittiği için heyeti karşılayan dahi olmamıştı.³³

1888'e kadar İngiliz ve Fransızlar Osmanlı topraklarında sadece dört demiryolu hattı açmışlar ve bu hatlar sayesinde gelişen Osmanlı toprakları ekonomik bakımdan İngiliz ve Fransız nüfuzu altına girmeye başlamıştı. Padişah, son savaşlarla iyice güçsüz duruma düşen ülkesinin varlığını İngiliz-Fransız ve İngiliz-Rus çelişkilerinden yararlanarak ayakta tutmaya çalışmış ve bu politikasını Anadolu Demiryolları için verilecek imtiyazlar konusunda çok iyi kullanmıştı.³⁴

Abdülhamit demiryolu imtiyazını verdiği Alman firmasından ve yaptıkları hızlı işlerden o kadar memnundu ki bu memnuniyetinin karşılığı olarak Alman demiryolu şirketine 15 Şubat 1893'te 444 kilometrelik Eskişehir-Konya demiryolunun imtiyazını da vermişti.³⁵

Abdülhamit'in teknik danışmanı olan Alman demiryolu mühendisi Wilhelm von Pressel'e göre Mezopotamya, demiryolu sayesinde gerçek bir ekonomik cennet olacak ve böylelikle ülkedeki siyasi denge sağlanacaktı. Kısa sürede Osmanlı askerleri Kürtlerin ve Arapların ayaklandıkları bölgelere giderek Sultanın otoritesi koruyacaklardı. Kısacası, demiryolu sayesinde Osmanlı topraklarına barış ve refah gelecekti. Abdülhamit de demiryollarının emperyalistlerin tutkularına hizmet edeceğini biliyordu, ancak bu demiryolları aynı zamanda Suriye, Mezopotamya, Arabistan gibi ayaklanmaların olduğu yerlerde Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sözde değil uygulamada da sağlayabileceği gibi gerektiğinde asker zoruyla da olsa bu bölgelerin savunması için gerekli kan ve para sağlanacaktı. Tüm bunların yanında iç güvenlik korunacak, zorunlu askerlik hizmeti uygulanabilecek, vergiler toplanabilecek, yabancı ülkelerin saldırılarına karşı konulabilecekti. Abdülhamit'in demiryolu projesinden bekledikleri bununla sınırlı değildi; Osmanlı askeri gücü Hicaz'a kadar bağlanacak demiryolu ile Karadeniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanabilecekti.³⁶

³³ Ortaylı, a.g.e., s. 52-58.

³⁴ Rathmann, a.g.e., s. 35-38.

³⁵ Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s. 44-45.

³⁶ Earle, a.g.e., s. 30-35.

Abdülhamit'in Bağdat Demiryolunda amacı ekonomik olmaktan çok askeri olduğundan demiryolunun Adana-Halep arasındaki bölümü Akdeniz kıyılarından çok daha kolay geçirilebilecekken, büyük güçlük ve masraflar göz önüne alınarak dağlardan geçirilmeye çalışılmıştır. Çünkü deniz kıyısına yakın bir yerden geçen demiryolu düşman filosu tarafından kolayca vurulabilecek bu da ordunun can damarını kesebilecekti. Demiryolunu yapan şirket bu hattı kıyıda geçirtmek istemişse de buna Padişah şiddetle karşı çıkmıştır. Abdülhamit, Lord Curzon'a göre, demiryolu imtiyazı vermekle ülkesini yeni bir ipotek altına aldığını biliyordu, ancak bu ipoteğin yararı da vardı; çünkü demiryolunun yapımıyla birlikte Osmanlı ülkesindeki Türklerin Yakın Doğu'daki otoriteleri güçlenecekti.³⁷

Abdülhamit, Bağdat demiryolu ile ilgili bir çok imtiyazı Almanlara vermişse de, Almanların hattın çevresi boyunca kolonizatör Alman çiftçilerin yerleştirilmesi isteğini reddetmiştir. Padişah, 1903'te yapılan yeni demiryolu sözleşmesiyle, demiryolu boyunca yabancıların iskanını yasaklamıştır.³⁸

Abdülhamit, İngiltere ve komşusu olan Rusya'yı gücendirmeme ve onların tepkisine neden olmama üzerine yürüttüğü ve bu ülkelerle dostluk içinde olmaya çalıştığı dış politikasında pek başarılı olamamıştır. Çünkü, İngilizlerin Osmanlı üzerindeki sinsî politikaları, Rusların gerek Balkanlar'a hakim olup Akdeniz'e çıkmak için güttüğü politikası, gerekse Osmanlı'daki Ortodoksların hamisi rolünü üstlenmesi, Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi ve Avusturya'nın Bosna'yı alması, bu denge politikasını imkansız kılıyordu. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı'yı Almanya'ya yakınlaştıran nedenler olsa bile, Abdülhamit Almanya'ya herhangi bir savaşa girişmesi durumunda destek olma sözünden kaçınmıştır.³⁹

Padişah diğer yandan da, ordu içinde askeri tıbbiyeye çok önem vermiş ve bunun için Almanya'dan getirttiği Rieder, Witting, Dayke gibi doktorlar, Gülhane Hastanesi'nin gelişmesinde ve tıp öğrencileri üzerinde çok önemli bir rol oynamışlardır. Rieder Paşa, İstanbul Haydarpaşa'da

³⁷ Earle, a.g.e., s. 35-38.

³⁸ Özyüksel, a.g.e., s. 195-196.

³⁹ Earle, a.g.e., s. 76-78; Yılmaz, a.g.e., s. 26-33.

askeri bir hastanenin yapımını sağlamıştır. Gelen Alman doktorların modern tıbbı Gülhane Askeri Hastanesi'ne taşınmaları ve burada yetiştirdikleri öğrencileri Almanya'ya göndermeleri, Türk tıbbının modernleşmesinde çok olumlu etkiler sağlamıştır.⁴⁰

4. OSMANLI KARA ORDUSUNDA ALMAN ETKİSİNİN ARTMASI

Osmanlı ile Prusya arasındaki askeri ilişkilerin kökeni 1798 yılında Prusyalı Albay von Goetze'nin, III. Selim'in isteğiyle Osmanlı ordu birliklerini denetlemesine kadar uzanır. II. Mahmut, ordunun çağa uygun hale getirilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu konuda askeri heyet göndermesi için 1835'te Fransa'yla yapmış olduğu temas başarısızlıkla sonuçlanınca, aynı teklifi Prusya'ya yapmış ve Prusya bu talebinin karşılığı olarak aynı yıl Moltke önderliğinde askeri bir heyeti İstanbul'a göndermiştir.⁴¹

1857-1888 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olan Moltke, Osmanlı Devleti'nde kaldığı dört yıl boyunca değişik askeri çalışmalarda bulunup ülkesine geri dönmüş ve ülke hakkındaki hatıralarını 1892'de ilk kez Leibzig şehrinde yayınlamıştır.⁴²

Prusya, Moltke'den sonra Osmanlı Devleti'ne 1871'e kadar bir çok askeri uzman göndermeye devam etmiştir. Bu askeri uzmanların çoğu görevlerini tamamlayıp ülkelerine geri dönerken bir kısmı da Osmanlı topraklarında kalıp paşalık rütbesine kadar yükselmiştir. Bu konuda araştırmalar yapan Pertev Paşa, Prusya asıllı Osmanlı paşalarının sayısının 23'e ulaştığını ileri sürmüştür.⁴³

1870 yılına kadar Osmanlı ordusunun ıslah işini Fransızlar üstlenmiş, ancak Fransızlar 1871 yılındaki Fransa-Prusya savaşı nedeniyle ülkelerine geri dönmek zorunda kalmışlardı. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu acı bir yenilgi tadan Osmanlı ordusunun yeniden ıslahı için

⁴⁰ Gökay, a.g.e., s. 7-8.

⁴¹ Rathmann, a.g.e., s. 22-25; Özgüldür, a.g.e., s. 5.

⁴² Bekir Sıtkı, *Das Bagdad-Bahn-Problem 1890-1903*, Freiburg im Breisgau, Druck von Rudolf Goldschagg, 1935, s. 152-171.

⁴³ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

Fransızlardan askeri heyet istediye de olumlu cevap alamamış ve bunun üzerine Almanlardan askeri heyet göndermesini istemiştir.⁴⁴

Bismarck, 14 Haziran 1882'de, Albay Kaehler başkanlığında bir askeri heyeti Osmanlı topraklarına göndermeye razı olmuştur. Kaehler ile birlikte Osmanlı ordusuna gelen Alman subaylar otomatik olarak bir üst rütbeyle göreve başlamışlardır. Hatta Kaehler padişah tarafından derhal tuğgeneral yapılmış ve aynı yıl kaiser tarafından tümgeneralliğe terfi ettirilince padişah onu korgeneral yapmış ve 1885'te öldüğünde bir Osmanlı mareşali oluvermişti.⁴⁵

Gelen askeri heyetler askeri açıdan ise kendilerini Osmanlı ordusundan bağımsız ve üstte gördükleri, ülkenin mali yapısını ölçüp biçmeden hazır reçeteler sundukları için pek başarılı olamamışlardır. Ama Abdülhamit'in kendilerine sundukları imtiyaz, ayrıcalık ve ücretlerden oldukça memnun kalmışlardır.⁴⁶

Alman silah firması Krupp, ilk kez 1873'te boğazlar bölgesinin tahkimatında kullanılacak topların sağlanması için Osmanlı Devleti'nden büyük bir silah siparişi almıştı. Birkaç yıl sonra aynı firma Ruslara da silah sattığından, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Krupp toplarının karşılıklı çarpışması ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti'ne en büyük silah satışını Fransızlar ve İngilizler yapıyordu.⁴⁷

Albay Kaehler döneminde başlayan silah siparişlerinin artışı onun ölümü üzerine 1885'te bu göreve gelen Goltz Paşa döneminde doruk noktaya ulaşmıştır. İlk kez 1883'te Osmanlı topraklarına gelen Goltz Paşa eğitmen olarak görev yaptığı sürece Abdülhamit'in ve Osmanlı'nın askeri sırlarını sürekli olarak kendi Genelkurmayına bildiriyor, genç Osmanlı subaylarının Almanya'ya gönderilmeleri için gerekli izni alıyordu. Bu subayların yararını Goltz, II. Meşrutiyet zamanında görecekti.⁴⁸

Goltz Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki kendi durumunu şu ilginç sözlerle açıklıyordu:

⁴⁴ Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul, Can Matbaa, 1983, s. 105-133.

⁴⁵ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977, s. 25-34.

⁴⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 71-78.

⁴⁷ Rathmann, *a.g.e.*, s. 29-34.

⁴⁸ Rathmann, *a.g.e.*, s. 25-29.

“Bizim gönderilmemiz sırasında Almanya’da, Abdülhamit’in modern fikirlere göre ordusunu gerçekten yenileştirmek istediğine inanılıyordu. Ama gerçek bu değil! Konu daha çok şöyleydi: Efendimiz bir rüya görmüştü; Türkiye’de her şey, Almanya’da olduğu gibi olmalıydı. Bu nedenle, tıpkı benden önce Abdülaziz’in kaplanları, aslanları, timsahları etrafına toplayıp eğlendiği gibi o da Almanları getirtmişti. Efendimizin canı sıkılınca, sayısız reform önerilerinden biri ele alınıyor ve komisyonda Alman reformcularıyla görüşülüyordu. Bu bir süre için eğlendirici oluyordu. Sonra yine bir tarafa bırakılıyordu. İşin esasında biz, majestelerinin askeri soytarlarından başka bir şey değildik. Burada benim en ciddi rakibim, karnından konuşan, elleri üzerinde yürüyen ve takla atan bir saray cücesidir, bense bunların hiç birini yapamam.”⁴⁹

Goltz, Alman silah fabrikaları adına Osmanlı Devleti’nden 1885’te 500 top, 1886’da 426 sahra topu ve 60 havan topu, 1887’de 500.000 tüfek siparişini almıştır. 1888’de Alman silah sanayi İstanbul’a 22 milyon marklık silah göndermiştir. Bir yıl sonra da II. Wilhelm silah işiyle uğraşan generalini ve Alman silah fabrikatörlerini desteklemek amacıyla İstanbul’u ziyaret etmiştir. Bu ziyaret hemen sonucunu göstermiş ve aynı yıl içinde Alman silah fabrikaları 15 milyon marklık 1000 sahra topu, birkaç yüz bin tüfek ve yeni torpido siparişleri almıştır. Silah siparişleri için Osmanlı Devleti’ne Almanlar tarafından kredi de sağlanmıştır. Daha sonra silah siparişleri sürmüş ve 1891’de meblağ 5,9 milyon mark, 1892’de 10,1 milyon mark, 1893 ‘de 13,1 milyon mark, 1894’te 6 milyon mark, 1895’te 12,2 milyon mark, 1896’da 4,4 milyon mark, 1897’de ise 1,6 milyon mark düzeyine ulaşmıştır. Alman silah sanayi zamanla sağladığı bu milyonluk siparişlerle Osmanlı Devleti’nde silah tekeli konumuna gelerek İngiliz ve Fransız silah sanayisine üstünlük kurmuştur. Krupp Firması arşivinin yakından incelenmesiyle Prusyalı Junker olan Goltz’un yapmış olduğu çalışmalarla üstlerinin takdirini kazanmakla kalmadığı, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde Prusyalı askerleri Prusyalı tüccarın izlediği görülmektedir. Almanya Osmanlı topraklarındaki İngiliz ve Fransız tekeline gönderdiği askeri heyetle önce bir gedik açmış, sonra da ülkeyi sömürü alanı haline getirmiştir. Goltz, Alman silah sanayisine sağladığı silah siparişleri nedeniyle silah fabrikatörü Loewe tarafından bizzat ziyaret edilmiş ve kendisine silah fabrikasının hisse

⁴⁹ Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz, *Muhtıralar*, Berlin, 1929, s. 134.

senetlerinden verilmiştir. Zamanla Almanya'nın İstanbul'daki elçisi, giderek Alman silah fabrikatörlerinin temsilcisi haline gelmiştir.⁵⁰

Goltz Paşa, Alman askeri heyetinin başına geçtikten sonra ordudaki görevini politik oyunlar için de kullanmaya başlamıştır. Şöyle ki; Goltz'un 16 Ekim 1899'da ele geçirilen mektubunda büyük devletler arasında denge politikası güden Abdülhamit'e karşı göstermelik bir ayaklanma yapacağını ve bu ayaklanmayı bastırarak padişahın gözünde tek kurtarıcı olarak Almanya'nın görülmesini sağlayabileceğini anlatmıştır. Goltz'un Almanya'ya gönderdiği Osmanlı subayların çoğu, Goltz'un istediği gibi Alman hayranı olmanın yanında zevk ve sefahate dalmışlar ve kendi ülke ve ordularını küçümsemeye başlamışlardır. Almanya'ya giden bu subaylar daha sonra II. Meşrutiyette iktidara gelen Almancı akımın başını çekmişlerdir. Bu subaylar iyi subay olamamış, ancak kötü birer politikacı olmuşlardır.⁵¹

Alman silah sanayi, Goltz Paşa'nın liderlik yaptığı 1885-1895 yılları arasında Osmanlı ordusundan 100 milyon franktan az olmayan bir miktarda sipariş almıştır. Bunun için Goltz Paşa reform yapmış ve kolorduları iki katına çıkartarak Osmanlı ordusunun silah ihtiyacını da iki katına çıkartmış ve bundan da Alman silah sanayi derhal yararlanmış. Bu silah siparişlerinden özellikle Krupp, Loewe ve Mauser firmaları yararlanmış. Alman silah sanayi, Osmanlı Devleti'nde görev yapan Alman askeri heyetlerin tayininde o derece etkili hale gelmiştir ki kendi istedikleri ve daha önce Osmanlı topraklarında yedi yıl görev yapmış ve artık Krupp firmasının bir memuru olan Prusyalı topçu subayı Hauschild'in Türkiye'ye gidecek askeri heyete alınması için bizzat uğraşmışlardır. Bundaki amaç, Hauschild'in ileride alınacak silah siparişlerinde rol oynamasını sağlamaktı. Alman silah sanayisinin Osmanlı Devleti'nden silah siparişi alabilmek için devlet yetkililerine verdikleri rüşvet çok büyüktü. 1900'de Bahriye Nazırı ile Padişahın İkinci Katibi İzzet Bey Almanya'dan alınacak bir silah siparişinden 500000 mark rüşvet almıştır. 1900'de alınacak olan silah siparişlerinin, rüşvet alınmadan pazarlık yapılması için Almanya'ya padişah tarafından

⁵⁰ Rathmann, a.g.e., s. 29-34.

⁵¹ Ortaylı, a.g.e., s. 78-86.

görevlendirilerek giden Osmanlı Mareşali Kamphövener, bu silah rüşveti çarkını öğrenmiş, ancak bu olay başkalarına duyurmaması için gerekli önlemler derhal alınmıştır.⁵²

Krupp Firmasının, Goltz Paşa'dan sonra almaya başladığı yoğun siparişlerden çok kar ettiği biliniyordu, hatta modası geçmiş topların maliyeti 14000 markken bunlar, Osmanlı Devleti'ne 165000 marktan satılmıştır. Bu da Alman silah sanayisinin Osmanlı'da ne büyük ölçüde kar ettiğinin ölçüsüdür.⁵³

Goltz ülkesine döndükten sonra onun görevini askeri ataşe Yüzbaşı Morgen yürütmüştür. Morgen sayesinde, Alman emperyalizmi, Prusya biçimi yetişen ve Prusya silahlarıyla donatılmış yüz binlerce askeri el altında bulundurmakla yetinmeyecek, aynı zamanda da Osmanlı İmparatorluğu'nu iyice boyunduruk altına alacaktır. Morgen, Osmanlı subaylarına Prusya militarizmini kapmaları için Almanya'da aylarca süren bir gezi düzenlediği gibi çok daha fazla Alman subayının ülkede danışman olarak yerleştirilmesini ve Harbiye Nezaretini sürekli olarak işleyerek Anadolu Demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılma işini Alman sermayesinin üstlenmesini sağlamıştır.⁵⁴

1898'de Osmanlı topraklarına ziyarete gelen II. Wilhelm için düzenlenen askeri geçit töreni hakkında Avusturya Askeri Ataşesi Pomiankowski'nin şu ifadeleri, aslında Alman askeri heyetinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetinin daha çok göstermelik olduğunu anlatması açısından önemlidir:

“Buradaki birlikler, yıllardır unutulmuş olan Prusya merasim geçişini büyük bir gayretle talim ediyorlar ve fizik bakımından seçkin insanların -yeni üniformaları ve İstanbul'daki birliklerin selamlık merasimi için iyi terbiye edilmiş olmaları nedeniyle- gösterileri görkemli oluyor; ama, Türk ordusunun savaş yeteneğini tamamen yanlış yansıtıyor.. Padişahın Alman olan her şeye karşı sevgisi de zaten subayların çoğunluğu tarafından paylaşılmıyor. Bu ziyaretin ülkeye çok pahalıya mal olacağını (5-10 milyon frank tahmin ediliyor) ve bu yüzden subay ve memurlar yine maaşlarını alamayacaklarını bilmelerine rağmen mali bakımından çökmüş bir ülkeye misafir olarak gelecek ve bir çok hediyelerle geri dönecek olan hükümdar hakkında çok sert sözler duyuluyor.”⁵⁵

⁵² Wallach, a.g.e., s. 96-98.

⁵³ Rathmann, a.g.e., s. 81-82.

⁵⁴ Rathmann, a.g.e., s. 66-70.

⁵⁵ Wallach, a.g.e., s. 81.

Temmuz 1908’de İttihatçıların iktidara gelmesinden sonra Osmanlı-Alman ilişkilerinin kesilme süreci uzun sürmemiş ve Almanlar tarafından eğitilen Osmanlı subaylarının iktidara gelmesi, yeni silah siparişlerini de beraberinde getirmiştir. 1913’te, Sanders başkanlığındaki Alman heyeti, sadece Osmanlı ordusundaki Almanların siyasal, askeri ve stratejik etkinliğini güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda silah siparişlerinin devamını sağlamıştır. Artık yeni iktidar sayesinde Alman silah sanayisi, Osmanlı Devleti’nden gerçekten ihtiyaç duyduğu ya da duymadığı silah siparişleri almıştır.⁵⁶

5. II. WILHELM DÖNEMİ (1888-1918)

a. Almanya’yı Dünya Politikasına (Weltpolitik)Yönelten Nedenler

1815 Viyana Kongresi’nde Avrupa’da çıkabilecek bir çatışmayı önleme ve istikrarı sağlama amaçlı oluşturulan “Avrupa Ahengi”, 1850’li yılların ikinci yarısından sonra ortaya çıkan iki farklı gelişme nedeniyle sarsılmış ve bu gelişmeler Almanya’nın bir dünya politikası gütmesine zemin hazırlamıştı. Bu gelişmelerin ilki, ikinci endüstri devrimi, diğeri ise Osmanlı Devleti’nin iyice zayıflaması sonucu bu ülke topraklarına Avrupa devletlerinin göz dikmesiydi. Endüstri devrimiyle birlikte yeni gelişen teknoloji, deniz ve kara ulaşım araçlarının gelişmesini sağlamış, bu da büyük devletlerin daha geniş alanlara yönelik çıkar kavgalarına girmelerine neden olmuştu. İşte bu gelişmeler klasik güç dengesine dayanan Avrupa Ahengi ile gelişen emperyalist yarışın çatışmasına neden olmuştu. Almanya, 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen sanayisiyle birlikte kendi ülkesinde oluşturduğu gümrük birliğiyle ekonomik gücünü belirgin bir şekilde arttırmıştı.⁵⁷

Almanya, 1870’lere kadar ticaretinin % 80’ini İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapıyordu. Fransızlarla yaptığı 1871’deki savaş sonucu Almanya’nın Fransa’ya ait en güçlü sanayi bölgesi olan Alsace-Lorraine’i alması ve Fransa’dan savaş tazminatı olarak yüklü bir para tazminatı alması Alman sanayisinin hızlı bir gelişim sürecine girmesini neden olmuştu. Bu sanayi için hem

⁵⁶ Rathmann, a.g.e., s. 101-104.

⁵⁷ Canbolat, a.g.e., s. 30-37.

ham madde hem de yeni pazarlar gerekliydi. Almanya, kendi sanayisi için gerekli olan ham maddeyi kendi ülkesinden sağlayamadığı için ancak diğer ülkelerden sağlayabiliyordu; bu da pahalıya mal oluyordu.⁵⁸

Alman makine sanayisi kısa sürede hızla gelişerek önemli bir ihracatçı konumuna yükselmiş, Krupp gibi firmaların öncülük ettiği silah sanayisi büyük gelişmeler kaydetmiş, elektrik ve kimya sanayisi de dünya pazarında söz sahibi olmaya başlamıştı. Sanayi yatırımlarını uzun vadeli kredilerle destekleyen Alman bankacılığı, yatırım ve ticaret bankacılığını birlikte yürütmüş ve destekledikleri sanayi kuruluşların hisselerinden zamanla pay sahibi olarak bu sanayilerin yönetimlerinde yer almışlardı. Alman bankacılığının dış ticaret finansmanını sağlaması, Almanya'yı daha 1880'de dünya dördüncülüğüne, kısa süre sonra da A.B.D.'den sonra dünya ikinciliğine yükseltmişti. Almanya 1871'de 1.564.000 ton ham demir işlerken, bu rakam 1900'de 8.520.000 tona ve 1910'da da 14.794.000 tona çıkarak tüm Avrupa ülkelerini geride bırakmıştı. Almanya, çelik üretiminde de İngiliz rakibini geri de bıraktığı gibi kömür üretiminde de 1900'de Avrupa'nın ikinci büyük üreticisi durumuna gelmişti.⁵⁹

Almanya, ulaşım sorununu, ülkeyi demir ağlarla çevirerek çözmüştü, ancak deniz ulaşımında yer edinmesi zor gözüküyordu. Almanya'daki demiryolu gelişimi özellikle imparatorluğa geçişten sonra artmıştı ve demiryolu tamamen devletin tekelindeydi. Junkerler orduyu, bürokrasiyi ve ticareti devlet desteğiyle kendi tekellerinde bulunduruyorlardı. Alman nüfusu da oldukça fazla bir şekilde artmış ve ülke kaynakları bu nüfusu beslemeye yetmediği için 1821'den itibaren başta Amerika olmak üzere bir çok denizaşırı ülkelere Alman göçü başlamış ve göçmenlerin sayısı 1930 yılına kadar 5.989.400 Almanı bulacak kadar artmıştı. Ancak 1880'li yıllardan itibaren gelişen sanayileşme bu göçü kısmen yavaşlatmış ve köylerde yaşayan büyük nüfus artık şehirlerde yaşamaya başlamıştı.⁶⁰

⁵⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 44-46.

⁵⁹ Özyüksel, a.g.e., s. 37-42.

⁶⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 10-15; Karal, a.g.e., s. 161-182.

Berlin Kongresi'nden sonra Alman bilim ve siyaset kurumları çıkabilecek bir büyük savaş sonucu Osmanlı Devleti'nin düşman saflarına geçmesi ya da düşmanlar tarafından işgal edilmesi durumunda Almanya'nın demir çember içinde kalacağını bariz bir şekilde gördükleri için Osmanlı ordusunu düzenlemenin, ülkeyi daha fazla İslam Birliği politikasına sürüklemenin, Bağdat Demiryolunun yapılmasının, Anadolu'ya Alman göçmenlerin yerleştirilmesinin önemini çok daha iyi kavramışlardı.⁶¹

Bağdat Demiryolu ile birlikte Alman malları çok daha kolay ve ucuz bir şekilde Osmanlı ülkesine girmiş, kara taşımacılığıyla birlikte deniz ulaşımında da bir artış olmuştu. Ülkenin tüm şehirlerinde Alman malları İngiliz ve diğer ülkelerin mallarının yerini almaya başlamıştı. Alman silahları ticarete önemli bir yekün tutmaya başlamış, hızlı sanayileşme sonucu Romanya petroleri yeterli olmamaya başlamış ve Almanya Mezopotamya'nın petrol kaynaklarına göz dikmeye başlamıştı. Deutsche Bank da, Osmanlı topraklarına iyice nüfuz edebilmek için diğer ülkelerin Osmanlı borç hisselerini almıştı.⁶²

Almanya, tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlı ülkesindeki demiryolu yatırımlarının ancak Fransa'dan sonra ikinci olabilecek şekilde % 22.4'üne sahipti. Bankacılık ve sanayi bakımından Fransa'dan ve İngiltere'den sonra üçüncü olabiliyordu. Osmanlı topraklarında en büyük yatırımcı yine Fransa'ydı.⁶³

Almanya gelişen sanayisi ve ticareti için yeni pazar arayışa girdiğinde, İngiltere, Fransa ve Rusya dünyanın en verimli ve en zengin yerlerini çoktan paylaşmışlardı. Almanya'ya ise Asya'da ve Afrika'da verimsiz ve fakir sömürge yerleri kalmıştı. Almanya bu sömürgeleri ele geçirmek için bir milyar markın üzerinde para harcamış, çok kan akıtmış ve toprakları ele geçirdiğinde ise bu yerlerin Alman göçmenlerin yerleşimi açısından verimsiz ve de uzak yerler olduğunu anlamıştı. Gelişen nüfusu, sanayisi ve ticareti için pazar ve ham madde kaynağı açısından Afrika ve Asya'daki sömürgeler çok yetersiz kalıyordu. Almanya'nın kaderi, çıkacak bir büyük savaşta tamamen İngiliz

⁶¹ Kazım Karabekir, *Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul, Emre Yayınları, 2001, s.139-144.

⁶² Ortaylı, a.g.e., s.18-52.

⁶³ Ortaylı, a.g.e., s.18-52; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

filosunun inisiyatifinde olacaktı ve herhangi bir savaşta İngiliz filosuna direnebilecek bir deniz gücü de yoktu. Alman Hükümetinin ısrarı üzerine Dışişleri Bakanlığı Sömürgeler Sorumlusu olan ve Kaiser'e Yakın Doğu konusunda danışmanlık yapan Berlin Üniversitesi siyasi bilimler profesörü iktisatçı Helfferich'in dediği gibi, Almanya'nın Osmanlı topraklarına ilgi duyması bir tesadüf değil, Alman ekonomik gelişmesinin kaçınılmaz bir sonucuydu.⁶⁴

Almanya hızlı sanayileşmeyle birlikte artık kabına sığmıyor ve dünyaya açılmasına Bismarck'ın güttüğü denge politikası bile engel olamıyordu. Alman sanayicileri sürekli olarak Bismarck'a Dünya Politikası için baskı yapıyorlardı. Bismarck'ın eski denge siyasetine dayanan ve ittifaklarla ayakta durmaya çalışan politikası II. Wilhelm'in (1859-1941) 1888'de iktidara gelmesine kadar sürmüştü. II. Wilhelm Bismarck'a kendi dış politikası doğrultusunda yönettiği kaiserlerin tersine izin vermemiş ve 1890'da başbakanlıktan istifa ettirmiştir. Kaiserin yeni başbakanı Caprivi, Osmanlı topraklarını Almanya'nın ekonomik ve siyasi yayılma alanı olarak seçmiş ve bu yeni politikanın adı 18 Ocak 1896'dan itibaren "Weltpolitik" (Dünya Politikası) olmuştur. Aslında Almanya bu koloni politikasını daha Bismarck döneminde başlamıştı, ancak o dönemde bu politikanın merkezi Afrika ve Pasifik'ti. Oysa II. Wilhelm'in politikasının merkezi Osmanlı topraklarıydı. II. Wilhelm deniz aşırı bir imparatorluk kurmak istiyordu ve Alman Prensi Bülow'un 1898'de söylediği "*Almanya, güneşte bir yer bulmalı*" sloganı dış politikanın yeni sloganı olmuştu.⁶⁵

Fransız bir dergi II. Wilhelm'in Dünya Politikasını şu şekilde açıklamaktadır:

*"Almanya'nın askeri gücü var. Almanya'nın siyasi gücü var. Bir deniz gücü kurmaya da çalışıyor. Fakat asıl ihtiyacı olan şey manevi destektir. Dünya sahnesinde prensip sahipliği rolünü oynamaya çalışıyor. Dünya çapındaki itibarını Protestan ve Katolik, Hıristiyanlığın koruyuculuğuna dayamak, dağınık Alman nüfuzunu yerleştirmek, dünyanın her tarafında, Alman idealini yayacak, Alman mallarını kullanacak, Hz.İsa'dan söz ederken Alman İmparatorundan söz etmiş olacak, dini yada iktisadi çıkarlara sahip taraftarlar bulmak istiyor. II. Wilhelm'in dünya politikasının hedefi budur."*⁶⁶

Almanya, İngiliz sömürgelerine saldırarak savaşması mümkün olmayacağından, sömürge yollarını kesmek için kendisine Berlin'den başlayıp Anadolu topraklarından geçerek Basra

⁶⁴ Earle, a.g.e., s. 61-66.

⁶⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 61-65.

⁶⁶ Earle, a.g.e., s. 148.

Körfezi'ne ulaşan bir demiryolu inşa etmeyi amaç edinmiştir. 1888'de Deutsche Bank'ın, Haydarpaşa-İzmit ve İzmit-Ankara demiryolu imtiyazını elde etmesiyle, tekrar gelişmeye başlayan Alman-Osmanlı ilişkileri, 1889'da II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretiyle iyice ivme kazanmıştır. Bu ziyaretin ardından 1890'da yeni bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Alman ticaretine geniş yetkiler vermiş ve yeni okulların, hastanelerin kurulmasına imkan tanımıştır. Tüm bu faaliyetler ancak Berlin'den başlayıp Boğaziçi'nden geçerek Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryoluyla mümkün olacaktı.⁶⁷

Osmanlı İmparatorluğu şu nedenlerle II. Wilhelm Almanya'sı için çok önemliydi:

1) Osmanlı toprakları Almanya'nın daha önce ele geçirdiği sömürgelerin tersine, Alman sermayesinin ihracatı için gerekli olan ham madde ve pazar için çok uygundu. Başta petrol olmak üzere ihtiyaç duyulan bir çok yeraltı kaynakları açısından da zengin bir ülkeydi. Özellikle Anadolu toprakları Almanya'nın ihtiyaç duyacağı pamuk ve tahıl için çok elverişliydi.

2) Almanya diğer sömürgelerinin tersine Osmanlı topraklarına demiryoluyla ulaşılabilirdi ve sömürgelerde başına gelen İngiliz ablukası ile burada karşılaşma ihtimali yoktu. Osmanlı toprakları askeri strateji açısından, gerek Rusya'ya olan yakınlığı, gerekse İngiliz sömürgelerinin kapısı olması nedeniyle çok önemliydi. Almanlar, bu ülke sayesinde her iki rakip ülkeye beklenmedik bir darbe indirebilirlerdi.

3) Almanlar demiryolları sayesinde Anadolu'da yoğun bir yayılma siyaseti güdebileceklerdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzere olduğu için Alman emperyalizmi kendi iktidarını daha kolayca kurabilecekti.⁶⁸

Almanlar, kurdukları demiryollarıyla ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ni kullanacaklarına dair diğer ülkelerin tepkisine karşı çıkıyorlardı. Bu konuda Alman Gazeteci Rohrbach, Almanların Osmanlı topraklarını ekonomik sömürge içine alacaklarının düşünülemediğini, ülke topraklarında

⁶⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 26-33.

⁶⁸ Rathmann, a.g.e., s. 62-66.

diğer Avrupa ülkeleri gibi gözlerinin olmadığını, sadece sanayileri için ham madde ve pazar kaynağı istediklerini belirterek gerçek niyetlerini itiraf etmekten de edemiyordu.⁶⁹

1915-1916 yılları arasında İstanbul'da gazeteci olarak çalışan Dr. Harry Stuermer Almanya'nın Dünya Politikasını özetle şu şekilde tanımlamıştır: Dünya Politikası, Alman İmparatoru II. Wilhelm zamanında 1897'den itibaren Almanya'nın sömürge imparatorluğu kurmak amacıyla gütmüş olduğu bir politikadır. Bu politikanın fikir babası Max Weber'dir. Max Weber 1895'te bir üniversitede verdiği ders esnasında Almanların bir ulus devlet kurma peşindeyken diğer ülkelerin Afrika ve Asya'da bir dünya imparatorluğu kurmakta olduklarını, eğer Almanya da aynı yolu tutmazsa bir gün bir İsviçre olabileceğini ileri sürmüştü. Bu konuşmadan iki yıl sonra II. Wilhelm'in danışmanı Alfred von Tirpitz, Dünya Politikasına sahip çıkarak Weber'in fikirleri doğrultusunda hareket etmiş ve on yıl gibi kısa bir sürede dünyanın en güçlü donanmalarından birisini oluşturmuştur.⁷⁰

Alman sermayedarları, siyasi iktidar, Genelkurmay, Pangermen Birliği, burjuva ve Junker partileri ve kilise yöneticileri gibi Alman emperyalizminin güçleri başka konularda pek anlaşamaları da, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmek için anlaşmışlardı. Bunun en büyük göstergesi de ateşli bir sömürgeci ve Pangermenizm propagandacısı olan Dışişleri Eski Müsteşarı Baron Adolf Marschall von Biberstein'in Washington Büyükelçiliği yerine Osmanlı nezdinde diplomatlığı seçmiş olmasıdır. Biberstein, Alman sermayesinin ülkede birinci sıraya çıkabilmesi için var gücüyle çalışacaktır. Bunun için Osmanlı Devleti'nde güvence, tehdit ve şantaj metodunu kullanmış ve Alman emperyalizminin çıkarlarını korumada en başarılı kişilerden olmuştur. Biberstein'in İstanbul'a atanması, Almanya'nın emperyalist Doğu Politikasının tam anlamıyla başladığının göstergesidir.⁷¹

II. Wilhelm, Ekim 1898'deki Kudüs ziyaretinde, Osmanlı topraklarına yaptığı ikinci ziyarette Ortadoğu'nun yeni hakimi olma isteğini ve kendisini Müslümanların koruyucusu olduğunu

⁶⁹ Earle, a.g.e., s. 136-137.

⁷⁰ Harry Stuermer, *Konstantinopl'da Savaşın İki Yılı*, [y.y.], Buke Yayınları, 2002.

⁷¹ Rathmann, a.g.e., s. 62-66.

açıklamıştır. Abdülhamit de bunun karşılığında Kaiser'in kendisini Makedonya, Girit ve Ermeni meselesinde destekleyeceği hissine kapılmıştır. İmparator, Kudüs ziyaretinde Alman Yahudilerinin de kendisini karşılamasını istemiştir. Çünkü ona göre önemli olan Filistin topraklarında Alman kökenli kolonizatörlerin varlığının olmasıydı. Alman dışişleri bu geziden sonra Kudüs'te kilise, okul ve yetimhane kurmak için Filistin'de arazi alımını desteklemiş, çünkü hangi tarikat ve dinden olursa olsun Filistin'e Almanca konuşan toplulukların yerleşmesini istemiştir. Doğal olarak da bu ziyaret sonrası bölgedeki kilise, okul, yetimhane ve hastane sayısında hızlı bir artış olmuştur. Kaiser'in gezisi dünyada endişe yaratmış ve Kaiser'in Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenmesi, papalığın sert tepkisine neden olmuştur. İmparator ülkesine geri döndüğünde, Osmanlı Devleti'nden Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını, Köstence-İstanbul telgraf hattının imtiyazını ve ticari bir takım yeni imtiyazları almıştı. Almanya artık Osmanlı topraklarına her kanaldan nüfuz edebilecek döneme girmişti. Osmanlı Devleti'nin 1910 Balkan Savaşı'yla toprak kaybetmesi Almanların korktukları çembere girmek üzere olduklarını daha iyi algılamalarında etkili olmuş ve ülkedeki çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. İlk olarak Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemeye ve modernize etmeye başlamışlar ve bu nedenle basın yayın yoluyla bir yandan İslamcılığı diğer yandan ise Turancılığı sürekli işleyerek ülkedeki nüfuzlarını arttırmak istemişlerdi.⁷²

b. Alman Misyonerlerin ve Pangermenlerin Osmanlı Üzerindeki İstek ve Çalışmaları

Osmanlı topraklarının Almanlar tarafından kolonizasyon fikri, bu ülkeye yaptıkları ticaretten yaklaşık elli yıl önce Moltke'nin Osmanlı Devleti'nde görev yaptığı yıllarda başlamıştır. Moltke ülkesine döndükten sonra Türklerin geleceğiyle ilgilenmeye başlamış ve bu konuda 1841'de "Augustburger Zeitung"ta yazdığı bir yazıda Türkiye'nin varlığını sürdürmesi için kendi doğal sınırlarına çekilmesi, Türkiye'nin paylaşılmasında Almanya'nın mutlaka yer alması ve Alman göçmenlerin Türk bölgelerinde yurt edinmeleri gerektiğini belirtmiştir. 1844'te yazdığı bir yazıda

⁷² Ortaylı, a.g.e., s. 64-69; Karabekir, a.g.e., s. 139-144.

da Osmanlı Devleti'nin doğal kaynaklarının ve zenginliğinin Almanya tarafından paylaşılıp Alman kolonizasyonu tarafından işgalini savunmuştur. Sadece Moltke gibi askerler değil, aynı zamanda Friedrich List, Lassalle, Rodbertus ve Leroy Beaulieu gibi bilim adamları ve ekonomistler de bu konuyla ilgilenmişler ve Anadolu'nun gelecekte Almanların mirası olması gerektiğini; Alman göçmenleri için Amerika ve diğer ülkelere göre Anadolu'nun çok daha uygun olduğunu; Alman askerlerinin ve çalışanlarının Boğaziçi'nde çalışmaları gerektiğini savunmuşlardır. Meşhur bir arkeolog olan Ludwig Ross kendi vatandaşlarını Anadolu'nun kolonizasyonunu tavsiye eder. Uzun yıllar Kalkuta'da İslam Yüksek Okulunda görev yapmış olan Prof. Dr. A. Sprenger 1886'da yayınladığı "Babylonien, das reichste Land in der Vorzeit und das lohnendeste Kolonisationsfeld für die Gegenwart" (Geçmişte En Zengin ve Gelecekte En Yararlı Koloni Bölgesi Babil) adlı yazısında Osmanlı toprakları içersinde yer alan bu bölgenin ve Doğunun diğer sömürgeci ülkeler tarafından henüz zaptedilmemiş tek ve en güzel koloni bölgesi olduğunu, Almanya'nın bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini ve bunu dikkate aldığı takdirde dünyanın en güzel bölgesine sahip olacağını ve bu bölgeyi ele geçirmekle bölgeden her türlü şekilde yararlanacağını belirtir.⁷³

Alman dışişleri çevreleri Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanların yayılması konusunda aynı fikirde olmalarına rağmen, politikanın yürütülmesi konusunda önemli farklılıklara sahipti. Milliyetçiler ve dindarlar, Osmanlı topraklarında ilhak yoluyla kolonyal yayılma ve bu kolonilerin Almanya'nın bir toprak parçası olması konusunda hem fikirlerken, liberaller ise Bağdat Demiryolu stratejisi gibi barışçı, ekonomik ve kültürel yayılmayı savunmaktaydı. Liberaller Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin ve bu ilişkilerle bağlantılı olan Bağdat Demiryolu gibi ekonomik imtiyazların milliyetçiler ve dindarların savundukları bölgesel ilhak tehdidi nedeniyle zarar göreceğinden korkmaktaydı. Doğu uzmanı olan Hugo Grothe, her iki tarafın yayılma stratejisini beraber savunuyordu. Grothe, Osmanlı topraklarının Alman çiftçilerce istilasını, Alman kolonilerinin devlet içinde devlet olmalarını, kendi polisleri, vergi ve gümrük sistemleri olmasını savunuyordu. Berlin

⁷³ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

Kraliyet Ekonomi Yüksek Okulunda doçent olarak çalışan Karl Kaerger de Grothe'ye yakın fikirleri savunduğu gibi, Osmanlı topraklarındaki kolonilerin Alman ekonomisi içine alınarak rekabetten etkilenmemelerini savunuyordu. Ancak Bağdat Demiryolu projesi imtiyazlarla ilerledikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun istila yoluyla koloni haline getirilmesine dayanan fikirler değerlerini kaybediyor ve bu fikri savunanlar Alman dış politikasının düşmanı olarak gösteriliyordu. Hugo Grothe ve onun gibi düşünenlerin karşısında olan bu grubun başında Bağdat Demiryolu politikasının propagandacısı olan Paul Rohrbach gelmekteydi. Rohrbach, Bağdat Demiryolu hattı boyunca yaptığı geziden sonra Almanya'nın Osmanlı topraklarını ilhak yoluyla elde edilmesini savunan herkesi Alman dış politikasının ve Bağdat Demiryolunun sabotajcısı olarak nitelendirmekte ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ilhakla değil, teknik ve ekonomiyle başarıya ulaşacağını belirtmekteydi. Rohrbach mantıklı hiç bir Almanın Osmanlı topraklarının ilhakının çiftçi göçüyle gerçekleşeceğini savunamayacağını söylemekteydi. Ülke topraklarının işgal edilmesini sadece "Alldeutsche Verband"(Pangermen Birliği) gibi Pangermenler değil, aynı zamanda "Württembergische Templer"(Württemberg'li Templer) gibi dindarlarla Yahudi mülteciler de savunmaktaydı.⁷⁴

Demiryolu imtiyazlarının alınmasından çok daha önce, 1860'lı yıllarda Alman Protestan misyonerleri Kudüs'e varıp yerleşmişler ve kısa bir süre sonra da "Jerusalemsverein" (Kudüs Birliği) adlı cemiyet Kudüs'te ve Beytullah'ta faaliyete geçmişti. Filistin'de Templer kolonileri kurma faaliyetleri 1864'te Christoph H.Hoffmann'ın Hayfa'da toprak etüdünde bulunmasıyla başlar. Hoffmann 1869'da ailesi ve bir grup misyonerle birlikte buraya gidip yerleşir. Böylece, Alman hükümetinin, Türklere ters düşmemek için karşymış gibi görüldüğü Filistin'de bir koloni kurma işini Protestan bir cemiyet çoktan gerçekleştirmişti bile. Tevrat'taki kehanete dayanarak vadedilmiş topraklar üzerinde Hıristiyanlığı oluşturma fikrine dayanan Tempel cemiyetlerinden sonra bir çok Alman, kutsal topraklara gelip yerleşti ve yerleştikleri alanları etkileri altına aldı. Ancak bu gibi Alman misyonerlerin kutsal topraklardaki sayısı hiçbir zaman hatırı sayılır rakama

⁷⁴ Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, ([http:// www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm](http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm)), s. 1-21.

ulaşamadı. Fakat bunların toprak almaları bile Abdülhamit'i ürkütmeye yetmiş ve Abdülhamit 1878'den sonra Hıristiyanların bu bölgede toprak almalarını bir fermanla engellemeye çalışmıştır. Bu cemiyetler küçük olmalarına rağmen Almanya'nın Dünya Politikası'na büyük hizmetlerde bulunmuşlardı.⁷⁵

“İncil Derneği” gibi Protestan misyoner cemiyetler, Katolik rahiplerce kurulan “Palaestinaverein” (Filistin Birliği) ile kutsal topraklarda açtıkları kilise, hastane ve okullarla Alman politikasına ve Deutschtum'u (Almanlık) yeterince destekliyorlardı. Sadece bu cemiyetlerden “Jerusalemverein”, kutsal topraklarda 8 okulla faaliyet gösteriyordu. 1890'dan itibaren yoğun bir faaliyet içinde bulunan “Jerusalemverein”, “Evangelische Bund” (Protestan Birliği) ve “Deutsche Orient Mission” (Alman Doğu Misyonu) gibi Protestan örgütler Almanya'nın Yakın Doğudaki emperyalist emellerine hizmet için 450 misyonerini Osmanlı topraklarına göndermiştir.⁷⁶

I. Napolyon tarafından işgal edilen Almanya'da milli duygularla birlikte küçük devletçikleri birleştirme fikride ortaya çıkmış ve bu fikirler de Alman ırkçılığının ideali olan Pangermenizmi de ortaya çıkarmıştı. Pangermenizmin ilk hedefi olan Alman Birliği 1871'de Fransız-Alman savaşında Almanların zaferiyle gerçekleşince, bu kez Pangermenler yeni Dünya Politikasıyla hedef büyütürken Almanya'yı Avrupa'nın hakimi yapmak istemişlerdir. Pangermenler Alman ırkını üstün bir ırk olarak görüyor ve Alman nüfuzunu dünyaya yaymayı hedefliyorlardı. Pangermenler özellikle 1890'da Bismarck'ın iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte Dünya Politikası'nın Alman dış siyasetine egemen olmasıyla örgütlenerek dernekler kuruyorlardı. Zaten önceden beri var olan bu ırkçı politika, özellikle cemiyet kurma aşamasından sonra, ırkçılığın fikir babalığını yapan ideologların artmasına ve cesaretlenmesine neden oldu.⁷⁷

Alldeutsche Verband (Pangermen Birliği) daha kurulduğu 1886'dan itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerine Alman göçmenlerini yerleştirme ve sömürge bölgeleri kurma yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nu bir sömürgeye dönüştürmek için propaganda yapmaya başladı. Bu birliğin

⁷⁵ Oğuz, a.g.e., s. 141-149.

⁷⁶ Rathmann, a.g.e., s. 66-70; Oğuz, a.g.e., s. 141-149.

⁷⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 65-71.

başkanı olan Prof. Hasse, fikirlerini 1896'da yayınlanan bir broşürde "Almanya'nın Türk Mirası Üzerindeki Hakları" başlıklı bir yazısında şu şekilde ifade etmektedir:⁷⁸

*"Anadolu'da ve Mezopotamya'da bir Alman hükümrânlığı pek sorunla karşılaşmayacaktır, çünkü bu yerlerin gelişmişlik düzeyini Almanlar yükselteceklerdir, bunun en büyük teminatı da Bağdat Demiryolunun kültürel çalışması olacaktır. Bu yerlerin havası, toprak özellikleri Alman göçmenleri, Alman bilimi ve Alman çalışkanlığı için çok iyi bir ortam sağlayacaktır. Bu toprakların himayesi de Almanya'ya İngiltere'nin Hindistan'da elde ettiği gibi bir kazanç sağlayacaktır. Son elli yıldaki büyük ülkelerin nüfus artışına göre Almanların nüfusu yüzyıl sonra 146 milyon olacaktır ve bu sayı Almanya'nın yeni sahalar edinmesi gerekliliğini göstermektedir. Yeni sahalar edinmek Almanya için hayattır ve varlık sorunudur. Bu nedenle Almanya Osmanlı topraklarının parçalanması ve mirasının paylaşılmasını seyirci kalmaz, her şeyden önce doğuya doğru güç dengesinde bir değişiklik olacağı için önce politik sonra ekonomik nedenlerle seyirci kalmamalıdır. Ki bir dünya gücü haline gelen Almanya'nın bir güç değişimi veya güç kaymasında müdahil olma hakkı vardır. Kaiser Wilhelm sayesinde bir güç haline gelen Almanya artık mütevazî bir şekilde köşede bekleyemez ve eğer dünyadaki halkların kaderi hakkında bir karar verilecekse, ki bugüne kadar bu karar verme daha çok topraklara sahip olma şeklinde idi, artık Almanya sayesinde bu kaderini tayin etme, sahip olma değil hakkaniyet ve barış üzerine kurulacaktır. Eğer Türkiye konusunda bir parçalanma söz konusu olduğu takdirde hiçbir güç Almanya karşısında bu ülkede hak iddia edemeyecektir, çünkü Almanya yüz binlerce Alman göçmenin mili ve ekonomik hakkını savunuyor olacaktır."*⁷⁹

1894'de Alldeutschen Blaetter (Pangermen Gazetesi) ile ifadesini bulan "Drang nach Osten" (Doğuya Yönelim) sloganı çok uzun süre Yakın Doğuda Almanların gütmüş olduğu politikanın sloganı olacaktır. Pangermenler, Alman hükümetini Yakın Doğuda yeterince etkili olmamakla sık sık suçladı. Bu teşkilat 1900'de Anadolu ve Filistin'de Alman yerleşim yerleri oluşturmak için bir dernek kurdu. Pangermenlerin bu sömürgecilik propagandasından haberdar olan ve Almanların Anadolu'da demiryolu yapımına karşı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman aleyhtarı bir grup oluştu. Bunun üzerine Deutsche Bank'ın genel müdürü Siemens, Almanya'da 11 Ocak 1900'de yayınlanan "Berliner Tageblatt" (Berlin Gazetesi) gazetesiyle Pangermen sömürgecilik ve iskan planlarının Alman çıkarlarına zarar verdiğini belirterek Pangermenleri daha dikkatli olmaya ve Alman dışişlerini de Pangermenler konusunda çok daha ihtiyatlı davranmaya çağırdı. Deutsche Bank, Pangermenlerin bu sömürge politikaları karşısında barışçı yayılma yolu izledi, buna da hem Osmanlı Devleti'ni hem de dünyayı inandırmaya çalıştı. Almanlar bu politikalarını desteklemek amacıyla her yerde Osmanlı Devleti'nin özgürlüğünün ve bağımsızlığının savunucusu rolüne

⁷⁸ Rathmann, a.g.e., s. 56-61.

⁷⁹ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

büründüler. Bunda etken ise Almanların Afrika'da uyguladıkları yöntemleri Osmanlı'da uygulayamayacaklarını anlamalarıydı. Almanlar her şeyden önce kendi rakiplerinin karşı saldırılarını bertaraf etmek için Osmanlı Hükümetini yatıştırmak ve Yakın Doğu'daki Alman planlarını hasır altı etmek zorundaydı. Alman sanayisi ve banka sermayesi ekonomik ve siyasi alanda Osmanlı İmparatorluğu'na sistemli bir şekilde sızacak ve ülke sonuçta Almanya'ya bağımlı durumuna düşecekti. Alman Hükümeti, Pangermenler gibi düşüncelerini açıkça ifade ettikleri takdirde başarı şanslarının olmadığını biliyorlardı. Bu yayılma politikasından haberdar olan ve bu politikanın kendi çıkarlarına verdiği zararı gören İngiltere, Rusya ve Fransa, Almanya'ya karşı bir ittifak kurdular.⁸⁰

Pangermenlerin 1896'da kendi gazetelerinde işledikleri temel fikir şuydu: Almanya'nın nüfusu her yıl yaklaşık olarak 600.000 artmaktaydı ve bu gelecekte bir göçü zorunlu kılmaktaydı. Genelde de Alman göçmenleri kendilerine Kuzey Amerika'da bir yurt aramakta ve oraya göç etmekteydi. Bu ise göçmen Almanların gerek ekonomi gerekse Almanlık açısından yitirmeleri demektir. Oysa bu göçün Almanya'ya ait topraklara yönlendirilmesi gerekiyordu. Halbuki Almanya'ya ait koloni toprakları yoktu. Bir çok doğu bilimci bu göçmenlerin Almanya'ya yakın olmaları gerektiğini ve bunun için de Anadolu'nun çok uygun olduğunu düşünmekteydi. İşte bu noktada Pangermenler Türkiye'nin mirasına sahip çıkmanın yolunun bir politik hedef çizmekle olamayacağını bunun için savaşmak gerektiğini vurgulamaktaydı.⁸¹

Prof.Hasse, Türk bölgelerinin İngiltere dışarıda bırakılacak şekilde Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa ile yapılacak bir anlaşmayla paylaşımını şu şekilde düşünmektedir: Ermenistan ve İstanbul Rusya'ya, Gelibolu, Selanik, Yenipazar Avusturya-Macaristan'a, Arnavutluk ve Çanakkale İtalya'ya, Mısır ve Tunus Fransa'ya, Balkan bölgeleri Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleri arasında, Ermenistan haricindeki tüm Asya Türkiye'si Almanya tarafından paylaşılmalıdır. Bu arada Boğaziçi'nin Avrupa bölgesi Rusya'ya, Asya bölgesi

⁸⁰ Rathmann, a.g.e., s. 56-61.

⁸¹ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

Almanya'ya, Çanakkale bölgesinin Avrupa tarafı Avusturya-Macaristan'a, Asya tarafı ise Almanya'ya düşecek şekilde paylaşılmalıdır.⁸²

İsviçreli bir demiryolu kralı olan Guyer-Zeller yayınladığı bir eserde bugüne kadar İngiltere'nin Mısırı, Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u, Avusturya'nın Bosna'yı, Rusya'nın Kafkaslar, Kırım, Türkistan ve birçok Asya ülkesini aldığını, ama Almanya'nın bizzat Almanların suçu yüzünden hiçbir şey alamadığını, fakat tüm güçleriyle doğunun paylaşımında mutlaka söz sahibi olmaları gerektiğini belirtir.⁸³

Pangermenler sonraki yıllarda her fırsatta Türkiye'nin Alman kolonizasyonu için önemini defalarca vurgulamışlar, yeni bir fikir ortaya koyamamışlar hep aynı fikirleri yinelemişlerdir. Almanların kolonizasyon fikirleri, ilk kez Pangermenler tarafından değil asıl adı Paul Bötticher olan Paul de Lagarde (1827-1891) isimli Alman yazar tarafından "Deutsche Schriften" (Almanca Yazılar) adlı eserde 1878'de ortaya atılmıştır. Lagarde bu eserinde Alman milletinin birliğinin ırk ve din birliğiyle mümkün olacağını belirtmiştir. Pangermenler Lagarde'nin bu fikirlerini kendileri için milli bir ihtiyaç olarak atfetmişler ve Almanları tek bir birlik içinde tutmak ve millet olarak yaşamının tek seçeneği olarak da Asya Türkiye'sinin kolonizasyonunda görmüşlerdir.⁸⁴

1844'lü yıllarda Osmanlı topraklarında çalışan yaklaşık 600 Alman varken, bu sayı 1898'de (Alman resmi rakamlarına göre) önce 1500-2000, 1904'te ise 12000 civarına yükselmiştir. 1868'den itibaren dini nedenlerle Filistin'e gelen Templer cemaatinin üyelerinin sayısı gittikçe artmıştır. Ancak Yahudilerin içine alınmadığı bu grup, yaklaşık olarak 1700 civarındadır. Osmanlı topraklarındaki Almanların sayısı Osmanlı cephelerinde bulunan asker ve sivillerle birlikte Birinci Dünya Savaşı öncesi yaklaşık 70.000 civarındadır.⁸⁵

⁸² Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

⁸³ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

⁸⁴ Antisemitismus, (<http://www.dhm.de/lemo/html/kaiserreich/antisemitismus/-11k>), s.1; Kirchenlexikon, (<http://www.bautz.de/bbkl/l/Lagarde.shtml-6k>), s. 1; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

⁸⁵ Kemal Turan, Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi, İstanbul, Ayışığı Kitaplar, 2000, s. 33-39.

c. Osmanlı Topraklarında Alman Yahudi Yerleşimciler

Diğer emperyalist ülkelere kıyasla Almanya'nın Osmanlı Devletini ıslahat konusunda pek sıkıştırmaması, Almanya'yı Osmanlı nezdinde daha sempatik kılıyordu. Bismarck döneminde bile Almanya Osmanlı Devleti'ne adli ve idari ıslahat konusunda pek karışmadı, hatta Bismarck'tan sonra Osmanlı Devleti Almanya tarafından azınlıklar konusunda desteklendi. Zaten Almanya siyaset sahnesine çıktığında ülkedeki azınlıkların hep birer destekleyici ülkesi vardı. Almanya bu nedenle azınlıklar yerine yönetimi destekleyerek Osmanlı'ya daha iyi nüfuz edebileceği görüşündeydi. Bu nedenle, Osmanlı Devleti diğer emperyalist ülkelerin tutum ve davranışlarını şüphe ve tepkiyle karşılarken, Almanların rahatlıkla Filistin'de Protestan ve Yahudi kolonileri kurmalarına pek ses çıkarmadı.⁸⁶

Almanya, Abdülhamit'te yarattığı güvenle, Osmanlı topraklarındaki Protestanların ve Katoliklerin koruyuculuk ünvanını da elde etti. Filistin bölgesine kendi göçmenlerini yerleştirdiğinde Araplarla sorun yaşamamak için tarım ve sosyal hizmetler konusunda faaliyetlerde bulunmakla yetinmiş gözüktüler. Alman Templer grubunun çalışmaları bu faaliyetlerin başında gelir. Alman Templer misyonerleri, ticaret, tarım ve sosyal hizmetlerle ilgilendiler ve Osmanlı makamlarıyla bir çatışma içine girmemeye çalıştılar. Kutsal topraklarda faaliyette bulunan Alman misyonerlerin amacı kendi tarikat mensuplarına ve göçmenlere verimli topraklar açarak bu bölgeye Almanların gelmelerini sağlamaktı.⁸⁷

Almanların Filistin'e ilgileri daha 1842 Mayısında Alman Doğu Bilimci E.G. Schultz'u Suriye ve Filistin viskonsülü olarak Kudüs'e atamalarıyla başlar. Kaiser'in 1898'de bu ülke topraklarını ziyaretiyle buradaki temsilcilik başkonsolosluk düzeyine çıkarılır. Almanların atadığı konsoloslar sadece kendi Hıristiyan göçmenlerin bu bölgeye yerleşerek koloniler oluşturmaları için değil, aynı zamanda Alman Yahudilerinin de bölgede koloniler kurmaları için de çalışmışlardır. Alman kültürü ve dili Alman Yahudileri sayesinde de bu bölgede yayılacaktır. Hatta bu yardımları

⁸⁶ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171; Ortaylı, a.g.e. s. 117-132.

⁸⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 117-132.

yapanların arasında Siyonizme düşman olan Alman diplomatları da vardır. Almanlar, Anadolu topraklarında çok az okul, yetimhane ve kilise açmalarına rağmen, Templer cemiyetlerinin Filistin bölgesinde çok daha fazla okul ve yetimhane açmaları için desteklemişlerdir. Bu desteğin arkasında “Deutsche Verein für Heiligenland” (Kutsal Topraklar İçin Alman Birliği) ve Alman misyonerlerinin etkisi vardır. Almanların bu bölgede yeni vakıf, dernek, okul ve yetimhane kurmalarına Osmanlı Devlet yetkilileri her ne kadar karşı çıkmış olsa da göz yummuştur.⁸⁸

Almanlar, Yahudileri 1860’tan itibaren Filistin bölgesine yerleştirmeye başlamış, zamanla bölgede bir çok Alman kolonisi kurmuşlardır. “Hilfsverein der Deutschen Juden”(Alman Yahudileri Yardımlaşma Derneği) Almanya’dan kalabalık gruplar halinde Yahudilerin Filistin’e göçünü desteklemiş, bu konuda Kudüs konsolosları da yardımcı olmuştur.⁸⁹

Almanlar, Filistin’e yerleşen veya ileride yerleşecek olan Alman Yahudilerinin Alman kültürü ve çıkarlarını en iyi bir şekilde hizmet edeceklerine inanıyorlardı. Yahudiler de, Alman diplomatları ve devletinden yardım gördükçe, Alman kültürü ve çıkarlarının sadık koruyucuları ve yayıcıları olmuşlar ve bu sayede kısa bir sürede Almanca Filistin’de en çok konuşulan dil ve Almanya en itibar gören devlet olmuştur. 1898 yılında Filistin’deki Alman Yahudilerinin kolonileri 32 ve nüfusları ise 5000’e ulaşmıştır. Filistin topraklarındaki ticaret kısa süre içinde Almanca konuşan Yahudilerin eline geçmiştir. 1910’daki resmi Alman raporlarına göre, Osmanlı’da mevcut olan 500.000 Yahudi’nin 100.000’i Almanca konuşmaktaydı. Her ne kadar verilen rakam abartılı gözüküyorsa da bu göçün ne kadar hızlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Almanca konuşan Yahudiler, başta Almanya, Avusturya, Macaristan, Rusya ve Romanya gibi ülkelerden geliyorlardı. Osmanlı topraklarında yaşayan diğer Yahudiler ise İspanyolca veya Arapça konuşmaktaydılar.⁹⁰

⁸⁸ Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, ([http:// www.dkg- muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm.](http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm)), s. 1-21; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132.

⁸⁹ Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, ([http:// www.dkg- muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm.](http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm)), s. 1-21; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132.

⁹⁰ Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, ([http:// www.dkg- muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm.](http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm)), s. 1-21; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132.

Almanya'dan gelen Yahudiler, 1912'de Filistin'de Almanca eğitim veren bir teknik lise açtılar. Almanca konuşan Yahudiler Filistin topraklarındaki Yahudilerin İbraniceyi bir eğitim dili olarak öğrenmelerini, açtıkları okullarla sağlamışlardır. Yahudi göçü özellikle II. Wilhelm tarafından desteklenmiştir, ancak Alman bankalarının burada açtıkları şubelerin verimli toprakları işlemek için gerekli olan tarım araçlarının temini ve her türlü ticaretin yapılabilmesi için sağladıkları kredi desteğinin önemi de göz ardı edilemez.⁹¹

Almanya'dan Yahudi göçüne kadar Filistin'de zaten Yahudiler yaşıyordu, ancak bunların sayısı çok azdı, özellikle de Siyonizm için Filistin topraklarına yeniden göç bir hayaldi. II. Wilhelm zamanında ise bu hayal gerçekleşmeye başladı. Avrupa'daki Yahudiler 19. yüzyılın sonunda ticarete ve sosyal hayatta yerlerini almış belli bir refah düzeyinde yaşayan insanlardı. Milliyetçilik mutlaka Yahudileri de etkilemişti, ancak bu din duygusundan daha ziyade kendi yaşadıkları ülkenin milliyetçileri olmalarıyla ilişkiliydi. Yahudiler, Avrupa'da demokrasinin ve liberalizmin gelişmesiyle birlikte bazı hakları zaten almışlardı ve kuvvetli bir Yahudi milliyetçiliğinden söz edilemezdi.⁹²

İleriki yıllarda Siyonizmin fikir babalarından biri olan Theodor Herzl, 1894'te "Neue Freie Presse" (Yeni Özgür Basın) adlı Avusturya gazetesinin Paris muhabiriydi. Çok geçmeden Yahudilerin kendi tarihi yurtları saydıkları Filistin'de kuracakları bir devletin özlemini anlatan "der Judenland" (Yahudi vatanı) adlı eserini bu tarihlerde yayınlaması boşuna değildi. Artık Yahudiler düşlerinin gerçek olabileceğini kavramışlardı. Herzl, bu eserden üç yıl sonra Ağustos 1897'de, İsviçre'nin Basel şehrinde ilk Siyonist kongreyi toplamış ve bu kongrede Abdülhamit'ten Filistin'de toprak istemek için yola çıkmaya karar vermişti.⁹³

Osmanlı Devleti'nin ise Yahudi göçmenlerin Filistin topraklarına yerleştiği takdirde buranın yabancı ülkelerin kıskırtmalarına çok daha açık olacağı korkusundan başka bir endişesi yoktu.

⁹¹ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132.

⁹² Belgin Mungan; *Avrupa'nın Etnik Parselasyonu*, İstanbul, YGS Yayınları, 1998, s.15- 31.

⁹³ Kemal Öke, *II. Abdülhamit Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1981; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

Herzl'in Abdülhamit'le yaptığı iki görüşmede de padişahın bu endişesi göze çarpar. Herzl 1901 ve 1902'de Abdülhamit'le yaptığı iki görüşmede Filistin'de Yahudilere özerk bir bölge verilmesi karşılığında Osmanlı borçlarını kapatacak kadar para teklif etmiş, Abdülhamit ise bunu reddetmiştir. Bu cevaba karşın Osmanlı Devleti'nin Almanlara olan hoşgörüsü sayesinde Yahudiler akın akın Filistin topraklarına göç etmeye devam etmişlerdir. Alman hükümeti, Osmanlı topraklarındaki azınlıkların milliyetçiliğini belki resmi olarak desteklemiş görünmedi, ancak ileriki tarihlerde bir Filistin sorunu çıkmasında bu Yahudi göçüne verdiği destekle etkide bulunmuş oldu.⁹⁴

d. Bağdat Demiryolu

Fransız ve İngiliz emperyalizmin aracı olan Osmanlı Bankasının karşısına 1888'den itibaren merkezi Berlin'de bulunan Deutsche Bank çıkmıştır. Deutsche Bank, II. Wilhelm'in iktidara gelmesiyle güçlenen Almanya'nın "Drang nach Osten" (Doğuya Yönelim) politikasının yürütücüsü olmuştur. Hamburg'tan Basra körfezine kadar uzanan Bağdat Demiryolu projesi, bu politikanın bir sonucudur. Deutsche Bank bu demiryolunu Alman devletinin kudreti ve ekonomik gücünü birleştirerek gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁹⁵

Deutsche Bank ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan 1888 tarihli imtiyaz sözleşmesiyle Almanya'ya 93 kilometrelik Haydarpaşa-İzmit hattının mülkiyeti, 486 kilometrelik İzmit-Ankara hattının 99 yıllık işletme ve yapım hakkı, Bursa ve Kütahya bağlantı hatlarının yapım hakkı ve Haydarpaşa-Ankara hattı boyunca 20 kilometre enindeki bir alan içinde yeraltı zenginliklerinin çıkarılması ve ağaç kesme hakkı sağlanmıştı. Deutsche Bank bu imtiyazlardan bir yıl sonra, Selanik-Manastır demiryolunun imtiyazını da alarak Rumeli'deki demiryolunun büyük kısmını ve Anadolu'daki demiryolu için kurulan ilişkileri denetim altına almış oluyordu. Alman Hükümeti Deutsche Bank genel müdürü Georg von Siemens'in baskısıyla 1890'da Osmanlı'yla bir ticaret,

⁹⁴ Öke, a.g.e.; Ortaylı, a.g.e., s. 117-132; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

⁹⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, Bilgi Basımevi, 1969, s. 94-95.

dostluk ve denizcilik anlaşması imzalamış ve ticaret alanında Osmanlı topraklarında bir üstünlük sağlamaya başlamıştır.⁹⁶

Diğer yandan Alman Hükümeti bu anlaşmayla İstanbul'daki ekonomik ve siyasi konumunu sağlamlaştırmış oluyordu. Deutsche Bank karşılaştığı tüm engellere rağmen 1890'da 41 kilometrelik İzmit-Arifiye hattını, 1892'de 182 kilometrelik Arifiye-Eskişehir hattını ve aynı yıl 263 kilometrelik Eskişehir-Ankara hattını işletmeye hazır hale getirdi. Bu suretle daha 1888'de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolları Fransız, İngiliz ve Avusturya sermayesinin tekelinde bulunurken bundan dört yıl sonra Deutsche Bank'ın eline geçmeye başlamıştır. Bu banka Balkanlar ve Yakın Doğuda yaklaşık 2000 kilometrelik bir demiryolunu denetlemekteydi. Deutsche Bank bu demiryolu sayesinde Alman burjuvazisinin Anadolu'ya yayılması için gerekli ortamı sağlamıştır.⁹⁷

Bismarck, İstanbul'dan gelen mektupları okuyacak değerde dahi bulmazken, II. Wilhelm mektuplarla bile yetinmeyerek bizzat 1889'da İstanbul'u ziyaret etme zorunluluğu duymuştur. Deutsche Bank da sadece demiryolu imtiyazları almakla yetinmeyerek Bağdat Demiryolu hattının yapılmaması için Abdülhamit'e karşı oluşan muhalefeti de rüşvet, entrika ve tehditle bertaraf etmiştir. Almanlar, Eskişehir-Konya, İzmit-Ereğli, Ankara-Kayseri hattıyla, Sivas, Diyarbakır ve Bağdat'a olan uzantıların yapım hakkını almışlardır. Bu hatlardan Konya hattının yapımına derhal başlanmış ve 1896'da bitirilmiştir.⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan demiryolları hakkında genel bir fikir vermek gerekirse, Haydarpaşa-Ankara hattı için yapılan anlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu imtiyaz sahiplerine inşaat ve işletme için kilometre başına 15 bin frank gayrisafi kar sağlamıştır. Bu karı teminat altına almak amacıyla İzmit, Ertuğrul, Kütahya ve Ankara sancaklarının aşar vergisi karşılık olarak gösterilmiştir. Düyunu Umumiye söz konusu illerden toplattığı aşar vergilerinden bir kısmını demiryolu şirketine aktarmış ve geriye kalanı da hazineye vermiştir. Bu sayede demiryolu inşaat ve işletmesi yabancılar için rizikosuz, ancak karlı bir faaliyet haline gelmiştir. Hatta bazı demiryolu

⁹⁶ Rathmann, a.g.e., s. 35-55; Karal, a.g.e., s. 161-182.

⁹⁷ Rathmann, a.g.e., s. 35-55; Karal, a.g.e., s. 161-182.

⁹⁸ Rathmann, a.g.e., s. 35-55; Karal, a.g.e., s. 161-182.

şirketleri kilometre başına verilen kar garantisi, yol ne kadar uzun sürede inşa edilirse o kadar artacağından, yılan gibi kıvrım kıvrım dolanan yollar yapmışlardır. Hatta yolların en arızasız yerlerinde bile güzergahlar dolambaçlı olarak yapılmıştır.⁹⁹

Alman kolonist Dr. Karl Kaerger 1892’de “Kleinasien, ein deutsches Kolonisationsfeld”

(Almanya’nın Koloni Alanı Küçük Asya) adlı yazısında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Osmanlı’nın kolonizasyonunu demiryolu şirketi devralmalı, bu demiryolunun geçtiği bölgeleri Osmanlı Almanya’ya bırakmalı ve bir takım imtiyazlar tanımalı ve bunun karşılığında da Almanya Osmanlı’nın bütünlüğünü kabul edip onu düşmanlarından korumayı yapılacak olan bir anlaşmayla vadetmelidir. Almanya tarihsel süreç içinde Osmanlı’nın ya İngiltere ya da Rusya tarafından daha da parçalanacağına tehlikesini görmelidir. Küçük Asya, Almanya’nın devlet ve ekonomi politikası haline gelmelidir.”¹⁰⁰

1898 yılında Osmanlı’nın Asya topraklarındaki demiryolu hatlarının durumu şöyleydi:

İngiliz Hatları:	Fransız Hatları:	Alman Hatları:
İzmir-Aydın 373 Km.	İzmir-Kasaba 512 Km.	H.Paşa-İzmit 91 Km.
Mersin-Adana 67 Km.	Yafa-Kudüs 87 Km.	İzmit-Ankara 485 Km.
	Beyrut-Şam 247 Km.	Eskişehir-Konya 444 Km.
	Şam-Halep 420 Km.	
Toplam 440 Km.	Toplam 1266 Km.	Toplam 1020 Km.¹⁰¹

Kaiser II. Wilhelm’in 1898’de bölgeye yaptığı ziyaret Alman emperyalizminin planlanan doğu yayılmasını gerçekleştirmek için Küçük Asya’dan geçen demiryolu hattının bir an önce bitirilip işletmeye açılması gerektiğini iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Tüm Alman kapitalistleri, subayları ve siyasetçileri kendilerini artık bu noktaya odaklamışlardır. Abdülhamit de zaten 1898’de Konya’dan Bağdat’a kadar uzanan demiryolu için karar aldırtmış ve aynı yıl 23 Aralık 1898’de Deutsche Bank’la ön anlaşma imzalanmıştır. 1899’da Deutsche Bank, Haydarpaşa istasyonunun ve limanının kurma ve işletme hakkını da almış ve böylelikle limandaki gümrük ve ticaret işlerinde tek başına egemenlik kurmaya başlamıştır.¹⁰²

⁹⁹ Avcıoğlu, a.g.e., s. 95-96.

¹⁰⁰ Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

¹⁰¹ Ortaylı, a.g.e., s. 98.

¹⁰² Rosa Luxemburg, “Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi,” *Aydınlık Dergisi*, S. 2, Ankara, Aralık 1968; Rathmann, a.g.e., s. 72-79.

Deutsche Bank Alman emperyalizminin vermiş olduğu zorlu mücadele sonucu 16 Ocak 1902'de imzalanan kesin imtiyaz anlaşmasıyla 99 yıllığına Konya'dan başlayarak Bağdat üzerinden İran körfezine kadar uzanan bu demiryolunun yapımını almıştır. Bu imtiyaz dışında Bağdat Demiryolu'nun bitim noktasında kurulacak liman ve yan tesisleri de Deutsche Bank'a verilmiş ve kilometre teminatı da öncekine göre daha da yükselerek 16.500 franka ulaşmıştır. Bu demiryolu ileride Alman mallarını İran'a taşıyabileceği gibi Alman denetimindeki İran demiryoluyla da birleşecekti.¹⁰³

İngilizler, Bağdat Demiryolunu engellemek için Rusya'yla oluşturduğu cepheye Fransızları da katarak 1903'te Paris'te satılacak olan demiryollarına ait tahvillerin satışını engellemişlerdir. 1904'te İngiltere ile Fransa arasında yapılan anlaşmayla da Fransa, Mısır üzerindeki haklarından İngiltere lehine vazgeçtiğini kabul etmiş ve karşılığında Fas'ı almıştır. Bu şekilde Alman emperyalizmi karşısında İngiliz ve Fransız ittifakı iyice belirginleşmiş ve "Şark Meselesi" konusundaki çıkar çatışmalarını geri plana iterek Alman emperyalizmine karşı mücadeleye başlamıştır.¹⁰⁴

5 Mart 1903'te Osmanlı ile Deutsche Bank arasında yapılan ek anlaşmayla Konya-İran Körfezi hattındaki bu demiryolu 200 kilometrelik bölümler şeklinde tamamlanacaktı, bu suretle en azından bu demiryolunun bir bölümünün tamamlanabileceğini düşünülüyordu. 1903'te yapımı tamamlanan Konya-Bulgurlu hattının teminatı olarak Konya, Halep ve Urfa vilayetlerinin aşar vergisi gösterildi. 1893-1910 yılları arasında yapılan tüm demiryolları için Osmanlı kendisi için zaten yetersiz olan aşar vergisini teminat olarak gösterdi.¹⁰⁵

Almanya, Bağdat Demiryolunun geçtiği bölgeyi suni yolla sulayarak aynı zamanda dokuma sanayi için bir pamuk ambarı oluşturmak istiyordu. Bu amaçla önce Konya ovasını sulama girişiminde bulundu ve Bağdat Demiryolları şirketi bu imtiyazı da aldı. Bu projenin maliyeti olan 20 milyon mark, % 5 faizle ve bölgenin beklenen ürünü rehin edilmesi karşılığında Deutsche Bank

¹⁰³ Rathmann, a.g.e., s. 72-79.

¹⁰⁴ Rathmann, a.g.e., s. 72-79.

¹⁰⁵ Rathmann, a.g.e., s. 79-80; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

tarafından karşılandı. Almanların 1907’de aldıkları bu imtiyazla, Beyşehir Gölü’nden 200 kilometre uzunluğunda bir kanalla gelecek suyla 53000 hektarlık bir alan sulanacaktı ve böylece Bağdat Demiryolu’nun gelirleri de çoğalacaktı. Almanya sulanan bu arazide kendi halkının çok ihtiyaç duyduğu hububatı sağlayacak ve de tekstil sanayisini Amerikan pamuğuna muhtaç olmaktan kurtaracak olan pamuğu burada üretecekti. Bu sulama projesi planlandığı gibi 1913’te Osmanlı Devleti’ne sağlanan krediyle bitirildi. Almanlar bu projenin hayata geçirilmesiyle yetinmediler ve bu proje bittiği yıl 500.000 hektarlık Adana ovasının sulama imtiyazını da aldılar. Amaçları ham madde ihtiyacını tamamen Osmanlı topraklarından gidermekti, ancak savaşın başlamasıyla birlikte bu proje daha hayata geçmeden sona erdi.¹⁰⁶

1908’de Meşrutiyetin ilanından sonra belli bir süre duran Bağdat Demiryolu projesi, Alman yanlısı İttihatçıların tamamen iktidarı ele geçirmelerinden sonra tekrar başlamıştır. 1911-1914 yılları arasında 1715 kilometrelik Konya-Bağdat Demiryolu’nun 887 kilometresi tamamlanmıştır. Kalan bölümler ise Toros Dağları’ndaki 38 kilometrelik bölümle, 100 kilometrelik Amanus hattı ve 690 kilometrelik Samara-Musul-Tel Ebiad hattıydı. Bağdat Demiryolu, Alman emperyalizmini hızlı bir şekilde Anadolu’dan Mezopotamya’ya doğru yaymış ve Almanya’nın baş rakibi İngiltere’nin sömürgesi Hindistan’a doğru hızla ilerlemesini sağlamıştır.¹⁰⁷

1912’de Osmanlı’nın Deutsche Bank’a olan borcu 29 milyon Osmanlı lirasını bulmuştu. Bu da Osmanlı borçlarının % 20’si etmekteydi. Bu borçların faizi o kadar ağırdı ki Osmanlı sadece bu borcun faizi için her yıl 20 milyon mark ödüyordu. Alman emperyalizmi bir yandan Bağdat Demiryolu’nu üstlendiği için verilen imtiyazların karlarıyla, diğer yandan da demiryolunun sağladığı karlarla Osmanlı’yı sömürüyordu. Öyle ki I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Alman emperyalizminin bu demiryoluna yaptığı yatırım 225 milyon markı bulmuştu.¹⁰⁸

Rohrbach 1912 ilkbaharında “Dünyada Alman Düşüncesi” adlı eserinde Almanların bundan sonra yapmaları gerekenleri şöyle ifade etmişti:

¹⁰⁶ Özyüksel, a.g.e., s. 196-214; Rathmann, a.g.e., s. 107-109; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

¹⁰⁷ Rathmann, a.g.e., s. 98-103; Sıtkı, a.g.e., s. 152-171.

¹⁰⁸ Rathmann, a.g.e., s. 104-107.

*“Almanlar, ilkçağda Yunanlıların yaptıklarını taklit edip toprak işgaliyle uğraşmamalıdır, Alman düşüncelerini, okullarını, sermayelerini, gazetelerini, kitaplarını dünyaya yaymakla uğraşmalıdırlar. Cihangir bir devlet olmak için girilecek toprakları sermaye ve düşüncelerle girmelidirler. Almanlar bu şekilde Osmanlı topraklarına girmeli ve güçlü bir orduyla hiç zorluk çekmeden İstanbul-Anadolu üzerinden doğrudan Mısır’a ulaşarak İngiltere’nin bütün korkularını gerçek hale getirmelidirler. Bunun için en etkin silah olarak Berlin-Bağdat demiryolunu hayata geçirilmelidir.”*¹⁰⁹

Bağdat Demiryollarının Osmanlı Devleti’ne sağladığı bir takım yararlar da yok değildi. 1911’de Ankara, 1912’de Eskişehir-Konya hattının gelirleri kilometre garantisini aşmış ve Osmanlı Devleti 1913’ten itibaren kilometre garantisini olarak teminat vermemeye, hatta kardan pay almaya başlamıştır. Hattın geçtiği yerlerde tarımsal üretim artmış ve bazı bölgelerde bu artış % 1000’lere kadar varmıştır. Hat boyunca yapılan hastane ve istasyonlarla halkın yaşam düzeyi yükselmeye başlamıştır. Zamanla demiryolunun geçtiği Anadolu’nun kıraç topraklarından alınan gelir Aydın-Kasaba Demiryolu’ndan daha karlı olmuştur. 20 yıl içinde aşar gelirleri iki katına çıkmıştır. Hat boyunca Rumeli ve Rusya’dan gelen göçmenler yerleştirilerek ekonomik hayatın düzeyi yükselmiş ve demiryolu sayesinde hat boyunca güvenlik de sağlanmıştır.¹¹⁰

Ancak demiryolları çıkan dünya savaşında Almanya’ya ve Osmanlı Devleti’ne gereken askeri kolaylığı sağlayamamıştır, çünkü İstanbul’dan Filistin’e sevk edilen askerler en azından üç kez aktarma yapmak zorunda kalmışlar ve bu da ordu için pek yararlı olamamıştır. Savaşta Almanların ve Osmanlı’nın mağlup olmasıyla birlikte tüm demiryolu itilaf devletlerince el konulmuştur. Anadolu Demiryolları cumhuriyet hükümeti tarafından 1928’de tamamen satın alınarak devletleştirilmiş, Bağdat demiryolunun Anadolu dışında kalan bölümü ise ancak 1940’ta tamamlanabilmiştir.¹¹¹

Pangermen yazar Reinhard Hüber’in Almanların Bağdat Demiryoluyla ilgili yazısı şu şekilde özetlenebilir: Berlin-Bosporus-Bağdat Demiryolu, Kaiser’in emperyalizme dayanan bir macera politikası ve I. Dünya Savaşı’nın çıkış nedeni olarak değerlendirilirse, o zaman Amerikalıların Osmanlı toprakları üzerinde kurmak istedikleri Amiral Chester demiryolu da milli-demokratik

¹⁰⁹ Karabekir, a.g.e., s. 139-144.

¹¹⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 115-116.

¹¹¹ Özyüksel, a.g.e., s. 215-238.

Türkiye için bir ipotektir. Almanlar, Bismarck'ın önlemlerinin yeni gelişen duruma göre dar kapsamlı kalması nedeniyle Dünya Politikası'na yönelmişlerdir; ancak bu politika hiçbir zaman İngilizlerin şiddete dayanan ticari politikaları gibi, Fransızların Calvinist ve Rusların Güneye Doğru sıcak denizlere inme politikası gibi olamaz ve onların politikasının yanında çok masumdur. Bu politika Balkanlar'daki huzursuzluk sonucu Avrupa'da oluşan güvenlik sorunu karşısında Alman-Türk dostluk girişimidir. Her ne kadar diğer ülkeler Bağdat Demiryolu'nu Alman emperyalizmi olarak algılasalar da, Almanlar doğuyu manevi olarak fethetmek istiyorlardı. Unutmamak gerekir ki Bağdat Demiryolu'ndan sadece Almanlar değil aynı zamanda Osmanlılar da büyük çıkar sağlamıştır. Almanlar hiçbir zaman Bağdat Demiryolu'yla Fransızların Lübnan'da yaptığı gibi bir emperyalist amaç gütmemiştir. Bağdat Demiryolu diğer bütün ülkelerin hayalleri gibi bir hayaldi ve bu hayal Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulmasıyla diğer bütün büyük hayaller gibi gerçek olamadan kaldı. Bağdat Demiryolu ile Almanlar hiçbir zaman diğer halkların haklarını çiğnemek istememişler ve ne bu demiryolu ne de Almanların "Yakın Şark Politikası", I. Dünya Savaşı'nın nedeni olmuştur. O zamanlar Almanların tek bir amacı vardı: İngiltere'nin altında değil yanında yaşayabilmek, bu yaşamak da çalışmakla olacaktı.¹¹²

6. ALMAN TİCARETİNİN YOĞUNLAŞMASI

Alman emperyalizminin güçlü bir şekilde ortaya çıkması İngiliz emperyalizminin dünya üzerindeki egemenliğini zayıflattı. Alman emperyalizminin özellikle Osmanlı topraklarına girişiyle birlikte Batı Anadolu'daki İngiliz egemenliği yıprandı. Bunun ilk belirtisi olarak 1878'e kadar İzmir toplam ithalatının ancak % 10'luk bir payına sahip olan Alman mallarının payı aniden % 14 düzeyine çıkmış ve toplam Osmanlı ithalatındaki payı Avusturya'yla birlikte % 45 düzeyine yükselmiştir. Bu yıllardan itibaren Osmanlı ithalatındaki İngiliz payı düşerken Alman payı gittikçe artmıştır. Bu artışın nedeni, Alman mallarının İngiliz mallarıyla ciddi anlamda rekabet edebilir

¹¹² Reinhard Hüber, *Die Bagdadbahn*, Berlin, Junker und Dünhaupt Verlag, 1943, s. 86-99.

olmasının yanında Alman mallarının daha düşük kalitede olması, daha ucuz olması ve altı ay gibi vadeyle satılabilmemesidir. İngiliz konsolosu, Osmanlı Devleti'nde 1884'te ilk defa ortaya çıkan Alman demir ve çeliği yüzünden İngilizlerin ticaretteki tekelinin kırılmakta olduğunu ülkesine bildirmiştir. Sadece İzmir değil, Makedonya, Selanik, Girit, Şam gibi şehirlerde de Almanların İngilizlere karşı rakip olarak çıkması İngiliz emperyalizmini ciddi anlamda tehdit etmiştir. Hatta Beyrut'taki yün ithalatı tamamen Almanların eline geçmiştir.¹¹³

1885-1888 yılları arasında İngiliz mallarının yerini gittikçe Alman mallarının alması İngiliz Ticaret Dairesinin, İngiliz tüccarlarını Alman rekabeti konusunda uyarmasına bile neden olmuştur. Almanya'nın 1888'den itibaren İzmir-Hamburg arası düzenli gemi seferlerinin başlaması ve bu gemilerin tonajlarının sürekli artması İngilizleri iyice telaşa sürüklemiştir. Alman şirketlerinin temsilcileri bununla eş zamanlı olarak tüm Anadolu'ya yayılmışlardır. Alman tüccarlar köy köy dolaşarak, sattıkları malların örneklerini gösteriyor, broşür dağıtıyor, malların alımını kolaylaştırmak için krediler açarak tüm köylerden uzun sipariş listeleriyle ülkelerine geri dönüyorlardı. İngiliz büyükelçisinin takdir ettiği bu Alman tüccarlar kısa zamanda Osmanlı'yla çok iyi bir ticari bağ kurabilmişlerdi. İngilizlerin rakip tanımadığı dokuma konusunda bile Almanlar renk vermeyen kumaşlar üreterek gittikçe İngilizleri bu konuda da geriletmekteydi. Ne İngiliz kumaşları ne de çok ünlü olan İngiliz ipleri Alman rekabetinin karşısında tutunabildi. Almanlar cam, porselen eşya, mobilya gibi bir çok mal konusunda da İngilizlerin yerini almakta ve bu mallar tüm köylere girmektedir. Bunun yanında Alman birası, piyanosu ve şarkıları çoktan Osmanlı topraklarında yerini almıştı. Almanya bu rekabet sonucu, 1906 yılında Osmanlı Devleti'nin ithalatında önemli yer tutan 25 kalem malda İngilizlerden daha üstün duruma gelmişti. Bu üstünlük Bosna'nın Avusturya tarafından 1908'de ilhakı sırasında Almanya'nın Avusturya yanında yer alması ve bu nedenle Osmanlı topraklarında Alman mallarına protesto kampanyası düzenlenmesine

¹¹³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Bilim Yayınları, 1974, s.204-211.

kadar sürdü. Alman emperyalizminin Anadolu'da gittikçe güçlenmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde Alman ticaret evlerinin sayısı da gittikçe arttı.¹¹⁴

Diğer yandan, Alman bankaları hızla Osmanlı topraklarında yeni şubeler açıyor ve Alman tüccarlarının her biri farklı bir mal satıyordu. Oysa ülkede aynı malı birkaç İngiliz firmasının birlikte satması kendi aralarında kıyasıya rekabet etmelerine neden oluyordu. Hatta İzmir'deki İngiliz konsolosu, İngiliz tüccarların birleşmesi gerektiğini; aksi takdirde Alman rekabeti karşısında yok olup gideceklerine dair bir rapor bile yazmıştır. Aynı görüş 1902'de Avam Kamarasında da tekrarlanmıştır. Rapor ve tavsiyeler sonucu birleşen bazı İngiliz şirketleri ilk başta güçlenseler de daha sonra varlık gösterememişlerdir. Özellikle İngiliz firmalarının spekülasyon yaparak satın aldıkları Osmanlı tarım ürünleri, bekledikleri spekülasyonlar tutmadığı için bir çok firmanın iflasına neden olmuştur. İngilizler daha ekilmeyen malları bile sırf spekülasyon uğruna satın aldıkları için tamamen etkisiz duruma gelmişlerdir. Bu spekülasyonlar nedeniyle 1911'de İngilizlerin kaybı 200000 sterlini geçmiştir. İngilizler sadece incir ticareti konusunda birlikte ve akıllıca hareket ederek başarılı olmuşlar, diğer tüm tarımsal ürünlerde yerlerini Almanlara devretmişlerdir.¹¹⁵

Almanların Osmanlı topraklarında üstünlüğü ele almalarında en büyük etkenlerden biri malların pazarlanmasında İngilizlerden çok farklı metotlar uygulamalarıdır. İngilizler Anadolu'da mallarının reklamını sirküler yayınlatarak yaparken, Almanlar kişisel ilişki ve haberleşme ağı kuruyorlardı. İngilizler yayınladıkları sirkülerde İngilizce ve İngiliz ölçülerini kullanırken, Almanlar sirkülerlerini Türkçe ve Rumca bastırıp bunları Rumca ve Türkçe bilen temsilcileri kanalıyla resimli olarak dağıtıyorlardı. 1898'de bizzat İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın yapmış olduğu anket, Türklerin Alman pazarlama metotlarını benimsediklerini gösteriyordu. İngilizler, tüketicilerin zevkine göre değil kendi zevklerini okşayan malları satmaya çalışırken Almanlar, tüketicilerin istekleri doğrultusunda hareket edebilmek için bir malı piyasaya sürmeden önce tüketici zevki

¹¹⁴ Kurmuş, a.g.e., s. 204-211.

¹¹⁵ Kurmuş, a.g.e., s. 204-211; Kemal Turan, a.g.e., s. 33-39.

konusunda araştırmalar yapıp bu doğrultuda malı piyasaya sürüyorlar, gerekirse malların biçim ve desenlerini bu istekleri göz önünde bulundurarak değiştiriyorlardı.¹¹⁶

Ayrıca, Alman-Osmanlı ticaretin gelişmesi için 1880’de 55000 Osmanlı lirasıyla “Deutsche Handelsverein”, 1889’da “Deutsche Levantelinie”, 27500 Osmanlı lirasıyla 1890’da “Export Verband Deutscher Maschine Fabriken und Hüttenwerke” adlı şirketler kuruldu ve bu şirketlerin amacı Yakın Doğu limanları arasında deniz ulaşımını sağlamak ve Bağdat Demiryolu için gerekli olan rayları ve donanımını taşımaktı.¹¹⁷

London Times gazetesinin 28 Ekim 1898’de yayınladığı bir araştırmaya göre daha on yıl önce Osmanlı Devleti’nin maliyesi ve ticaretinde tamamen İngiliz ve Fransız tekeli söz konusu iken Anadolu ve İstanbul’da Alman tüccarların çok daha etkin duruma geldiği belirtilmiştir. Almanlar Deutsche Palastina Bank’ı kurup Beyrut, şam, Gazze, Hayfa, Kudüs, Nablus ve Trablus bölgesinde yoğun ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kısacası Alman tüccarı, kapitalisti, mühendisi, armatörü, silah yapımcısı Alman ekonomisini Osmanlı topraklarında yerleştirmek için elinden geleni yapıyorlardı.¹¹⁸

1888’de Deutsche Bank’ın Osmanlı topraklarında demiryolu inşa etme imtiyazını elde etmesiyle birlikte iyice hızlanma sürecine giren Alman-Osmanlı ticareti 6,7 milyon marka çıkmıştır. Almanya’nın Osmanlı’ya ihracatı 1905’e gelindiğinde 71 milyon marka ulaşmış, 1912’de ise 113,2 milyon mark düzeyine fırlamıştır. Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti’nin Almanya’ya olan ihracatı ise 1,9 milyon marktan 77,8 milyon marka yükselmiştir. İki ülke arasındaki deniz ulaşımı da Almanların bu dönemde ülkedeki demiryolu imtiyazını almasıyla birlikte bu malzemeleri taşıyan deniz filosu sayesinde düzenli bir hale gelmiştir.¹¹⁹

1890’lı yıllarda, Mezopotamya petrol yatakları gibi en önemli petrol bölgelerinin İngilizlerin elinde bulunması, savaş durumunda petrol bölgelerinden tecrit olma durumu Alman emperyalizmini

¹¹⁶ Kurmuş, a.g.e., s. 204-211; Kemal Turan, a.g.e., s. 33-39.

¹¹⁷ Kemal Turan, a.g.e., s. 33-39.

¹¹⁸ Earle, a.g.e., s. 49-50.

¹¹⁹ Özyüksel, a.g.e., s. 47-49.

çok endişelendiriyordu. Her ne kadar Mezopotamya bölgesinde henüz petrol çıkarılmamış dahi olsa bölgede petrol olduğu biliniyordu. Almanlar bu bölgeye karayolu ile ulaşabileceklerdi ve bu bölge İngiliz filolarının atış menziline bile değildi.¹²⁰

1901'de bir Alman teknik komisyonu Mezopotamya petrol kaynaklarını araştırmış ve buranın bir petrol gölü olduğunu rapor etmiştir. Raporda sırf Amerikan petrol firmasının belini kırmak için bile bu petrolün işletilmeğe değer olduğu da belirtilmiştir. Alman gazeteci Dr. Paul Rohrbach bölgeye yapmış olduğu geziden sonra buradaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının çokluğundan ve bunların işletilmesinin Kafkasya'dakilerden çok daha karlı olacağından bahsetmiştir. Deutsche Bank, 1904'te Bağdat Demiryolu'nu başlatmak için, Fırat ve Dicle vadilerinde petrol araştırma şartını getirmiştir. Almanya Bağdat'a kadar uzanacak demiryolu ile bu bölgedeki petrolü Berlin'e aktarabilecek ve böylelikle sanayisinin ihtiyaç duyduğu enerji sorununu çözebilecekti.¹²¹

Almanya'nın 1904'te hiçbir ticari faaliyeti ve hiçbir vatandaşının olmadığı Musul'da konsolosluk açmasının nedenini Bağdat Demiryolu'na bağlanmak istense de asıl sebep bu bölgede zengin petrol yataklarının varolmasıdır. Bunun dışında Alman basınına göre, Suriye, Irak ve Anadolu bölgesi tahıl üretilebilecek bir depoydu. Kerkük'te Bakü'den on kat daha fazla petrol olduğu düşünülüyordu. Ayrıca Mezopotamya gerek tahıl üretimi gerekse yer altı kaynakları açısından çok zengindi.¹²²

Böylece Deutsche Bank Mezopotamya'daki petrolü ele geçirmek için İngiliz rakipleriyle çok zorlu bir mücadeleye girişerek 1912'de bu petrollerden % 25'lik bir hisseyi ele geçirebildi. Deutsche Bank Petrol dışında bu bölgedeki diğer yeraltı zenginliklerini elde etmek için yoğun bir mücadeleye girişti. Öyle ki, Almanya 20. yüzyılın başında Türk madenlerini ithal eden ikinci ülke olmasına rağmen bu konuda Osmanlı topraklarına kayda değer bir yatırım yapmamıştı.¹²³

¹²⁰ Rathmann, a.g.e., s. 70-71.

¹²¹ Earle, a.g.e., s. 27-28.

¹²² Ortaylı, a.g.e., s.106- 107.

¹²³ Rathmann, a.g.e., s. 109-111.

7. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihat Terakki Cemiyeti Osmanlı'nın kaderini belirlemede ciddi anlamda rol oynamaya başlamıştı. Başlangıçta hükümet olmayan İttihatçılar arasında Alman yanlıları dışında İngiliz ve Fransız yanlısı olanlar da vardı. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 Temmuzunda Maliye Nazırı olan Kamil Paşa gibi İngiliz yanlıları hükümette çok etkin durumdaydılar.

Kaiser, 1908'de ilan edilen Meşrutiyetin İngiltere ve Fransa'da yaşayan Türkler tarafından değil, bizzat Alman subayları tarafından yetiştirilmiş Osmanlı subayları tarafından yapıldığına inanıyordu. Prusyalı aristokratların en azından Meşrutiyeti yuvasına döndürmek veya bu da olmazsa başındaki İngiliz yanlılarının iktidardan uzaklaştırmak için giriştikleri rüşvet ve dalavere boşa çıkıyordu. İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu'na ait Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından 1908'de kendi topraklarına katılmasına Almanya'nın desteklemesine duydukları tepki Alman aleyhtarlığını arttırmış, bu da Almanların sömürge planlarının rafa kaldırmalarına neden olmuştur. İttihatçıların Osmanlı maliyesinin, donanmasının ve belediyelerinin yeniden yapılanmasının yanında, demiryolu ve liman işletmeleriyle ilgili bir çok imtiyazı İngilizlere vermelerindeki en büyük etki İngiliz yanlısı Kamil Paşa'ydı.¹²⁴

Alman sermayesi, İngiliz ve Fransız sermayesini Osmanlı topraklarından tamamen kovamayacağını anlamıştı, çünkü onca sermaye akıtmasına rağmen Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik ve siyasi nüfuz bakımından İngiltere ve Fransa'nın gerisindeydi; sadece silah sanayi ve demiryolları konusunda yükselmişti. Meşrutiyetle birlikte bu iki konumundaki üstünlüğü de iyice tehlikeye girmişti. Helfferich, Almanların Meşrutiyetin ilanından duydukları hayal kırıklıklarını 1908 sonlarına doğru söylediği şu sözlerle çok iyi bir şekilde ifade ediyordu: "*Tümüyle tersine dönen koşullar altında Marschall'in nasıl değişmiş olduğunu görmek çok üzücü oluyor. Eskiden hemen her şeyi*

¹²⁴ Rathmann, a.g.e., s. 89-95; Kocabaş, a.g.e., s. 122-127.

yapmaya gücü yetiyordu, bugün ise iktidarsızlığa mahkum.. İran Körfezine değin uzanan Alman Bağdat demiryolu düşü, tümüyle suya düşmüştür.”¹²⁵

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı maliyesi, 1910’da çok acil şekilde 11 milyon altın lira dış borç ihtiyacı duymuştu. Bunun için Paris’e giden Maliye Nazırı Cavit Bey gümrük gelirlerini garanti olarak göstererek borç para istemiş, ancak Fransızlar Osmanlı bütçesinin bir Fransız danışman tarafından yönetilmesi karşılığında bu borcu verebileceklerini söyleyince, bu ağır şartı kabul etmeyerek İngiltere’den borç istemiştir. Fakat Cavit Bey’in İngiltere’den de olumlu bir yanıt alamadığını tespit eden Almanlar hiçbir şart ileri sürmeden Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu borcu vermişlerdir. Baştan beri İngiliz liberalizmine hayranlık duyan İttihatçılar bu olaylar karşısında hayal kırıklığına uğramaya başlamışlardır. Özellikle 1908 Haziran ayında İngiltere ve Rusya’nın Reval görüşmelerinde Osmanlı topraklarının paylaşımını konuşmaları, 31 Mart 1909’da yapılan ayaklanmada İngiliz varlığının anlaşılması ve Girit olayında İngilizlerin Yunanlıları tutmaları, İttihatçıların İngilizlere duydukları güveni iyiden iyiye sarsıntıya uğratmıştı. İngiliz yanlısı Kamil Paşa İttihatçıların Alman yanlıları tarafından görevinden uzaklaştırılmasıyla birlikte yeni Osmanlı yönetiminin üst düzey bakan ve komutanları ülkelerini Alman emperyalizmine eskisinden de daha fazla bağımlı kılmışlardır. Almanların tekrar elde ettikleri üstünlüğün göstergesi ise aynı yıl Goltz Paşa’nın Bosna sorunu nedeniyle Avusturya ile Osmanlı arasında anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirilmesidir. Almanya Başbakanı Bülow, Goltz’ü Osmanlıların tekrar askeri, politik ve ekonomik bakımdan Almanya yanına çekilmesi, yeni silah siparişlerinin alınması ve Bağdat Demiryolu’nun tüm imtiyazlarının tekrar Almanya’ya verilmesiyle görevlendirmişti. Goltz, 1908 öncesi demiryolu için kazanılan Alman imtiyazlarını tekrar elde etmeyi başarmıştır.¹²⁶

1912 Balkan bozgunu da Osmanlı ordusunun tekrar Almanya’nın askeri yardımına yönelmesine neden oldu. Alman iktisatçısı Helfferich, Abdülhamit döneminde dahi Osmanlı Devleti’nin bu derece Almanya’nın nüfuzuna girmediği değerlendirmesini yapmıştır. Osmanlı

¹²⁵ Rathmann, a.g.e., s. 94-95.

¹²⁶ Rathmann, a.g.e., s. 98-103; Kocabaş, a.g.e., s. 127-135.

Devleti; son Balkan Savaşı'yla Balkanlar'daki nüfusunu büyük oranda yitirmesiyle birlikte iflas eden Panislamizm yerine Pantürkizmi benimsemiş, Almanya da Pantürkizm konusunda Ernst Jaeck adlı profesörü görevlendirmekle bu yeni ideolojiyi desteklediğinin işaretini vermiştir. Yeni Osmanlı yönetimi Balkanlar'daki kaybettikleri topraklar yerine kendilerine Kafkaslar ve Orta Asya'daki toprakları hedef edinmiş ve Pantürkizmin gerçekleşmesinin ancak Almanya aracılığıyla olacağına inanmıştır.¹²⁷

8. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GÜÇLENEN OSMANLI-ALMAN İLİŞKİLERİ

Balkan Harbi yenilgisi, Alman askeri heyetlerinin Osmanlı ordusunu gerçek anlamda bir şey kazandırmadığının ispatı olmasına rağmen Osmanlı hükümeti yine de 22 Mayıs 1913'te yeni bir Alman askeri heyeti istemekten geri kalmadı. Almanlar, Osmanlı Devleti'nin yeni askeri heyet isteğini çok daha ağır şartlara bağlamıştı, çünkü daha önce gelen askeri heyetlerin reform istekleri ve çalışmaları pek dikkate alınmamıştı. Bu nedenle de gelecek olan askeri heyet daha yetkili ve etkili olmalıydı. Gelecek olan heyetin başındaki general, bir Osmanlı korgeneralin ceza verme dahil tüm yetkilerine sahip olacak, orduya alınacak her türlü yabancı askeri danışman, Osmanlı subay ve generallerinin terfisi, Alman subayları, her türlü atış, okul ve siparişler konusunda tam yetkili olacaktır. Osmanlı Hükümeti yeni gelecek Alman askeri heyetinin yetkileri konusundaki isteklerini onaylamış ve bunun üzerine gelen Liman von Sanders 1913'te görevine başlamıştı. Almanya'da kendisine bir kolordu komutanlığı dahi layık görülmemiş olan Alman ordusunun bu en yaşlı generali, Osmanlı ordusunda neredeyse bir ordu komutanının yetkisine sahip olmuştu.¹²⁸

Gelen askeri heyet o kadar büyük yetkilerle donatılmıştı ki, İngiltere ve Rusya başlangıçta bu heyeti onaylamasına rağmen ülkede yüklendikleri üst düzey görevleri görünce itiraz etmişlerdir. Heyet başlangıçta 42 kişiden oluşmuş ancak I. Dünya Savaşı sırasında heyetin sayısı 15.000'e ulaşmıştır. Savaşta 2 Alman zırhlısı Osmanlı donanmasına katılmış, 100.000 vagon savaş malzemesi

¹²⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 133-141.

¹²⁸ Wallach, a.g.e., s. 118-130.

İstanbul'a gönderildiği gibi parasal yardımın tutarı 3 milyar marka ulaşmıştır. Liman Paşa'nın ülkede böylesine önemli bir göreve getirilmesine Avrupa ülkelerince yapılan itirazı II. Wilhelm hiç sayarak paşayı orgeneralliğe dahi yükseltmiş ve Osmanlı Devleti de onu mareşal yapmıştır. Sanders'in daha sonra Osmanlı'da alacağı yetkiler Enver Paşa'yı dahi rahatsız etmiş, Alman paşasının yetkilerini kısımaya çalışmıştır. Bu heyete tanınan yeni yetkilerle Osmanlı ordu teşkilatı tamamen Almanların eline geçmişti. Gelen askeri heyet İstanbul ve çevresinde başarı göstermiş olsa da uzaktaki Osmanlı birliklerinde pek varlık gösterememiştir.¹²⁹

Dünya savaşına girmeden önce Osmanlı Devleti'nin savaş durumunu değerlendirenler arasında yer alan Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral Moltke, Osmanlı ordusunun askeri durumunun ve savaş yeteneğinin sıfır olduğunu, daha önceden hasta adam diye nitelendirilen ülkenin artık ölüm döşeğinde olduğunu, Alman askeri heyetinin şifasız bir hastanın ölüm döşeğinin başında bekleyen doktorlar olduğunu, ordunun silahı, cephanesi ve elbisesinin olmadığını ve herhangi bir savaşta Osmanlı Devleti'ni bir ittifak içine kabul etmenin hata olacağını belirtmiştir. Alman Genelkurmay Başkanı'nın böyle bir kanaat edinmesinin nedeni Sanders başkanlığındaki askeri heyetin göndermiş olduğu raporlardır. Oysa daha sonra aynı Sanders, 1914 Temmuzunda fikrini değiştirmiş ve Osmanlı ordusunun reorganizasyonunun çok iyi olduğunu ve hatta 4-5 tane iyi donatılmış kolordu bile çıkarabileceğini rapor etmiştir.¹³⁰

Alman Büyükelçisi ise Osmanlı ordusunun üç büyük savaş kaybetmiş olmasına rağmen gücünü toparladığını ve beklenenden çok daha fazla kabiliyetler gösterebileceğini rapor etmiştir. Alman ordusu, Osmanlı ordusundan çok şeyler bekliyordu, Osmanlı ordusunu özellikle boğazları kapayarak Rusların boğazlardan geçişini imkansız hale getirmede, Rusya'ya karşı bilfiil savaşta ve Mısır, İran, Afganistan ve Hindistan'da bile kullanabileceğine inanıyordu. Kısacası, savaştan önce Osmanlı ordusunu küçümseyen ve savaşta ittifak kuracak değerinde dahi bulmayan Almanlar, fikirlerini çok çabuk değiştirmişlerdir. Rusya'ya karşı iki taraflı silahlı yardımlaşmayı içeren bir

¹²⁹ Wallach, a.g.e., s. 118-130.

¹³⁰ Wallach, a.g.e., s. 142-151.

anlaşma Alman Büyükelçisi ile Enver, Talat ve Sadrazam arasında 2 Ağustos 1914'te imzalanmıştır. Anlaşma daha imzalanır imzalanmaz Alman Genelkurmay Başkanı, İngilizlerin kendilerine kısa bir süre sonra savaş ilan edebileceğini ve Osmanlı Devleti'nin Almanları savaşta yalnız bırakabileceğini düşüncesiyle ülkenin bir an önce savaşa sokulması için Ruslarla çatıştırılması gerektiğini belirtmiş, Alman Büyükelçisi de Osmanlı-Rus çatışması sağlamak için gerekli düzenlemenin yapılacağını rapor etmiştir.¹³¹

Alman silah sanayisine göre de Avrupa'daki bu zıtlaşma ancak savaşla çözülebilirdi. Alman silah sanayi 1914'ten daha önce savaşa hazırlanmış ve Alman militaristleri de bunu seferberlik planlarıyla desteklemişlerdi. Tüm bu gelişmeler Almanya'yı 1914 yazında savaşa hazır hale getirmiş ve artık savaş geri dönülmez bir hal almıştı. Almanlar, yaptıkları planlara göre, bir yıldırım savaşıyla Fransa ve Rusya'yı ezecekler ve sonra da İngiltere'yi alt edeceklerdi. Balkanlar'da zaten bir Slav-Germen çatışması söz konusuydu, bunun nedeni ise Avusturya'nın 1878'de yapılan Berlin Kongresi sonucunda yönetimini üstlendiği Bosna-Hersek'i 1908'de ilhak etmesi ve burayı doğal yayılma alanı gören Sırp'ların buna tepki duymasıydı.¹³²

Almanya, 1914 yılına kadar barışçı yayılma politikasıyla istila planlarının bir bölümünü gerçekleştirmiş ve bu planın önemli bir parçası olan Osmanlı Devleti'ni Alman emperyalizmi ve militarizminin denetimi altında savaşa hazır hale getirmişti. Almanya harcadığı tüm çaba ve verdiği tüm tavizlere karşın İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kendisine karşı oluşturulan bu üçlü ittifakı parçalayamayacağını anlamış ve barışçı yayılma politikası yerine sıcak bir çatışmayla Şark Meselesini kendi lehinde çözülebileceğine inandığından savaş çıkarmak için sadece bir kıvılcım beklemiş, o kıvılcımda Bosna suikasti olmuştur.¹³³

Almanlar iki nedenden dolayı Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istiyorlardı. Birinci neden, Osmanlı ordusunun Kafkaslarda Rusya'ya karşı önceden savaşmış olması nedeniyle savaş taktiği açısından yararlı olacak olması, diğer nedense Padişahın halife sıfatıyla tüm Müslümanlara

¹³¹ Wallach, a.g.e., s. 142-151.

¹³² Rathmann, a.g.e., s. 118-123; Canbolat, a.g.e., s. 28-31.

¹³³ Rathmann, a.g.e., s. 118-123.

yapacağı bir cihat çağrısıyla Fransız ve İngiliz sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanmasını sağlayarak bu ülkeleri savaşta çok zor duruma düşürecek olmasıydı.¹³⁴

Temmuz 1914'teki gelişmeler Avrupa'da büyük bir savaşın çıkacağına habercisiydi. Bunu hisseden Osmanlı devlet adamları, Balkan savaşından yorgun ve mağlup olarak çıkmış orduyla girilecek bir savaşın neticesini önceden bildiklerinden, kalan ülke topraklarını da yitirmemek için güçlü bir müttefik arayışına girmişler, bunun için de önce İngiltere'yle sonra da Fransa'yla görüşmüşlerdir. Görüşmeler olumsuz neticelenince tek seçenek olarak Almanya kalmıştır. Almanlar gerek Osmanlı Devleti'nde var olan Alman askeri heyetinin etkisiyle, gerekse onların yurt içinde yetiştirdiği subayların iktidarda olması nedeniyle ittifak ülke adayları içinde zaten en güçlü olandı. Osmanlı'nın gelen Alman komutanların ordunun doğrudan komuta heyetinde yer almaları savaşın kesin habercisiydi. Osmanlı devlet adamları, pek ihtimal vermeseler de, çıkacak bir savaşta Almanya'nın kesin zaferine inandıkları için ülkelerini kazançlı çıkarma peşindeydiler.¹³⁵

Almanlar Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak için Goeben ve Breslau adlı iki Alman zırhlısını bir oldu bitti için çok iyi kullanmışlardır. Bu iki Alman zırhlısını Çanakkale'den içeri alan Osmanlı zaten savaşa evet demiş oluyordu. Bununla da yetinilmemiş zırhlılar içeri alındıktan sonra bunların Osmanlı gemisi olduğu açıklanmış ve İngilizlerin ikazları dikkate dahi alınmamıştır. Enver Paşa bununla da yetinmemiş, zırhlıların Karadeniz'deki Rus donanmasını batırması için 22 Ekim 1914'te emir vermiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu kendi sonlarını hazırlayan savaşa girmişlerdir. Enver Paşa, Osmanlı ordusunun savaşa dahi giremeyecek durumda olduğu kendisine ordu yetkililerince defalarca açıklanmasına rağmen, ülkesini Almanya'nın yanında savaşa sokmaktan çekinmemiştir.¹³⁶

Osmanlı Devleti, her ne kadar savaşa doğrudan katılmak için pek istekli görünmese de, Çanakkale ve boğazlar Alman topçuları tarafından hızla tahkim edilerek savaşa son hızla hazırlanmıştı. Boğaza yeni mayınlar döşenmiş ve Enver Paşa'nın emriyle boğazlar her türlü yabancı

¹³⁴ Canbolat, a.g.e., s. 28-31.

¹³⁵ Wallach, a.g.e., s. 153-172.

¹³⁶ Özgüldür, a.g.e., s. 20-33.

gemiye kapatılmıştı. Enver Paşa, itilaf devletleri savaşı kazandığında Osmanlı Devleti tarafsız da kalsa sonuçta toprakların parçalanacağını, bunun için Almanlarla birlikte hareket etmek gerektiğini düşünüyordu. Almanların da kendileriyle birlikte hareket etmelerinin Alman çıkarına iyi geleceğinin bilincindeydi. Enver Paşa savaş başladığında Liman Paşa'nın Kafkas ordularının başına geçmesi teklifini kabul etmemesine sinirlenerek kendisi ordunun başına bizzat geçmiştir. Aslında Kafkas Seferi Almanların baskısıyla yapılıyordu, ama Alman generali bu işin komutasını almak istemiyordu. Enver'in komutasında başlayan Kafkas Savaşı 1915'te binlerce Osmanlı askerinin ölümüyle sonuçlanmıştır. 1914-1918 döneminde 23 general, 10 amiral ve 190 Alman subayı Osmanlı ordusunda görev yapmıştır.¹³⁷

Padişahın savaş sırasında başkomutanlık karargahında danışmanlık görevi verdiği Goltz Paşa, 12 Aralık 1914'te orduda kendi tabiriyle arabanın beşinci tekeri olarak tekrar görevlendirilmişti. Goltz Paşa aslında orduda görev yapan tüm Almanları temsil eden bir makam istiyordu ve kısa bir süre sonra 6. Ordu Komutanı olarak Mezopotamya'da görevlendirildi. Goltz Paşa, II. Wilhelm'e yazdığı bir mektupta Osmanlı kamuoyunun Alman aleyhtarı olduğunu, Almanlara minnettarlık hissi yerine bir düşmanlık hissi oluştuğunu, hatta bizzat kendisinin Enver Paşa'yla düştüğü bir anlaşmazlık nedeniyle görevden çekilebileceği hatırlatılacak kadar Osmanlı subaylarının gururunun yükseldiğini belirtmiştir. Baron Colmar von der Goltz Paşa Osmanlı topraklarında 12 yıl görev yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde savaşırken hastalanarak ölmüş ve vasiyeti üzerine naaşı, Osmanlı ve Alman bayraklarına sarılı olarak Tarabya'da bulunan İstanbul Alman Konsoloslugu'nun yazlık bahçesine gömülmüştür.¹³⁸

Pangermen Birliğinin fikirlerini yayan Alman Genelkurmay Başkanı Ludendorff 20 Aralık 1917 tarihli bir yazısında şöyle diyordu: "*Türkiye'deki askeri varlığımız süreklilik kazanmalı...Orta*

¹³⁷ Wallach, a.g.e., s. 153-172.

¹³⁸ Wallach, a.g.e., s. 153-172; Rathmann, a.g.e., s. 66-70; Gökay, a.g.e., s. 8-11.

*Afrika'da Hint ve Atlas Okyanusu kıyısındaki üslerle desteklenen büyük bir Afrika sömürge imparatorluğu oluşturacağız.*¹³⁹

Dünya savaşının gittikçe Almanya ve Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi üzerine Alman subaylarla Osmanlı subayları arasındaki ilişki gittikçe kötüleşiyordu. Almanların saygısızca tutumları bunda rol aldığı gibi yaşanan başarısızlıklar sonucu Osmanlı subaylarının ülkelerinin bağımsızlığını yitirdiğini kavramaya başlamaları da etken oluyordu. Almanlar Türk gelenek ve göreneklerine saygılı davranmadıkları gibi bunlarla alay ediyor ve Türklere bir takım kötü takma adlar da takıyorlardı.¹⁴⁰

Oysa, Almanya I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Osmanlı Devleti'ni kendine eşit şartlarda bir müttefik olarak kabul ettiği takdirde petrole ulaşabileceğine inanmaktaydı. Savaş başladıktan sonra Almanlar fikirlerini değiştirmiş ve Osmanlı ordusunu kullanmaya başlamışlardır. Sırf Ruslara ve İngilizlere karşı bir çok cephe açabilmek ve bu ülkelerin gücünü bölebilmek için Osmanlı ordusu Almanlar tarafından bir çok cephede birden savaştırılmış ve gereksiz yere askerler telef olmuştur. Mustafa Kemal, 20 Eylül 1917'de Almanların tutumları nedeniyle Enver'e yazdığı mektupta, Türk askerinin Alman generallerin ihtirasları uğruna artık feda edilmemesi gerektiğini, yüz binlerce Türk'ün hayatının bir Almanın emrine verilmesini istemediğini ve Almanların savaşı bahane ederek Osmanlı Devleti'ni sömürge durumuna sokmasına izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Savaşta Almanya'nın Osmanlı ordusu için gönderdiği silah ve donatım 850 milyon marka ulaşmıştır. Ancak bunun karşılığında Osmanlı Devleti de Almanya'ya gıda maddeleri, değişik maden cevheri ve deri gibi 300 milyon marklık mal göndermiştir. Alman Genelkurmay Başkanı özellikle harp sonrası hazırlıklar için Liman von Sanders'ten ve heyetinden Osmanlı Devleti'nde ekonomik gözlemlerde bulunmalarını ve gözlenen bölgelerin geliştirilmesi için gerekli olan ön koşullardan da bahsedilmesini istemektedir. Bu amaçla Mezopotamya'ya gönderilen bir Alman askeri heyetinin bölgeyi petrol ve yeraltı zenginlikleri açısından inceledikleri ve bunu rapor ettikleri

¹³⁹ Rathmann, a.g.e., s. 118-123.

¹⁴⁰ Wallach, a.g.e., s. 221-232.

¹⁴¹ Wallach, a.g.e., s. 221-232; Yazar, a.g.e., s. 16-19.

bilinmektedir. Savaş boyunca Almanların Osmanlı topraklarında yayılma istekleri Osmanlı askerleri tarafından çok daha iyi anlaşılmiş ve bu konuda Almanlara karşı mümkün olduğu kadar karşı çıkmıştır. Savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan istediği kredi 5 milyar markı bulmuş ve bunun 4 milyarı karşılanmıştı. Almanlar istenen krediyi vermedikleri takdirde mevcut Osmanlı hükümetinin değişeceğini bilerek savaşta durumlarını iyice zorlaştırmamak için mümkün olduğu ölçüde Osmanlı Hükümeti'nin isteklerini karşılamaya çalışıyordu. 1918'de Almanlar Bakü'ye girdiklerinde Osmanlı ordusu Kafkas petrolünü Almanların kendi ülkelerine sevk etmelerini engellemek istedi, zaten bu olay Almanların niyetlerini tamamen ortaya çıkardı. Ancak tüm bu gelişmeler bilinen sona gelmesini engelleyemedi ve Osmanlı ordusu Alman ordusuyla birlikte savaşta mağlup oldu. Bu mağlubiyetle birlikte Alman askeri heyetinin Osmanlı topraklarındaki 84 yıllık varlığı sona erdi.¹⁴²

Enver Paşa gibi Alman subaylar tarafından eğitilmiş ve Almanya'da bulunmuş birisinin bu kadar Alman etkisi altında olması gayet doğaldır. Bu konuda Alman eğitimi amacına çok iyi hizmet etmiştir. Alman eğitiminden geçirilmiş bir Osmanlı subayının böylesine önemli görevlerde yer almaması Osmanlı devletinin makus talihini değiştirebilir miydi? Buna karar verebilmek çok zor, ama en azından körü körüne bir savaşa girilerek Türk askeri o cepheden bu cepheye sırf Alman çıkarları uğruna böylesine telef edilmeyebilirdi.

¹⁴² Wallach, a.g.e., s. 232-239.

B. OSMANLI DÖNEMİNDE ALMAN OKULLARI (1852-1918)

1. YABANCI OKULLARIN AÇILMASI VE ÇOĞALMASI

a. Tanzimat'a Kadar Gelişmeler (1839'a kadar)

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların okul açması daha çok imparatorluk topraklarında kendilerine yakın din ve mezheplerin kilise ve okullarını açmada yardımcı olmak yada kendilerine tanınan imtiyazlar sayesinde elçilik yanlarında kendi çocukları için okul açmak şeklinde gelişmiştir. İstanbul, Türkler tarafından fethedilmeden önce Latin, Ortodoks, Ermeni ve Yahudiler olmak üzere dört ayrı mezhep ve dine ev sahipliği yapmakta ve bu gruplar varlıklarını kendilerine tanınan bir takım din ve ibadet özgürlükleriyle sürdürmekteydiler. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra kendisinden önce süregelen din ve vicdan hürriyetini devam ettirmek istemiş ve bu amaçla önce Latinlere Galata Ahitnamesiyle din, vicdan ve ibadet özgürlüğü sağlamıştır. Bu ahitname Latin toplulukların işlerine bakacak bir teşkilat kurmalarını da içeriyordu ve Latinler buna dayanarak kendilerine bir cemaat lideri de seçebilmişlerdir.¹⁴³

Latinlere Fatih Sultan Mehmet tarafından sağlanan imtiyazla sekiz kilise ibadetleri için bırakılmış ve bu kiliselerden Saint Benoit ve Saint Georges dışındakiler günümüze kadar varlıklarını sürdürememişlerdir. Bu iki kiliseyle aynı isimdeki okullar günümüzde mevcuttur.¹⁴⁴

Galata'daki Latin nüfusu hakkında 18. yüzyıla kadar kesin bir bilgi yoktur, kimi kaynaklar Galata'daki Latin nüfusunu 1000, kimi kaynaklarda 12000 olarak göstermektedir. Ancak 12000 olarak gösterilen nüfusa Galata Latinleri dışında sonradan misyoner faaliyetleri ile din değiştirerek Katolik olmuş yerli Hıristiyan nüfus da dahildir. Gerçekte Latin nüfusunun 18. yüzyılda 3000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴⁵

Fatih Sultan Mehmet, 1450'de dağılan Rum Patrikliği'ni tekrar organize etmiş ve onların yeni bir patrik seçmelerini sağlamıştır. Sultan, Ortodoks Rum Patriği olarak seçilen II. Gennadios'a

¹⁴³ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 4-7.

¹⁴⁴ Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, İstanbul, MEB Basımevi, 1952, s. 1-69.

¹⁴⁵ Polvan, a.g.e., s. 64-66.

aşağıdaki fermanı vererek Ortodokslara da din, vicdan ve ibadet özgürlüğüyle birlikte dokunulmazlık da sağlamıştır.¹⁴⁶

Sultan tarafından 1453'te Rum Patriği Gennadios'a verilen aşağıdaki ferman, Galata Ahitnamesinden sonra ilk dini imtiyaz sayılmaktadır:“*Kimse Patrik'e tahakküm itmesün, kim olursa olsun hiç kimse kendüsine ilişmesün, kendüsi ve maiyyetinde bulunan papaslar her dürlü umumi hizmetlerden müebbeden mu'af olsun. Kiliseleri, Camie tahvil edilmeyecektir, izdivaç ve defin işleri, sair adet işleri, Rum kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapacaklardır.*”¹⁴⁷

Sultan diğer Hıristiyanlara tanıdığı bu özgürlükleri daha sonra Gregoryan Ermenilere ve Yahudilere de tanımıştır. Sultanın bu özgürlükleri sağlamadaki amacı bu din ve mezheplerin kendilerini imparatorluk içinde ayrı bir devlet gibi hissetmelerini sağlayacak yetkiler vermek değil, imparatorlukta Gayri Müslim tebaayı tanıyıp onları imparatorluk bünyesine katmak ve böylelikle bu din ve mezheplerin diğer merkezlerini İstanbul'a getirmektir ve bu şekilde din ve mezheplerin merkezlerini İstanbul'da toplamayı ve onları kontrol altında tutmayı böylelikle bu grupları kendine bağımlı kılmayı amaçlamıştır. Sultan tarafından Gayri Müslimlere verilen fermanlar her ne kadar onlara inanç ve ibadetlerini sürdürme, mahalli idarelerinde serbest kalma, geleneklerini ve benliklerini koruma hakkı vermişse de hiçbir zaman okul açma hakkı tanımamıştır. Ancak o dönemde eğitim, dinsel faaliyetlerden ayrı düşünülmediği için Gayri Müslimler gerek kendi ibadethanelerinin ihtiyaç duyduğu din adamlarını yetiştirme gerekse kendi çocuklarına okuma-yazma ve dua öğretme amacıyla ibadethanelerinin içinde veya yanında birer okul açmışlardır. Papa XXII. Jean zamanında Dominiken misyonerlerin yoğun faaliyet ve çabalarıyla Ermenilerin bir kısmı 1328'de Katolik olmuş ve eski kiliseleri olan Gregoryan kilisesinden ayrılarak kendi kiliselerini kurmuşlardır. Bu Katolik Ermenilere Latin misyonerler, Latinceyi ve Latince ibadeti öğretmek amacıyla kiliselerde ders vermeye başlamışlardır. Gayri Müslimler, Fatih'in kendilerine verdiği fermanların sağladığı hakları yine kendilerine göre yorumlayıp genişleterek Osmanlı

¹⁴⁶ Karal, a.g.e., s. 156-159; Haydaroglu, a.g.e., s. 4-11.

¹⁴⁷ M.Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s. 44-45; Karal, a.g.e., s. 156-159;

İmparatorluğu'nda ilk azınlık okullarını açmışlardır. Ancak gerek çocuklarına dua öğretmek gerekse ibadethanelerine ruhban yetiştirmek amacıyla kilise yanlarına açılan bu dini eğitim kurumları bugünkü manada bir okul sayılamazlar.¹⁴⁸

Bu konuda en iyi bilgiyi Sen Mişel Lisesi öğretmenlerinden Frere İmbert Stanislas'ın yazdıkları vermektedir. Ona göre 1453'teki Fatih Sultan Mehmet'in zaferinden sonra Latin kiliseleri, her kilise yanında Latin çocukların tahsili için açılmış olan küçük okulları himayeleri altına almışlar ve bu okulların sayısı pek önemli olmadığı gibi burada daha çok din dersleri ve okuma-yazma öğretilmiştir.¹⁴⁹

Yabancıların Osmanlı'da okul açmaları asıl kendilerine tanınan kapitülasyonlar sayesinde olmuştur. 1525'te Fransız Kralı I. Fransua, Alman Kralı Şarlken tarafından esir düşürülünce kralın annesi, Kanuni Sultan Süleyman'dan oğlunu kurtarmasını istemiş ve padişah kralın kurtulmasını bir şekilde sağlayınca iki ülke arasında 1535'te bir dostluk ve barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayla Fransızlara Osmanlı İmparatorluğunda bir takım imtiyazlar tanınmıştır. Daha çok ticarete dayanan bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu ilk kapitülasyon sayılır ve bundan sonra da Osmanlı Devleti sürekli olarak diğer ülkelere kapitülasyonlar vermiştir.¹⁵⁰

Saint Benoit Fransız okulu Osmanlı İmparatorluğunda kurulan ilk yabancı okul olarak kabul edilir. Bu okulun kurulması şöyle olmuştur: Galata'da bulunan Latinler, Fransız elçisi kanalıyla Papadan çocuklarının eğitimi için ricada bulunmuşlar ve bu rica üzerine Papa, Cezvit rahiplerden oluşan bir grubu ilk kez İstanbul'a göndermiştir. 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelip Saint Benoit manastırına yerleşen bu rahipler geldikten hemen kısa bir süre sonra okul açmışlardır. Bu okulu 18 Kasım 1583'te Saint Benoit manastırının içinde veya yakınında bir yerde açtıkları düşünülmektedir. Saint Benoit okulunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri Müslimler tarafından kilise yanlarında dini eğitim amacıyla açılmış bir okul olarak değerlendirmemek gerekir, çünkü bu okul Latin çocuklarına

¹⁴⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s. 88-89; Haydaroğlu, a.g.e., s. 4-11; Polvan, a.g.e., s. 145-147.

¹⁴⁹ Ergin, a.g.e., s. 769-789.

¹⁵⁰ Akyüz, a.g.e., s. 88-90.

biraz okuma-yazma ve dua öğretmek amacıyla açılmamıştır. Okula Latinlerle birlikte, Rumlar ve Yahudiler de çocuklarını göndermişlerdir. Okulda Fransızca, Matematik, eski Yunanca, Latince ve serbest sanatlar okutulmuştur. Kilise yanlarına açılan okullar sadece o kilisenin kendi mezhep mensupları için açılmışken, bu okul, bu dar amaçla yetinmeyerek Katolik mezhebinden olmayan öğrencileri de bu mezhebi öğretmeyi amaçlamış olan bir misyoner okuludur. Misyonerler tarafından açılan bu okul, misyonerlerin Osmanlı'da çalışmalarının ilk ciddi ürünüdür.¹⁵¹

Misyonerler sadece Hıristiyanlaştırma amacı gütmemişler, sömürgecilik çağında örgütlenmişler ve inanılmaz paralarla çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmalarını dini kimlikleriyle değil, milli kimlikleriyle yapmış ve kendi ülkeleri yararına hizmette bulunan birer örgüt olmuşlardır. Hatta, emperyalizmin öncülüğünü yapmışlardır. Emperyalist ülkeler, yerleşip sömürmek istedikleri ülkelere silahlı kuvvetlerinden çok daha önce misyoner örgütlerini göndermişlerdir. Bu misyoner örgütler sayesinde elde etmek istedikleri ülkeleri önceden kendi kültürlerine dost birer kültür dairesi haline getirmişlerdir.¹⁵²

1583'te Fransa himayesinde açılan Saint Benoit, 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransızlara sağladığı ilk kapitülasyonlar sayesinde açılmıştır. Ancak Kanuni'nin Fransızlara sağladığı ilk kapitülasyonda Fransızların böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Her ne kadar Fransızlar, Saint Benoit okulunu açmakla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolikleri himaye altına almışlarsa da aslında ancak 1604'te sağlanan kapitülasyonlarla böyle bir hakka sahip olmuşlardır.¹⁵³

1583'te Papanın Latin çocukların öğrenimi için gönderdiği Cezvit rahiplerin açtığı okul 1586'da salgın hastalık nedeniyle kapanmış ve 1609'da tekrar açılmıştır. 1609'da subaşılar okula baskın düzenlemiş ve rahipleri tutuklayarak paşalarının huzuruna çıkartmışlar, ancak Fransız Büyükelçisinin araya girmesiyle serbest bırakmışlardır. Aynı okulda 1610 yılında kitapsız olarak tekrar öğrenime başlanmıştır. Bu tarihlerde okulda Latin, Grek ve birkaç Yahudi olmak üzere toplam 50 öğrenci vardır. 1611-1612'de tekrar hastalık baş gösterince okul yine kapanmış ve

¹⁵¹ Nahid Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul, s.17-26; Polvan, a.g.e., s. 145-147.

¹⁵² Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, [y.y.], [t.y.], s. 20-21.

¹⁵³ Polvan, a.g.e., s. 64-66.

öğrenciler öğrenime Fransız elçisinin evinde devam etmişler, 1613'te okullarına tekrar geri dönebilmişlerdir. Bu okul bugün varlığını Saint Benoit olarak sürdürmektedir.¹⁵⁴

1629'da kardinalin müşaviri ve Fransız kralının nazırı olan Per Jozef de Trample'nin isteğiyle Kapüsen rahipleri tarafından yeni bir okul daha açılmıştır. Trample'nin isteğiyle açılan bu okulun adı Saint Louis'dir ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Osmanlı topraklarında bu ve bunun gibi yabancı okullar yabancı elçilerin müracaatı üzerine padişahların bir lütfü olarak fevkalade yetki ve imtiyazlarla açılmışlardır. Ancak bu okulların açılmasını cazip hale getiren ve bir lütuf olarak padişahlar tarafından verilen imtiyazlar zamanla bir hak olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına çıkmış, zamanla bu okullar Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde yeni şubeler açarak hızla sayılarını arttırmışlardır.¹⁵⁵

18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan yabancı okullar Katolik kilisesine bağlıdır. Protestan okulları ancak 19. yüzyıldan itibaren açılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıla kadar açılan yabancı Katolik okulların asıl amaçları şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı limanlarında çok sayıda bulunan yabancıların yeniden üretimini sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında gittikçe kurumsallaşan ilişkiler gereği Osmanlıca bilir bir kadro sağlamak, batı Hıristiyan cemiyetlerinin doğu Hıristiyan cemiyetleri içinde yayılmasını sağlamak ve Avrupa sermayesi için aracılık yapacak grupları yetiştirmektir. 1839 yılına gelindiğinde Fransız okullarının sayısı 21 tanesi erkek ve 19'u kız olmak üzere 40'a ulaşmıştır. Bu okullarda okuyan 5871 öğrencinin 4011'i yerli Hıristiyan 1860'ı yabancı öğrencidir.¹⁵⁶

Yabancı okullarda görev yapan ilk öğretmenler misyoner rahipleridir. Bunlar genellikle kendi misyon teşkilatları ya da ülkelerince görevlendirilmiş ve gidecekleri bölgenin halkını iyi tanıdıkları ve insanlarla hızlı iletişim kurabildikleri için özel olarak seçilmişlerdir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 769-789.

¹⁵⁵ Kenan Okan, *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme*, [y.y.], [t.y.], 1971, s. 1-2.

¹⁵⁶ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 36-39; Okan, a.g.e., s. 1-2.

¹⁵⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s. 77-78.

Beyrut'ta 1824'te açılan Amerikan okulu dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan tüm Amerikan okulları 1830'da Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika arasında yapılan ilk dostluk anlaşmasından sonra açılmıştır. Okulların açılmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Gayri Müslimler başta karşı çıkmışlardır. Karşı çıkanlar Protestan olmayan diğer Hıristiyan mezheplerine mensup olanlardır, çünkü açılacak okulların kendi mezhep mensuplarının mezhebinin değiştirilmesine yönelik faaliyet içinde olacaklarını biliyorlardı.¹⁵⁸

Osmanlı topraklarında yabancı devlet ve teşkilatlar tarafından açılan okulların yaygın hale gelmesinin nedeni Osmanlı Devleti'nin kendi azınlıklarına ve yabancı ülkelere verdiği imtiyazlardır. Bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde devletin varlığı ve bütünlüğü açısından bir tehdit oluşturmamıştır, ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde bu imtiyazlar yabancılara ve ülkedeki Hıristiyanlara yetmemiş ve daha fazla imtiyaz istemişlerdir. 1535'te ilk kez devlet anlamında Fransızlara ve daha sonra diğer ülkelere verilen kapitülasyonlar, yabancılara Osmanlı ülkesinde serbestçe dolaşma, ticaret yapma, dini faaliyetlerde bulunma, konsolosluk açma ve belli oranda vergiden muaf olma hakkı gibi kolaylıklar sağlıyordu.¹⁵⁹

Osmanlı topraklarında açılan ilk yabancı okullar yabancı dini teşkilatlarca açılan okullardır. Bu okullar yabancı ülkenin mezhebine göre Osmanlı'da Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerler tarafından açılan okullardı. Osmanlı'da bulunan azınlıklarda kendi mezheplerinin bağlı oldukları ülkelerle her zaman bir yakınlık içinde olmuşlardır. Bu dini yakınlık Osmanlı Devleti'nde okul açmak isteyen yabancı ülkelerin Osmanlı Devleti'nde kendilerine yardımcı olacak kendi mezheplerinden bir yerli grup bulmalarını sağlamıştır. Özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar yabancı okulların açılmasını yasaklayan ya da düzenleyen bir kanunun bulunmaması bu okulların açılmasını hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır. Yabancılar önce okulları açmışlar ve gerek duydukları zaman da okulların ruhsatlarını almışlardır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, [y.y.], İletişim Yayınları, [t.y.], s. 90-91.

¹⁵⁹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 70-71.

¹⁶⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 70-71.

b. Tanzimat Dönemi Gelişmeleri (1839-1876)

3 Kasım 1839'da yayınlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu 1789 Fransız İhtilali sonucu ilan edilen "İnsan Hakları Beyannamesi"ne benzer bir şekilde yazılarak ülkedeki azınlıklara eşit haklar vermek amacını gütmüştür. Bu fermanla birlikte Gayri Müslim tebaa ile Müslüman tebaa arasındaki ayrılık kaldırılmak ve Gayri Müslim tebaanın mal ve can teminatını devlet güvencesi altına alınmak istenmişse de ferman hiçbir şekilde azınlıkları memnun edememiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun önemli görülen yerleri ve ülkedeki Gayri-Müslim tebaayla ve yabancılarla ilgili olan yerler dipnotta verilmiştir.¹⁶¹

Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlıklara ilk kez yeni hak ve imtiyazlar getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu varolan diğer imparatorlukların aksine belli bir ırkın veya milletin hakimiyetine dayanmıyordu. Osmanlı'da ırk veya millet yerine tüm millet hakimiyeti söz konusuydu. Bu imparatorlukta Türkler, imparatorluğun tüm yükünü taşımalarına rağmen Çandarlı Halil Paşa'dan sonra veziriazamlık makamında nadiren görev almışlardır. Padişahattan sonra gelen bir makam olan sadrazamlık için Müslüman olma şartı bile bu fermanla birlikte kaldırılma aşamasına

¹⁶¹ İ.Hasan Duman, 1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygılı Devlet, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1997, s. 433-34.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu:

"- Devletimizin tebaası Müslümanlarla öbür uluslar bu haklardan tam yararlanacaklardır.

- Can, ırz ve namus konularında, ülkemizin tüm halkına şeriat yasaları gereğince güvence verilmiştir. Öbür konularda da oybirliği ile karar verilmesi için, Meclisi Ahkam-ı Adliye üyeleri gerektiğince arttırılacaktır. Devletimizin bakanları ile ileri gelenleri belirli günlerde orada toplanarak, görüşlerini, çekinmeden, açıkça söyleyeceklerdir. Can, mal güvenliğine ve vergilerin belirlenmesine ilişkin yasalar böyle hazırlanacaktır.

- Askerlikle ilgili konular Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şurası'nda görülüp karara bağlandıktan sonra sonsuza dek uygulanmaları için onaylanmak ve imzalanmak üzere tarafıma gönderilecektir. Söz konusu yasalar sırf din, devlet, ülke ve ulusu kalkındırmak amacı ile çıkartılacaklarından bunlara tam uyacağımıza and içeriz. Bu konuda, Hırka-i Şerife odasında, tüm din adamları ile bakanların hazır bulunacakları bir sırada herkes and içecektir.

- Din adamı ve vezirlerden yasalara aykırı hareket edenlerin, kanıtlanacak suçlarına göre, rütbelerine hatır ve gönüle bakılmadan cezalandırılmaları için özel ceza yasası çıkarılacaktır.

- Memurlara yeterli aylık bağlanmış olup, henüz bağlanmamış olanları de belirlenecektir. Bu yolla da, şeriata aykırı olan ve ülkenin gerilemesinde başrolü oynayan rüşvet belası güçlü bir yasa ile ortadan kaldırılmış olacaktır.

- Bütün bu sayılan hususlar eski hükümlerin tümünden değiştirilmesi ve yenilenmesi demek olacağından işbu fermanımız İstanbul halkına ve ülkemiz halkına duyurulacaktır. Bundan başka, dost devletlerin de bu yöntemin sonsuza dek uygulanmasına tanık olmaları için fermanımız, İstanbul'daki tüm büyük elçilerine resmen bildirilecektir.

Tanrı hepimizi başarılı kulsun; yasalara uymayanlar Tanrının lanetine uğrasın ve ömürleri boyunca rahat yüzü görmesin."

gelmiştir. Tanzimat'a kadar Müslüman olmayanların Müslüman olanlara hükmetmesi ve yönetmesi yasakken, bu fermanla birlikte bu yasak kaldırılmaya ve azınlıklara da Müslüman olmadan Müslümanları yönetme hakkı tanınmaya başlanmıştır. Bu hak verildiğinde zaten dünyada hüküm süren şiddetli bir milliyetçilik dalgası vardı. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin ümmet esasına dayanan yönetimini sona erdirmeye ve Hıristiyanları da yönetimde söz sahibi etmeye başladığı gibi, zaten öteden beri ülkenin tüm ticaretine hakim olan Hıristiyanlara ve diğer azınlıklara artık ülke yönetiminde de söz sahibi olma hakkı verilmiştir. Ülke topraklarını parçalamayı hedeflemiş ve bu konuda var güçleriyle çalışan emperyalist ülkeler için de bu ferman, ülkedeki azınlıkları kışkırtıp Osmanlı'nın parçalanma sürecini hızlandırmasında yardımcı olmuştur. Artık Tanzimat'la birlikte ülkedeki azınlıklar hem kendilerine sağlanan imkanlardan azami şekilde yararlanmışlar hem de tek başlarına birer devlet gibi hareket ederek kendi cemaatlerinin hakimiyetini kurmak için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu duruma en iyi örnek, Osmanlı Devleti'nde 1847 yılında Maarifi Umumiye Nezareti kurulmasına rağmen 6 yıl sonra Ermeni Maarif Komisyonu kurulmuş olmasıdır. Yani Ermeniler devlet için de devlet gibi hareket etmişler, üstelik hem kendi komisyonlarında hem de Maarifi Umumiye'de görev alarak, devletin imkanlarından azami bir şekilde yararlanmışlar, diğer yandan da Osmanlı eğitiminden özerk ve kendi başlarına bir eğitim teşkilatı içinde bulunmuşlardır.¹⁶²

Bu fermanlardan sonra tesis edilen yabancı okullar ilk anda birkaç öğrenciyle öğrenime başlamışlar, ancak daha sonra da misyonerler, bulabildikleri evlerde de ders vermeye başladıkları için yabancı okulların sayılarını tespit etmek imkansızlaşmıştır.¹⁶³

Tanzimat Fermanını da yetersiz bulan Osmanlı topraklarında yaşayan yerli Hıristiyanlar, daha fazla hak ve hürriyet için yabancı emperyalist ülkelere müracaat ederek Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışmışlardır. Uzun baskılar sonucunda, Osmanlı Devleti, 28 Şubat 1856'da yayınladığı Islahat Fermanıyla, Gülhane Hatt-ı Hümayununda açık olmayan din ve mezhep hürriyeti

¹⁶² Sevinç, a.g.e., s. 114-117.

¹⁶³ Süleyman Büyükkaracı, *Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Okullar*, Konya, Selçuk Üniversitesi, 1996, s. 17-42.

ile Hıristiyan ve Müslüman tebaanın siyasi haklar yönünden eşitliği ilkesini getirmiştir. Gayri Müslim halkın bu fermanla eşitlikleri ve özgürlükleri sağlandığı için daha da memnun olmaları gerekirken askerlik yapmaları şart koşulduğu için yeni fermana tepki göstermişlerdir. Her ne kadar Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlar bu fermanla da memnun kalmadıysa da ferman sayesinde kültür, eğitim ve öğretim hakları tanındığı için hem kendi başlarına hem de batılı emperyalist ülkeler sayesinde çok hızlı bir şekilde okullaşma sürecine girmişlerdir.¹⁶⁴

Islahat Fermanı'nda Paris Barış Anlaşması'nın maddelerinin tamamen uygulanacak olması, gerek Gayri Müslimlere gerekse Yabancılara önceki fermana göre çok daha serbest bir ortam sağlamıştır. Yabancıları ve Gayri Müslimleri ilgilendiren maddelerin önemlileri dipnotta verilmiştir.¹⁶⁵

Protestan misyonerler de Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini 1840'lı yıllarda hızlandırmışlardır. Başlangıçta dini amaçlı gözüken bu faaliyetler daha çok batılı emperyalist ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı kullanabilecekleri belli bir Protestan kitlenin oluşturulmasına yöneliktir. 1856'daki Islahat Fermanının getirmiş olduğu vicdan hürriyeti prensibi mezhep değiştirme imkanı sağladığı için, Protestan misyonerlerin çalışma hızları iyice artmış, özellikle Ermeniler üzerindeki çalışmaları iyice yoğunlaşmıştır. Daha çok Amerika ve İngiltere himayesinde yürütülen Protestan misyoner faaliyetleri, Ortadoğu'da ve Anadolu'da bulunan azınlıkları hedef seçmiştir. 1842'de Kudüs'te kurulan ilk Protestan kilisesiyle birlikte misyonerler, Dürziler üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır, bunun nedeni ise Müslümanlar arasında çalışmalarının mümkün

¹⁶⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 37-42.

¹⁶⁵ Dağılma Dönemi, ([http:// www.members.tripod.com/bayram.polat/dagilma.htm](http://www.members.tripod.com/bayram.polat/dagilma.htm) - 65k);
19.yüzyılda Osmanlılar, ([http:// onurcan.www9.50megs.com/19.%20zylda%20osmanllar.htm](http://onurcan.www9.50megs.com/19.%20zylda%20osmanllar.htm)-72k);
19.yy. ıslahat hareketleri, ([http:// www.tarihdersi.i8.com/Osmanlitarihi/ 19yyislahathareketleri.htm](http://www.tarihdersi.i8.com/Osmanlitarihi/19yyislahathareketleri.htm) - 23k.).
Islahat Fermanının Maddeleri:
1-Din ve mezhep hürriyeti sağlanarak azınlıklara okul, kilise ve hastane açma hakkı verilecek.
2-Azınlık ve yabancılara küçük düşürücü sözler söylenmeyecek.
3-Azınlıklar da bütün devlet memurluklarına girebilecek ve her türlü okula gidebilecekler.
4-Askerlik işleri yeniden düzenlenecek, azınlıklardan askerlik için bedel kabul edilecek.
5-Vergi sistemi yeniden düzenlenecek. İltizam usulü kaldırılacak.
6-Mahkemelerde herkes inancına göre yemin edecek, karma mahkemeler kurulacak. Hapishaneler ıslah edilecek ve kanunlar Hıristiyan uyruğun dillerine de çevrilecek.
7-Hıristiyanlar il meclislerine üye olabilecekler.
8-Yabancı uyruklular mal ve mülk sahibi olabilecek.
9-Tarım ve ticaret işleri yoluna konacak ve herkes şirket ve banka gibi ticari nitelikte kurumlar kurabilecekler.

olmamasıdır. Protestan misyonerler bu bölgede Osmanlı Devleti'nin otorite boşluğundan yararlanarak okullaşma sürecine girmişlerdir.¹⁶⁶

Islahat Fermanın ilanından sonra, Hıristiyanlar yeni kilise ve manastırlarını inşa etmeye ve eskileri de tamir etmeye başlamışlardır. Bunun yanında misyonerler büyükelçilik veya konsolosluk vasıtasıyla himaye edilmeye başlanmıştır. Tüm bunlarla birlikte, bu fermanların getirdiği özgür ortam sayesinde kontrolsüz bir şekilde hızla açılan yabancı okulların sayısı bilinmez olmuştur.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde yabancıların okul açmasıyla ilgili düzenleme 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar yapılmamış olması, bu konuda bir başı boşluk bıraktığı gibi, Osmanlı topraklarını Hıristiyan dünyasındaki iktidar mücadelesinin arenası haline dönüştürmüştür. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'yla her ne kadar Hıristiyan tebaaya bir takım eşit haklar tanınmışsa da okul, mezar ve kilise açmalarını da ruhsata bağlamıştır. Devletin okul götüremediği Doğu Anadolu'nun ücra köşelerine kadar yabancı misyonerler okullar açmışlardır. Açılan bu okullar, ilgili yabancı ülkeler tarafından himaye edilmiştir. Abdülhamit zamanında mevcut olan 392 Protestan okulundan sadece 51 tanesinin ruhsatlı olduğu ve bu okullardan 284 tanesinin ise kendisinden önce açıldığı düşünülürse bu okulların açılmasını ruhsata bağlayan 1856'da çıkarılan Islahat Fermanına, yabancıların hiç uymadıkları çok barizdir.¹⁶⁸

Misyoner okulların gelirleri; öğrencilerden aldıkları ücret, ürettikleri malları satmalarından elde ettikleri gelirler, yerli ve yabancı hayırseverlerden alınan bağışlar ve misyoner heyetlerin yardımlarıdır. Ama asıl yardımları, bu misyonerlerin bağlı buldukları devletler yapmaktadırlar. Buna örnek Fransa, Rusya ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerde bulunan kendi ülkelerine ait misyoner teşkilatlarına her birinin yaklaşık 1.000.000 milyon frank yardımda bulunmuş olmalarıdır, Beyrut'ta bulunan yabancı okulların ait oldukları ülkeler tarafından sağlanan parasal yardım miktarı tabloda verilmiştir:

¹⁶⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 21-23.

¹⁶⁷ Dinçer, a.g.e., s. 27-56.

¹⁶⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s. 44-45.

Tablo 2. Beyrut'taki Yabancı Okulların Aldığı Yardımlar

Okulun Adı (Beyrut)	Yardım Miktarları
Fransız Okulu	140.000
İngiliz Okulu	125.000
Alman Okulu	85.000
Rus Okulu	5.000
İtalyan Okulu	32.000
Yahudiler Okulu	bilinmiyor
Amerikan Okulu	100.000
Hususi Okulu	100.000 ¹⁶⁹

Yabancıların okul açmalarıyla ilgili ilk düzenleme 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır. Nizamnamenin özellikle 1. ve 129. maddesi, yabancı okulları içerdiği için ilgili maddeler ve Türkçe açıklamaları dipnotta verilmiştir.¹⁷⁰

1869 Nizamnamesi'yle yabancılarca açılan okullar, özel okul statüsü içinde değerlendirilmiş ve okullarla ilgili hukuki boşluklar hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Okullarda görev yapacak öğretmenlere diploma şartı, okulların açılmasını belli bir prosedüre oturtulması, okullarda

¹⁶⁹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 44-45, 113.

¹⁷⁰ Reşat Özalp, Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), İstanbul, 1982, s. 165-198, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi:

"Madde 1: Memalik-i Devlet-i Aliyye'de bulunan mekatib esasen iki kısma münkasımdır. Birinci Mekatib-i Umumiye'dir ki nezaret ve emr-i idaresi devlete aittir. İkincisi mekatib-i hususiyedir ki yalnız nezareti devlete ve tesis ve idaresi efrad veyahut cemaata aittir

Türkçesi: Osmanlı Devleti'nde iki tür okul vardır. Birincisi genel nitelikte okullardır ve bunlar devletin idaresine tabiidirler. İkincisi ise özel okullardır ve bunların sadece nezareti devlete, kurulması ve idaresi ise kişiler veya cemaatlere aittir.

Madde 129: Mekatib-i Hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır. Memalik-i şahanede bu nevi mekteplerin tesisine evvela muallimlerinin yedinde Maarif Nezareti Canibinden veyahut mahalli maarif idaresinden şahadetname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir ders okutturulmamak için talimat olunacak derslerin cetveli ve kitapları Maarif Nezaretinden veyahut mahalli maarif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilayet valisi tarafından Dersaadette Maarif Nezareti canibinden ruhsat-ı resmiye verilir. Bu üç şart kamilen mevcut olmadıkça Mekatab-i Hususiye küşadına ve devamına ruhsat verilmez ve hilafında hareket vukuu tarihinde men ve sed olunur. Mekatib-i hususiye küşad edenlerin tayin edecekleri hocaların yedlerinde şahadetname bulunduğu halde anı maarif idaresine tasdik ettirmeleri lazım gelecektir.

Türkçesi: Özel okullar, Osmanlı tebaası ya da yabancı kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan okullardır. Özel okulların gerek kuruluşu esnasında gerekse işletilmesinde yapılacak olan harcamaların tamamı bu kurumu kuran kişi veya vakıflar tarafından karşılanacaktır. Bu okulların açılabilmesi için öğretmenlerin Maarif Nezaretinden veya mahalli maarif idarelerinden aldıkları diplomalarının olması gerekmektedir. Ders kitaplarının ve programlarının ahlak ve devlet politikasına uygunluğu Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresince tasdik edilmiş olması, ahlaka ve devlet politikasına aykırı özellikler taşımaması İstanbul'da Maarif Nezaretince taşrada ise mahalli maarif idaresi ve ilgili vali tarafından bu okullara resmi ruhsat verilmiş olması gerekmektedir. Bu üç şarta uymayan okulların eğitime izin verilmez".

ülke bütünlüğü aleyhine çalışmalarda bulunulmaması, kitapların denetimi ve zararlı olan tarih ve coğrafya kitaplarına izin verilmemesi, zararlı yayınların okullara sokulmaması, okulların ruhsatlarının mutlaka İrade-i Seniyye ile alınmış olması şartı, bu okullarda Türkçe eğitim verilmesi, okulların ders programları maarif müdürlerince kontrol edilmesi şartı, hatta yapılacak olan tadilat ve tamirlerin maarif müdürünün iznine bırakılması gibi, bir çok konuya değinilmiştir. Ancak bu nizamname de, yabancı okulları her hangi bir hukuki zemine oturtamamıştır. Nizamnameyi her şeyden önce geçersiz kılan madde ise okul açılması için müracaatta bulunulmuş ve altı ay içinde cevap alınamamışsa, otomatik olarak okul açılmasına izin veriliyor olmasıdır. Diğer yandan ise yabancı okulların açılmasını konsoloslukların üstlenmesi de bu kanunların uygulanmasını güçleştiriyordu. 1869'da çıkan nizamname ile ülkede açılan okul sayısında büyük bir artış görülmüştür. Bu artışın nedeni, bu nizamnameyle ilgisinden daha çok, ülkenin 1870'ten itibaren iyice zayıflamasıdır ve bunu fırsat bilen yabancıların ruhsatlı veya ruhsatsız bir çok yeni okul açmalarıdır. Özellikle 1870 ile 1890 arası açılan okul sayısında bir yığılma olmasının nedeni de budur.¹⁷¹

Başlangıçta açılan yabancı okullar daha ziyade dini niteliği ağır basan ve kiliselerin yanında açılmış olan okullardı. Daha sonraki dönemlerde elçilikler de birer elçilik okulu açmışlar ve bu okullar zamanla yabancı devlet okulu şeklinde faaliyete başlamışlardır. Osmanlı tarafından yabancılara 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar doğrudan okul açma hakkı verilmemiştir. Ancak yabancılar, Gayri Müslimlere tanınan okul açma hakkından yararlanarak, bu topluluklardan kendilerine mezhep olarak yakın hissettikleri mezheplerin okul açmalarına yardımcı olmuş, zamanla da kendilerine tanınan kapitülasyon haklarını genişleterek suiistimal etmiş ve hem misyoner okulları hem de yabancı okullar açarak, kendi dil ve kültürlerini yaymakla birlikte siyasi etkinlik kazanmak ve belli gruplar üzerinde söz sahibi olmak amacını gütmüşlerdir. Bunu yaparken önce Gayri Müslim okullarını himaye altına almışlar, sonra da kendi okullarını açarak bu Gayri

¹⁷¹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 109-129.

Müslimleri hem etki altına almak için hem de kendi mezheplerinden olmayan Hıristiyan Osmanlı tebaasını da kendi mezheplerinin mensubu yapmak için kullanmışlardır. Asıl çaba ise, her iki koldan Osmanlı toplumu üzerinde etkili olmaya çalışmaktır.¹⁷²

Yabancıların okul açmaları 14 Aralık 1875'te yayınlanan Ferman-ı Adalet ile iyiden iyiye kolaylaşmıştır. Ferman-ı Adalet'in içeriği ve Gayri Müslimlerle yabancıları ilgilendiren maddeler dipnotta verilmiştir.¹⁷³

¹⁷² Haydaroğlu, a.g.e., s. 10-11.

¹⁷³ Bingöl, a.g.e., s. 48-51.

(Adalet fermanının özet olarak tercümesi İrfan Bingöl tarafından yapılmıştır)

"Her uygar devletin önde gelen işi halkının ayrıcalıksız ve eşit olarak hak ve yararlarını adilane korumak ve sürekliliğini temin etmektir. Her şahsın her türlü hak ve yararlarını elde etmesi, ancak vatan ve memlekete sağlanacak güven, düzen, imar ve kalkınma ile olur. Bundan dolayı tahta geçtiğimden beri bütün dünyaya yayınlanan beyan ve fikirlerimiz Tanrı'nın yardımı ile Saltanatımızın şan ve şerefle yücelmesi, her tabakadan halkımızın huzur ve rahatı, devletimizin ilerlemesine yönelik bulunduğu Hatt'ı Hümayun ile verilen izin ve yapılacak düzenlemelerin bütün vatandaşımıza uygulanacağına kefil ve hayırlı olacak iyi niyetlerimizi yineleyerek; Yüce Tanrı'nın istek ve yardımına dayanarak uygulanacak icraatımızda aşağıdaki hususlar yol gösterici olmalıdır. Şöyle ki; Vatandaşımızın hukukunun temininde aslolan icranın yargıya karışmaması ve yasa hükümlerinin kötüye kullanılmadan uygulanmasıdır.

Mahkemelerin güven verici, görevlilerin yetenekli, bilgili namuslu ve dürüst olmaları gerekir. Adalet teşkilatı bu esaslara göre düzenlenmelidir. Mahkemelerin idari vesayet ve etkiden kurtarılarak tarafsızlığı sağlanacaktır.

-Herkes nazarında güven verici olması gereken hakimler sebepsiz olarak azledilemeyecekler, kendi arzuları olmadıkça yerleri değiştirilmeyecektir.

-Mahkemelerin herkes nazarında güven verici olması yalnız teşkilatı ile değil aynı zamanda hakimlerinde yetenekli, bilgili, güzel huylu, dürüst ve kararlarında tarafsız, hak ve adaletle hareket etmeleri ile mümkün olacağından, yapılacak seçim ve atamalar buna göre olacaktır.

-Yüksek mahkeme niteliğinde olan Yargıtay Adalet Bakanlığında alınarak iki bağımsız Daire halinde teşkil ve her Daireye birer başkan ile birer başkan yardımcısı atanacaktır.

-Mahkemeler, ticaret, hukuk ve ceza işleri şeklinde düzenlenecektir. Yargıtay Başkanı ve üyeleri ile hakimlerin yasal koşullara uygun seçilmelerinden sonra, sebepsiz azledilemeyeceklerine dair ellerine beratım verilecek, aynı zamanda kendilerine emeklilik hakkı tanınacaktır.

-Adliyemizin bu suretle düzenlenmesi; hak ve adaletin iyi yürütülmesine yönelik olması nedeniyle adli teşkilatın ve seçimlerin herkese güven verici ve hükümetin etkisinde olmaksızın gerek mahkemelere gerekse idare meclislerine vatandaşımızdan olan müslim ya da gayri müslim olanların seçilebileceklerine izin verilerek bu yolda işlem yapılacağı her tarafa açıklayıcı talimatlarla bildirilecektir. Bunun için il merkezlerinde ehliyetli ve bilgili kişinin başkanlığında birer divan kurulacak, bu divan ilçelerdeki şer'i mahkemelerce verilen ilamların şer'i hükümlerine uygunluğunu inceleyecektir.

-Müslümanlar ile hıristiyan ve diğer gayri müslimler arasında veya hıristiyanlarla diğer gayri müslimlerin kendi aralarındaki davalar, nizami adli mahkemelerde yasalar ve tüzüklere uygun olarak kısa sürede sonuçlandırılarak icraya konulacaktır. Mahkemelerin en çok dikkat edecekleri husus; iyi niyetle kin, garez ve düşmanlık duygularına kapılmadan hareket etmeleri, ceza mahkemelerinin hüküm ve kararlarının belgelere dayalı olmasını gerektirir. Haklarında bir hüküm olmadan hiç kimse tutuklanmamalı ve asla kötü muamele ve işkence yapılmamalıdır. Aksine davrananların kötü niyetle hareket ettiklerinin tespiti halinde şiddetle cezalandırılacaklardır.

-Vergiler varlıkları ölçüsünde hak ve adalete uygun olacaktır. Şayet vergiler Devlet giderlerini karşılayamayacak durumda ise, memleketin imar ve kalkınmasına yarayacak imkanların teminine yarayacak tedbirlerle gelir kaynaklarının çoğaltılması çareleri araştırılacaktır.

-Gayri müslimlerin bedelli askerlik yapmaları, fiili hizmet gören vatandaşın haklarına uygun olmadığından bundan sonra gayri müslimlerden 20 yaşını doldurmuş ve 40 yaşını geçmiş olup da sakat ve iş göremeyecek durumda ve yaşlı olanlar hariç alınmakta olan 100 altın bedel 50 altına indirilmiştir.

c. Abdülhamit Dönemi Gelişmeleri (1876-1908)

23 Aralık 1876'da çıkartılan Kanun-i Esasinin 15. ve 16. maddeleriyle yabancı okullarla birlikte her türlü okul denetim altına alınmak istenmiştir. Osmanlı bu kanunla, Müslüman olmayan halkları da Osmanlı kimliği içinde tutmak istiyordu. Yabancı okulları denetim altına tutmak için Maarif Nezaretinde bulunan Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslüme Müfettişliği, Münif Paşa tarafından 1886'da kurulmuştur. Bu müfettişlik yabancı okulların Osmanlı Devleti'ne zarar vermesini ve programlar dışında faaliyetlerde bulunmalarını önlemek, bir takım dini telkinlerde bulunmalarını yasaklamak, ruhsatsız yabancı ve Gayri Müslim okulların açılmasını engellemek, yeni açılacak okulların formaliteleri yerine getirmeleri şartıyla ruhsat verilmesini sağlamak, evvelce açılan okulları resmi bir ruhsata bağlamak ya da kapatmak, bu okulların öğrencilerine genel sınavlar yapmak, İstanbul dışında bulunan okulların vilayetlerde bulunan maarif müdürlerince kontrolünü sağlamak amacını taşımıştır, fakat zamanla müfettişlik görevini pek yapamamış ve yabancı ve Gayri Müslim okulları çığ gibi artmıştır.¹⁷⁴

1886'da çıkartılan İrade-i Seniyye ile yabancı okulların açılmasının padişah iznine bağlı olması ve yabancı okulların kanun ve nizamnameleri uyması gerektiği vurgulanmasına rağmen,

- Ülkemizin bazı yerlerinde bulunan gayri müslimlere arazi verilmeyip de çiftçilikte sadece işçi olarak çalıştırılmaları hak ve adalete uygun düşmeyeceğinden bundan sonra gayri müslimlerde her türlü emlak ve arazi alım-satımında farklı olmayacak surette Arazi Kanunnamesi'nden eşit yararlanacaklar, terekelerinde çıkacak vasiyetnamelere aynen uyulacak, gayri müslim yetimlerin veli ve vasilerinin idarelerine karışılmamakla beraber bu gibilerin tasarruf ve davranışlarından bir yakınma olursa yetimlerin hakları Hükümetçe korunup gözetilecektir.

-Taşınmaz mal edinmelerine ait senetler ıslah edilerek; gerek İstanbul'da gerek taşrada çeşitli şekillerde ve çoğunlukla senetsiz yapılan tasarruflar mahkemeleri meşgul ettiğinden, bu halin ortadan kaldırılarak her türlü taşınmaz mallara ait senetler Defter-i Hakani (Tapu İdaresi) tarafından verilerek mal emniyeti sağlanacaktır.

- Mal, can ve ırzın korunması hususunda mahalli idarelerce namushu ve dürüst kimselerden seçilecek zabıta kuvvetleri bir an evvel teşkil edilerek icraya konulacaktır.

-Her sınıf halkın eşit haklara sahip olması nedeniyle toplumlar aleyhinde patrik ve diğer ruhani reisler görevlerinde serbest oldukları gibi, liyakat ve derecelerine göre devletçe karşılanacak bir maaşa sahip olacaklar, mabed, okul vesair binaların yapımlarında kolaylık göreceklidir."

¹⁷⁴ Türk Anayasa Metinleri, ([http:// www.tbmm.gov.tr/kultur_sanat/yayin001.htm](http://www.tbmm.gov.tr/kultur_sanat/yayin001.htm) -15k); Vahapoğlu, a.g.e., s. 42-43.

Kanun-i Esasi

"Madde 15: Emri tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16: Bilocümle mektepler devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniyeinin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir."; Okan, a.g.e., s. 4-5.

yabancı okullar bu nizamnameye de uymamışlardır. 1886'da, yabancı okullar ilk kez Rumeli Mekatıb-ı Gayri Müslim ve Ecnebiye Müfettişliğine atanan Şinayder Efendi tarafından denetlenmiş, ancak bu teftiş de yabancı ülkelerin yoğun bir şekilde tepkisine neden olmuştur.¹⁷⁵

Tablo 3. Yabancı Okulların 1905 Yılında Osmanlı İllerine Göre Dağılımları

İli	İngiliz	Fran-sız	Ame-rikan	Alman	İtal-yan	Avus-turya	İran	Rus	Yunan	Roma-ya	Top lam
Aydın	8	16	7	4	4	2			5		46
Bağdat	1	2									3
Hüdavendigâr(Bursa)		6	3	1				1			11
Cebel-i Lübnan	24	24	34		1			5			88
Trabzon		5	3				1				9
Suriye	25	33	45								103
İstanbul	6	46	4	4	4	3	1	3			69
Tarblusgarb	1	4			5						10
Bingazi		1			1						2
Musul		4									4
Adana		6	7								13
Sivas		6	4								10
Konya		2	1								3
Cezayir-iBahr-i Sefid		7									7
Edirne		5		1	1	1					8
Yanya					1						1
Ankara		3	4								7
Manastır		2	1								3
Kosova						1					1
Bitlis		2	5								7
Kuds-i Şerif	28	24	5	14				5			76
Biga		1									1
Selanik	1	8		1	3					1	14
Halep	2	15	10								27
Mamuratülaziz		17	7	4							28
Diyarbakır		2	1								3
Van	1	2	23								26
Erzurum		2	3								5
Kastamonu		2									2
Yemen		1									1
İzmit	1	2									3
İşkodra					7						7
TOPLAM	98	250	167	29	27	7	2	14	5	1	600 ¹⁷⁶

1905 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında sadece yabancılara ait okul sayısı 600'ü bulmaktadır. Bunların illere ve ülkelere göre dağılımı yukarıdaki tabloda gösterilmiştir

¹⁷⁵ Vahapoğlu, a.g.e., s. 109-129.

¹⁷⁶ Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ph.D., İstanbul, 199, s. 333-334 ; BOA, ŞD, 2754/25, 2757/1; BEO, 205658.

d. II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadar Gelişmeler (1908-1923)

1908’de Meşrutiyetin İlanından sonra Maarif Nezareti, yabancı ve Gayri Müslim okulların denetimini daha da önem vermiştir. Emrullah Efendi tarafından hazırlanan bu okulların denetimini daha da sıkılaştırmaya yönelik 1909 tarihli Maarif-i Umumiye Kanunu, daha çıkmadan yabancı elçiliklerin ve patrikhanenin baskısıyla engellenmiştir. Bazı yabancı ve Gayri Müslim okullarına maarif müfettişlerini sokmama gibi olaylar Osmanlı Devleti’nde çok sıkça rastlanan olaylardı.¹⁷⁷

Hıristiyan okullarına en son giren öğrenciler Müslümanlardır ve bu konuda ilki başlatan ise Müşir Fuat Paşa olmuştur. Paşanın oğullarını Fransız okuluna vermesindeki etken, o dönemde yabancı okulların Osmanlı okullarından çok daha fazla iyi eğitim vermesidir. 20 Nisan 1914’te Saint Joseph Kolejinde yapılan bir çalışma sonucunda, bu okula giden çocukların sosyal yapısı şu şekildedir.¹⁷⁸

Meslekler	Sayısı	Meslekler	Sayısı
Prensler	8	Sivil Memurlar	80
Mareşal ve general	22	Bankacı ve Komisyoncu	80
Yüksek Şahsiyetler	90	Tıp Doktorları	90
Banka Müdürleri	30	Avukatlar	20
Mühendisler	20	İrad sahipleri	30 ¹⁷⁹

22 Eylül 1915’te çıkartılan 45 maddeden oluşan Maarif Nizamnamesi, Cumhuriyet döneminde de yabancı ve özel okulların düzenlenmesinde yararlanılması açısından çok önemlidir. Bu nizamnamenin önemli maddeleri dipnotta verilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Okan, a.g.e., s. 5; Ergin, a.g.e., s. 1292-1481.

¹⁷⁸ Okan, a.g.e., s. 2; Ergin, a.g.e., s. 1292-1481.

¹⁷⁹ Okan, a.g.e., s. 2.

¹⁸⁰ H. Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Ankara, MEB Yayınları, 1974, Maarif Nizamnamesi:

“Madde 1: Mekatib-i Hususiye, maarifi efrad tarafından ve hükümetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden temin olunarak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve lisan veya sanat tahsiline mahsus olarak bu veçhile açılan dershaneler dahi mekatib-i hususiyeden ma’duttur.

Madde 2: Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.

Madde 3: Hükümetçe tanınmış Türkiye’de bulunan cemaatler tarafından açılan mektepler, cemaate mensup nüfusun sakin buldukları mahalle veya kariyeler dahilinde olmakla beraber vüs’at ve

Şubat 1919'da Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Paris gazetelerine verdiği demece göre sadece Aydın ve Bursa illerinde 652 Rum okulu ve 91548 öğrenci vardı. Yunan Başbakanı tüm Anadolu'daki okul sayısını 2228, öğrenci sayısını 187577 ve öğretmen sayısını 4930 olduğunu iddia eder. Gerçi bu rakam maksatlı olarak Anadolu'nun Rum olduğunu ispat etmek amacıyla abartılmıştır, ancak o dönemde gerçekten çok sayıda Rum okulunun varlığı bilinmektedir. Rumlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu savaştan yenik çıkınca yoğun olarak yıkıcı faaliyetlerine devam etmişlerdir.¹⁸¹

e. Yabancı Okulların Amaçları Hakkında Ortaya Atılan İddalar

Yabancı Okulların amaçları hakkında ortaya atılan iddalar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Faaliyet gösterdikleri bölgedeki halka Hıristiyanlık inancını yaymak,
- 2) Mensubu buldukları ülkelerin Osmanlı Devleti üzerinde takipçisi olmak ve Osmanlı Devleti'ni bölmek,
- 3) Kendi ülkelerinin ihtiyaç duyduğu ham madde için yer altı ve yer üstü kaynakları araştırmak ve özellikle bu bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmak,
- 4) Her türlü siyasi ve ekonomik hareketleri desteklemek ve muhtemel bir karışıklığa zemin hazırlamak,

gürültüleri mevcut sair mekatip ile diğer cemaat maabedinden işidilmeyecek derecede uzak bulunmak meşruttur.

Madde 4: Tebaa-i ecnebiyeden olan efrad mektep açabilmek için mektep açacakları mahallerde devlet-i matbuatları tebasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memalikinde Türk tebasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak ve mektep binaları dahi üçüncü maddede münderiç kuyudata tabi bulunacaktır.

Madde 5: Ana mekteplerinden maada zükur ve inas için muhtelit mekatib-i milliyeleri müsait olmayan talimat kabul olunmamak şartıyla nihari mekatab-i muhtelif de açılabilir.

Madde 6: Lisan-ı resmiden gayri lisanla icray-ı tedrisat olunacak mekatab-i hususiyede Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe, sınıf-ı iptadiyede haftada dört saatten ve sınıf-ı taliye ve aliyede iki saatten dun olmayacaktır.

Madde 8: Türkiye'li efrad ve cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekatib-i hususiyede Maarif Vekaletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavini ve muavine istihdam olunamaz.

Madde 10: Mekatib-i hususiye, kaim buldukları mahallerin en büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabidir. İbtidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisat-ı İbtidadiye Kanununda gösterilen sair memurin ile mecalisin azası tarafından dahi teftiş olunur."

¹⁸¹ Akyüz, a.g.e., s. 241-281.

- 5) Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikri yapıyı kendi okullarında hazırlamak,
- 6) Kendi okullarında yetiştirdikleri yerli öğrencilerle bir seçkinler grubu oluşturarak Türk devlet politikasını yönetmek, hiç değilse etkilemek.”¹⁸²

Abdülhamit sonrası yabancı okulların faaliyetleri ve etkileri hakkında İstanbul Alman Lisesi müdürü Dr. Richard Pröyzer’in şu tespitleri çok ilginçtir:

“Türkiye Abdülhamit’in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimai sahalarda henüz kaos halinde idi. Bu hal bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denecek kadar azdı. Tali mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler ya hususi muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebi mekteplerine göndermeğe mecbur oluyorlardı. O zaman Türkiye’de kesif ecnebi mektebi sebekesinin bulunmasına taaccüp etmemelidir. Çünkü bu mekteplere çocuklarını kaydettirmek için o kadar çok müracaat vaki oluyordu ki mektep idareleri, istenilen tahsil ücretini vermeğe amade olan bir çok ebeveyne: yerimiz yok demek mecburiyetinde kalıyorlardı.

O zaman bu ecnebi mekteplerinde Türkçe tedrisatı çok elim bir vaziyette idi. Bu dersler bir çok ecnebi mekteplerinde ihtiyari idi. Şayanı hayrettir ki çocuklarını bu derslere iştirak ettirmeyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izharı aczettiklerini ve okutulan Türkçe kitaplarının pek fena olduğunu bildikleri içindir.

Filhakika Abdülhamit devrinde bu mesele o kadar şayanı dikkat idi ki kiraat kitapları arasında garbi Avrupa kitaplarının noktası noktasına Türkçe’ye çevrilmiş nümuneleri vardı. Bu seraitte bir çocuğun kalbinde vatan hissi, vatan muhabbeti, yurd sevgisi ve milli vecid nasıl uyandırılabilirdi? Açık söyleyeyim ki bir çok ecnebi mektepler misafirperverliğine mazhar oldukları memlekete hizmet etmeğe hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Memleketin lisanı bile ihmal ediliyor, çocuğun gözü mektebin mensup olduğu memlekete çevrilerek oranın körü körüne perestişkarı olmasına çalışılıyordu. Türkiye’nin o felaketli zamanlarında beni pek hayrete bırakan bir cihet de bazı ecnebi mekteplerinin hodgahı hedeflerine vasıl olmak için pedagojik esasların en iptidai icabatını bile ihmal etmeleri idi. Buna bir misal olmak üzere coğrafya dersini zikredebiliriz. Bu derste yakından uzağa, malumdan meçhule doğru gitmek kaidesi pek nadir olarak tatbik ediliyordu. Mesela coğrafya dersinde ilk başlayan çocuklara verilmesi lazım olan yurd bilgisi derslerinde dershanelerden mektep, mektep binasından dairei belediye, buradan da bütün şehre geçmek ve bu arada köy, şehir, kır, dere, deniz, ova... ilh gibi esas coğrafi mefhumları müşahedeye istinat ederek göstermek icap ederken bir çok ecnebi mektepleri bu derslere tabi oldukları devletin coğrafyasından başlıyorlardı. Bunun neticesi olarak da çocuklar ecnebi bir memleketin coğrafyasını öğrendikleri halde kendi vatanlarına dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Buna inzımam eden ikinci bir fenalık da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dini tesirat ve telkinattı. Bu tesirat ehemmiyeti küçültülemeyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları Hristiyan ibadet ve dualarına, din merasimine iştirak ettiriliyordu. Hatta bazan kabahatlerini affettirmek maksadiyle salibi bile öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki çocuk ebeveynleri bu halleri vakıf oldukları halde hiçbir itirazda bulunmuyorlardı.”¹⁸³

Yabancı özel okullara kabul edilen Müslüman öğrenciler daha çok prens, paşa, banka müdürü, komisyoncu, tıp doktoru, hukukçu, irat sahibi ve yüksek şahsiyet çocuklarıydı. Yabancı

¹⁸² Halit Ertuğrul, *Kuruluşundan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları ve Bu Okullardan Mezun Olan Öğrencilerin Türk Toplumunda Üstlendiği Roller*, Ph.D., Sakarya, 1997, s. 144-145.

¹⁸³ Ergin, a.g.e., s. 1044-1046.

okullar ve bu okullar bünyesinde kurulan çocuk bahçeleri sayesinde okul yönetimi kilit kişilerle sürekli temas halindeydiler. İster Katolik rahip, isterse Protestan misyoner olsun hepsinin amacı ülkedeki Hıristiyanları ülkeden ayırarak ayrı bir millet ve devlet olarak tarih sahnesine çıkmalarını sağlamaktır.¹⁸⁴

Misyoner teşkilatlarının ve yardım kuruluşlarının kendi amaçlarından daha çok siyasi hedefe yönelik çalışmalarda bulduklarının tipik bir örneği bir iktisadi yardım kuruluşu olan AID'in (Agency for International Development: Uluslararası Gelişim Ajansı) kamu yönetimi başkanı Dr. Richard Podol'un Türkiye'deki Devlet Personel Dairesinde yaptığı araştırmalar sonucu yaptığı şu açıklama çok önemlidir:

“10 yıldan fazla bir zamandır Türkiye’de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı şimdi meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk’ün bulunmadığı bir bakanlık ya da bir iktisadi devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Halen buldukları kuruluşlarda ilerici kuvvet niteliği taşıyan bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük ya da müsteşarlık mevkiine geçmeleri beklenir. AID bütün çabalarını bu gruba yöneltmelidir”.¹⁸⁵

Osmanlı topraklarına yayılmış olan Katolik ve Protestan misyonerler şu şekilde çalışmaktadırlar: Dini teşkilat, okul ve kurumlar, meslek kuruluşları:

*“Dini teşkilat: Mukaddes kitapları dağıtmak, mecmualar yayınlayıp telkinlerde bulunmak, büyük yardımlarda bulunarak Hıristiyanlığı sevdirmeye ve yaymaya çalışmaktır.
Okul ve Kurumlar: Ülkede bulunan Hıristiyan çocuklarını eğitmek ve başka dinlere mensup çocukların dinini değiştirmeye çalışmak ya da hiç olmazsa onların kendi milli ve dini yapılarını bozmaya çalışmaktır.
Meslek kuruluşları: Yabancı misyonerler Osmanlı’da bulunan Hıristiyanlara kendi kuruluşlarında bol maaşlı iş verdikleri gibi, onları kendi ülkelerinde de iş buluyorlardı. Özellikle bu konuda Amerika’ya gönderilen Bulgar ve Ermeniler Osmanlı topraklarına geri döndüklerinde birer ihtilalci olmuşlardı.”*¹⁸⁶

Yabancı okullar Osmanlı İmparatorluğunda teftiş ve denetime tabi değildi. Her yabancı okul kendi ülkesindeki dersleri ve kitapları aynen okutuyordu, Osmanlı Maarif Nezareti bunlara karışmıyordu. Hatta okutulan bu kitaplarda Türkler aleyhinde yazılar varsa bunlar aynen okutulurdu, Türkçe ise ihtiyari bir dil olarak kullanılırdı. Bu okulların genelde müdürleri papazlardı ve bu okullara giden Müslüman öğrenciler de Hıristiyanlar gibi kiliseye götürülerek ibadete

¹⁸⁴ Dinçer, a.g.e., s. 57-78.

¹⁸⁵ Sevinç, a.g.e., s. 21-22.

¹⁸⁶ Okan, a.g.e., s. 3-4.

zorlanırdı. Osmanlı bunun karşısında aldığı tek tedbir ise Müslüman öğrencilerin yabancı okullara gitmelerini engel olmaya çalışmaktan öteye gidememiştir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti, yabancıların misyoner faaliyetlerine pek müdahale etmemiş ve bundan güç alan Amerikalı, Fransız ve İngiliz misyonerler Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek olan fikri yapıyı gene ülke topraklarında kurdukları okullarla oluşturmuşlardır. Misyoner okulları batılı emperyalist ülkelerin kendi emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıkları en güçlü silah olmuştur. Köylere kadar yayılan bu okullar sayesinde birbiriyle yüzyıllar boyunca birlikte yaşayan halklar, birbirine düşman edilmiş ve bağımsızlık mücadelelerine destek olunmuştur. Buna tipik bir örnek ise Arap hareketinin liderlerinden olan Refik Rızzık Selum'un Osmanlı Divan-ı Harbi huzurunda anlattıklarıdır:

“Ben Fransız mekteplerinde okudum. Bugün Suriye, Irak ve Lübnan'da eşraf ve ağaların evlatları Cizvit mekteplerinde okur. Öteki Arap diyarlarında ise İngilizce hakimdir. Onlar ya İngiliz mekteplerinde, ya Amerikan kolejlerinde okurlar. Hepsinin gayesi, Türkler hakkında benim sahip olduğum bilgileri telkin etmektir: Hepsi için müşterek düşman Türklerdir. Bu itibarla Arapları malum, hatta gayri malum gayelere sevk etmek emelinde olanların ele alacakları yegane mevzuu Türk düşmanlığıdır. Zannediyorum ki, bizim hatamızı bizden sonrakilerde ister istemez düşeceklerdir.”¹⁸⁸

Yabancı okulların açıldığı yerler dikkat edilecek olursa bu okullar, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik sorunlar yaşadığı bölgelerde açılmışlardır. Bu okullar, daha çok Gayri Müslimleri seçtikleri gibi Türk olmayan Müslümanların yaşadıkları bölgeleri de hedef seçmişlerdir. Bu okullar kurulurken ikinci göz önünde bulundurulmuş kıstas ise, seçilen bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun yer altı ve yer üstü zenginliklerinin olduğu bölgeler olmasıdır. Bunda amaç; yabancı okul açan ülkenin bu bölgeyi ham madde kaynağı olarak kullanmak istemesidir. Üçüncü kıstas da okul açılan yerlerin çoğunun stratejik öneme sahip olmasıdır, yani bir takım önemli geçiş noktalarında bulunmalarıdır. Bir diğer ilginç husus ise, ülkedeki Amerikan okullarında okuyan bazı Türk aydınlarının Kurtuluş Savaşı esnasında Amerikan mandacılığını savunmalarıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Okan, a.g.e., s. 4.

¹⁸⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s. 24.

¹⁸⁹ Ertuğrul, a.g.e., s. 145-149.

Yabancı okullara giden öğrenciler, yüksek bir hayat seviyesine kavuşmak, Avrupa görmek, medeni olmak, toplumda önemli bir statü kazanmak gibi değişik teşviklerle yetiştirilmişlerdir. Hatta bu öğrenciler zamanla kendi toplumlarının değer yargılarından uzaklaşmaya başlamışlardır. Tüm bu faaliyetlerin bilinmesine rağmen yabancı okullara hala ilgi duyulmasında etken, zengin veya elit tabakanın çocuklarının, ilerde iş bulmalarında önemli bir ayırt edici unsur olan, yabancı dil bilmelerini ve Avrupa seviyesinde medeni bir eğitim görmelerini istemeleridir.¹⁹⁰

Yabancı okulların Müslüman halk üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Olumlu etkisi gittikçe batılı anlamda eğitim kurumlarının oluşturulmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Olumsuz yönü ise, bu okullar sayesinde ülke topraklarında yaşayan Hıristiyanların bağımsızlık fikirleri desteklenerek bağımsızlıklarını kazanıp Osmanlı topraklarının parçalanmasını hızlandırmış olmasıdır. Müslümanlar, bu okullara ancak 1856 Fermanıyla kayıt hakkı kazanmışlar, ama aileler İslami taassup nedeniyle çocuklarını bu okullara göndermekte istekli olmamışlardır. Yabancı okulların ülkede yaygınlaşmasının bir sonucu olarak yabancı bir dili öğrenme isteği artmıştır. Bunun sonucu olarak Fransızca ve Arapça'nın zorunlu olduğu lisan okulları, 1879'dan itibaren açılmaya başlanmıştır. Özellikle, ülkede modern eğitime yönelik okulların açılmasında bu okulların örnek alındığı bilinen bir gerçektir. Yabancı okullar örnek alınarak Abdülaziz'in Fransa'ya 1866'da yaptığı ziyaretten sonra, Fransız liseleri düzeyinde 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştır. 1858'den itibaren kızlar, ülkede sadece ilk öğrenim görmekle kalmamışlar aynı zamanda orta okula gitmeye başlamış ve burada görev yapacak olan bayan öğretmenlerin yetiştirilmesi için, İstanbul'da 1870'te ilk kız öğretmen okulu açılmıştır. Yabancı okullardan alınan diğer bir örnekte, öğrencilerin ödüllendirilmesidir. Günümüzde de devam eden takdir ve teşekkürler bu dönemin eserleridir. Osmanlı Devleti yabancı dilin önemini fark ettiği için, yurtdışında ilk Osmanlı okulunu 1912'de Budapeşte'de açmış ve Robert Kolejine de devlet namına okumak üzere 3 öğrenci göndermiştir.¹⁹¹

¹⁹⁰ Ertuğrul, a.g.e., s. 188-194.

¹⁹¹ Haydaroğlu, a.g.e., s. 218-222.

Tüm bunların yanında Osmanlı yöneticileri, ilk defa yurtdışına Türk öğrenciler göndererek bu ülkelerin eğitimini vatandaşlarının da almasını sağlamışlardır. Yabancı okulların eğitim alanındaki etkileri şu şekilde özetlenebilir: Güçlü ve gelişmiş görünümleriyle etkili olmuşlar ve her yerden yardım görerek gelişmelerini sürdürmüşlerdir, gelişmiş durumundaki okulların faaliyete başlamasına zemin oluşturmuşlar. Ayrıca yöntem ve sistem açısından örnek olmuşlardır, Batılı anlamda eğitim sistemini tanıtarak bu okullarda değerli Türk bilim, kültür ve sanat adamı yetişmesini sağlamışlardır.¹⁹²

Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki yabancı okullar hakkında “Hak Gazetesi”nde 1912’de yayınlanmış olan Ahmet Ağaoğlu’nun yazısı yabancı okulların sayısını, öğrenci sayılarını ve faaliyetlerini anlatması açısından çok ilginçtir:

“ Demekki Memaliki Osmaniyyede saie milletlerin ve kavimlerin malik oldukları mekteplerin yekunu 10 yüksek mektep, 46 idadi, 1450 iptidaiyi mütecavüzdür. Şu mekteplerin kaffesinde 61.678 talebe talim ve terbiye ediliyor. Şimdi eğer bir taraftan şu dehşetli yekuna ve yine yalnız Osmanlılığın şark kıt’alarında vaki ve sırf rumca ve ermenice lisanları üzerine teessüs etmiş olan ve Osmanlı hükümetinin her türlü mürakabasından azade kalan 3500 kadar rum ve 2500 kadar ermeni mektepleri ilave edilirse ve diğer taraftan işbu rakamların 12 sene bundan evvelki zamana ait olduğu ve binaenaleyh o zamandan bu güne kadar artmış olmaları ve Rumeli cihetlerinde olup ve şu hesaba alınmamış olan ve hükümetin mürakabası altında bulunmayan ecnebi ve saire mektepleri de nazarı dikkate alınırsa şu dehşetli yekunun hiç olmazsa 10.000 mektebe kadar yükseleceği ve şu mekteplerde talim ve terbiye edilen talebenin adedi en az yarım milyonu bulacağı teslim edilir...Alelumum şu gibi dini heyetler tarafından tesis edilmiş olan mekteplerde talim ve terbiye edilen çocukların yüzde altmışı müslümandır. Bunlara mensup olduklara dine ait kat’iyyen malumat verilmiyor. Türkçe lisanı gayet sathi bir surette tedris ediliyor. Bununla beraber islam çocukları sabah ve akşam buldukları mektebin ait olduğu mezhebin ayinlerinde hazır olmak mecburiyetindedirler. Tedrisat ve talimat öyle bir şekil ve surette icra ediliyor ki bunları yavaş yavaş mensup oldukları muhitten ayırıyor, kendilerine şu muhit hakkında bir nefret ve istikrah hissi ilka edilmiyorsa da behemehal bir lakaydi fikri telkih ediliyor. Bundan başka bunların terbiyesinde en ziyade zavahire, zahiri alayişlere dikkat edildiğinden sefahate, alayişe ve ciddiyetsizliğe alıştırılıyor...”¹⁹³

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yabancı okullara, genellikle Araplar da Türkler gibi fazla bir ilgi duymamışlardı. Bu okulların çoğu, yerli Hıristiyanlarca ve dış destekle yönetiliyordu. Misyoner okulların zaten hedef kitlesi Türklerden daha çok Gregoryan Ermeniler, Ortodoks Rumlar ve Ortadoğu’daki diğer Hıristiyan küçük topluluklardı. Bu nedenle de Türkler genellikle bu okullara kafir ve düşman okulları olarak görüyorlardı. 1857’de İzmir’de “Kaiserswerth Deaconess of Prussia” rahibelik okulunda okuyan 110 rahibe arasında tek bir Türk kızının

¹⁹² Haydaroğlu, a.g.e., s. 218-222.

¹⁹³ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, [y.y.], Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930, s. 151-152.

Hıristiyan olduğu sanılmakta ve hatta 1869'da Robert Kolejinin 71 kişilik öğrenci kadrosunda iki Türkün, Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Din değiştiren bu Müslümanlar kendi toplumları tarafından dışlanmışlardır. Robert Kolejinin 1908'deki 300 kişilik öğrenci mevcudundan ancak % 3'ü veya % 5'i Türk'tü. 1890'da Robert Kolejinden ancak iki Türk mezun olabilmmişti, bunlardan bir Tefvik Paşa'nın kızı Gülistan, diğeri ise Halide Edip Adıvar'dır. Her şeye rağmen yabancı okulların tüm imparatorlukta Türkiye üzerindeki etkilerinin çok zayıf olduğu da bir gerçektir.¹⁹⁴

Yabancı okulların Osmanlı İmparatorluğu'nda varlıkları, Ortaçağa kadar uzanmakta birlikte, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan hızlı gelişme gittikçe yoğunlaşarak sürmüştü ve bu konuda Katolik misyonerler, yoğun çalışmalarla 14. yüzyıldan itibaren Ermenileri ana kiliselerinden kopartarak ayrı bir cemaat oluşturmalarını sağlayarak ilk başarılı sonuçlarını elde etmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile, Protestan misyonerler de yoğun bir şekilde Osmanlı topraklarında çalışmaya başlamışlardır. Bu fermanların getirdiği özgür ortam, gerek Gayri-Müslim gerekse yabancılar için bulunmaz bir fırsat oluşturarak açılan okul, yetimhane ve kiliselerle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Gayri-Müslimler kendilerine sağlanan yeni özgür ortamdan, yabancılar da kendilerine Ortaçağdan itibaren sağlanan kapitülasyonlarla Osmanlı topraklarında diledikleri gibi at oynatmışlardır. Başlangıçta Müslüman tebaaya yönelen yabancı okullar, bu konuda başarı elde edemeyince ülkedeki diğer din mensuplarına yönelmişlerdir. Bizzat Abdülhamit'in aldığı önlemler ve Ahmet Zühdü Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Mihran Boyacıyan gibi yöneticilerin iyi niyetli çalışma ve teftişleriyle yabancı okullar kontrol altına alınmaya çalışıldıysa da, yabancı ülkeler Osmanlı Devleti'nin çöküş ve parçalanma sürecinde olduğundan bir şey yapamayacağına inanmışlar ve devletin bu tip önlemlerini ciddiye dahi almamışlardır. Ciddi anlamda, bazı önlemler alınmaya çalışıldıysa da, yarı-sömürge durumuna düşmüş bir ülkeden, kapitülasyon ve dış borçlara rağmen daha fazla cesur adımlar atmasını beklemekte pek de doğru olamazdı.

¹⁹⁴ Roderic H. Davison, *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim*, (Çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 1032-1043.

f. Yabancı Okullara Dair Raporlar ve Önlemler

Yabancı okulların zararlı faaliyetlerini etkisiz kılmak için Osmanlı'da bir takım çalışmalar yapılmışsa da bunlar ne uzun vadeli ne de sürekli olabilmiştir. 3 Mayıs 1706'da sadaret makamına getirilmiş olan Çorlulu Ali Paşa, Katolik rahiplerin faaliyetlerini sıkı bir kontrol altına almıştır. Gerek yabancıların gerekse Gayri Müslimlerin 1839 ve 1856 Fermanlarının getirmiş olduğu hürriyet ortamından yararlanıp bu ortamı istismar ederek yaptıkları yıkıcı faaliyetler, daha çok Avrupa devletlerinin zaman içinde çok güçlenmelerinin yanında Osmanlı Devleti'nin de çok zayıf duruma düşmesinden kaynaklanmaktadır. Artık yabancı misyoner ve rahipler, kendileri için çok uygun bir ortamı Osmanlı topraklarında bulmuşlardır. Sultan Abdülaziz, Hıristiyanların ülkedeki faaliyetlerin bilincinde olduğu için, Beyrut'ta Dürzi çocukları Hıristiyanlaştırmak için açılan Amerikan misyoner okulunu 1875'te kapattırmıştır. Abdülhamit'in de Amerikan misyoner okullarını sıkı takip ve kontrol altına alması nedeniyle Amerikan Board yetkilileri Sultana gözdağı vermesi için 1892'de ABD Başkanından Amerikan filosunu İzmir, Selanik ve İstanbul limanlarını göndermesini istemişlerdir. Tüm bu baskılara rağmen Dinçer'in iddiasına göre Abdülhamit 400'ü aşkın Amerikan okulundan 10 tanesi hariç hepsini kapatmıştır.¹⁹⁵

Abdülhamit'in Yıldız İstihbarat Örgütünün başarılı çalışmaları sayesinde sıkı takip altına alarak kapattığı bu yabancı okullar ve misyoner teşkilatlarından, Amerikalılara ait olanlar için İstanbul'daki Amerikan Elçisi, kendi hükümetinin direktifleri doğrultusunda, kapatılan okulların tekrar açılmasına yönelik çok mücadele ettiyse de bir sonuç alamamış ve hiç olmazsa 10 adet okulun açılmasına izin verilmesini aksi takdirde Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiyi keseceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Abdülhamit, Amerika'nın Ermenileri tahrik ederek yeni isyanlara neden olacağından korktuğu için, bu okullardan on tanesinin yeniden açılmasına izin vermiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Dinçer, a.g.e., s. 78-84.

¹⁹⁶ Sevinç, a.g.e., s. 32-33.

Osmanlı Devleti'nin yabancı ve Gayri Müslim okullarının faaliyetlerine hakkında yararlandığı üç rapor çok önemlidir. Bu rapordan ilki 1892'de Beyrut vilayeti Kudüs mutasarrıflığında kaymakam olarak çalışan Mihran Boyacıyan tarafından hazırlanmış, diğeri ise 1894'te Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa tarafından hazırlanmış, üçüncüsü ise 1898'de Şakir Paşa tarafından hazırlanmıştır.¹⁹⁷

Beyrut Vilayeti mülazımlarından Ermeni asıllı Mihran Boyacıyan'ın, 1892 tarihli raporu çok önemlidir. Mihran Boyacıyan, Mekteb-i Mülkiye mezunlarından ve yukarıdaki görevi dahil değişik devlet görevlerinde bulunduktan sonra, en son 1919'da Tekirdağ Mutassarrıflığına atanmış ve 1938'de İstanbul'da ölmüştür. Boyacıyan'ın verdiği bilgi yanında, raporun veriliş tarihinin de Ermenilerin giriştikleri kanlı eylemlere rastlaması çok ilginçtir. Bu rapor, devletine sadık Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşının, yabancı misyonerlerin kendi soydaşlarına bölgesinde oyuna getirmelerini devlete bildirmesi açısından da çok anlamlıdır. Boyacıyan, Fransız ve İngiliz misyonerlerin çalışmaları sonucu bölge halkında mezhep değişiklikleri başladığını ve bunların yönetildikleri yerlerin ise, yabancı okullar olduğunu rapor etmiştir. Bu raporda kimlerin nerelerden ne miktarda yardım aldıkları, öğrenci sayıları ve diğer detaylar konusunda bilgi verilmiştir. Tüm bunların yanında yabancı okullara giden Müslüman çocukları, zorla ayinlere götürülmeye, kendi gelenek görenekleriyle ve ülkeleri aleyhinde propagandalara maruz kalmaya devam edilmişlerdir. Raporda Boyacıyan, Lübnan'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmak üzere olduğu açıkça belirtmekte ve devletin şu önlemleri almasını istemektedir:¹⁹⁸

- 1-Beyrut maarif idaresinin yetenekli memurların kendi ehil işlerini atanmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi,*
- 2-Türkçe'nin ve Osmanlı tarihinin tüm Beyrut'taki okullarda okutulması için gerekli önlemin alınmasını,*
- 3-Yerli halk tarafından açılan okullara yabancı devletlerin yardım ettiği miktar kadar Osmanlı Devleti'nce yardımın sağlanarak bu okullardaki yabancı nüfuzun etkisinin kırılması,*
- 4-Müslüman öğrencilerin yabancı okullara devamının engellenmesi ve yabancı okulların çok olduğu bölgelerde Osmanlı Devleti'nce ivedilikle birer okul açması,*
- 5-Türkçe'nin her türlü yazışmada mecbur edilmesi ve Türkçe bilmeyenlerin*

¹⁹⁷ Haydaroğlu, a.g.e., s. 34-38.

¹⁹⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s. 129-130; Haydaroğlu, a.g.e., s. 34-38.

- memuriyete alınmaması,*
6-Okullara gönderilecek öğretmenlerin seçiminin çok iyi yapılması,
7-Lübnan'da açılan okullarda Osmanlıca'nın öğretilmesi için senelik bir miktar ödenek ayrılmasını,
8-Osmanlı mekteplerine devam etmeye isteklilerin stajer yada görevli olarak işe alınmalarını." ¹⁹⁹

Vahapoğlu'nun iddiasına göre Osmanlı Devleti'nin 1892'de açmış olduğu Aşiret Mekteb-i Hümayun, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Ortadoğu'da bulunan Arap ve Kürt aşiret reisi çocuklarının, bu misyoner teşkilatlarının oyununa kapılmalarını önlemek için özel olarak açılmıştır.²⁰⁰

II. Abdülhamid devri Maarif Nazırlarından biri olan Ahmet Zühdü Paşa 4 Ocak 1891 ile 12 Nisan 1902 tarihleri arasında görev yapmıştır. Ahmet Zühdü Paşa tarafından Osmanlı topraklarında bulunan yabancı ve azınlık okulları hakkında 1894'te sunulan rapor çok önemlidir. Değişik nitelikteki yabancı ve azınlık okullarının Osmanlı topraklarının dört bir tarafına nasıl dağıldığını, okulların politikalarını, öğrenci adetlerini, kuruluşlarını bu rapor en yetkili ağızdan anlatmaktadır. Rapor, Osmanlı tarihi boyunca yabancı ve azınlık okulları hakkında hazırlanmış en kapsamlı rapordur. Rapor, iki kısımdan meydana gelmektedir, birinci kısım raporun metin hali, ikinci kısım ise söz konusu okulların olduğu yerleri ve öğrenci adetlerini göstermektedir. Raporun kesin tarihi olmamasına rağmen, içerikten 1894 olarak tahmin edilmektedir. Rapor, ülkedeki ruhsatlı ve ruhsatsız yabancı ve azınlık okullarının sayısı, hangi şekilde tesis edildikleri, ruhsat mecburiyetlerinin olup olmadığı, Maarif Nizamnamesine göre bu okullara Osmanlı hükümetinin ne dereceye kadar teftiş edebileceği, bu okulların zararlarını önlemek için ne gibi tedbirler alınması gerektiği, okulların imtiyazlarının neler olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca raporda, Amerikan ve Protestan okullar hakkında da bilgi sunulmuştur.²⁰¹

¹⁹⁹ Haydaroğlu, a.g.e., s. 34-38.

²⁰⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 129-130.

²⁰¹ Attila Çetin, " Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu, " *Güney-Doğu Avrupa Araştırmalar Dergisi*, S. 10-11, İstanbul, 1983, s. 189-193: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi.

Bu rapora göre, ülkede 413 yabancılara, 4547 Gayri Müslimlere ait okulun var olduğu ve bunların ancak 498 tanesinin ruhsatlı, 4049 tanesinin ise ruhsatsız olduğu belirtilmektedir. Ülkede yabancı ve azınlıkların okul ve benzeri kurum kurmak için gerekli herhangi bir düzenlemenin olmadığı, sadece bu okulların inşa izniyle ilgili bir takım ruhsatların var olduğu belirtilmektedir. Özel olarak okul yapılmadan da, herhangi bir ev yada binada da yabancıların ve Gayri Müslimlerin okul faaliyetinde bulunabildikleri ve bu nedenle okulların kesin sayısının tespit edilemediği de raporda belirtilmiştir. Gayri Müslim okulların, yakın menfaat ilişkisi buldukları ülkelerin etkisi altında buldukları anlatılmaktadır. Yabancıların fesat ve tahriklerini önlemek için, özellikle Gayri Müslim okullarında yabancı öğretmenlerin ders vermesine izin verilmemesi, yabancıların okul açacakları bölgelerde eğer kendi ülkesinin mensubu yeterince çocuk yoksa; bu ülkelerin okul açmasına izin verilmemesi, izin verilmiş dahi olsa bu okulların gerekli şekilde teftiş edilmesi, Osmanlı tebaasına mensupların kesinlikle bu okullara gönderilmemesi, gayri Müslim okullarında Osmanlı dilinin mecbur tutulması, teftişlerin çok daha fazla yapılması, maarif konusunda yabancı ülkelerdeki gibi yıllık bütçe harcamalarının arttırılması gerektiği, raporda belirtilmiştir. Raporun ikinci kısmında ise, bu okulların dağıldığı yerler, adları, açılış tarihi, resmi ruhsatı olup olmadığı, bu okulların hangi millete ait olduğu, erkek ve kız öğrenci mevcudu ortaya konmuştur. Raporun sonunda İstanbul'daki yabancı okulların listesi öğrenci adedi belirtilmeden veriliyor. Raporda yabancı devletlerin, Gayri Müslim tebaanın milliyetçilik duygularını harekete geçirmek ve onları kendi kültürleri konusunda aydınlatmak konusunda çok iyi çalıştıkları, özellikle okulların ve yabancı öğretmenlerin bu tür faaliyetlerinin çok önemli olduğu, Osmanlı Devleti'nin teftiş ve kontrolünün artık yetersiz ve etkisiz kaldığı, Gayri Müslimlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız olmak konusunda bu okulların çok önemli rol oynadığı görülmektedir.²⁰²

Zühdü Paşa'nın raporu, yukarıdakiler dışında şunları da içermektedir: Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların yapılması için izin alınmasına rağmen okulların yapılıp yapılmadığı hakkında bir

²⁰² Çetin, a.g.m., s. 189-193.

bilgi olmadığı, inşaat izni alınan alan yerine başka bir yerde okul açıldığı, bunu engelleyecek herhangi bir bürokratik engelin olmadığı ve bu nedenle de yabancı ve Gayri Müslimlere ait okul sayısının bilinmediği, okulların devletin kanun ve nizamnamelerine bağlı olarak çalışmaları gerektiği, kesinlikle Müslüman çocukların bu okullara alınmaması gerektiği, Avusturya, Fransa ve Rusya'ya ait dört okuldaki birinin 61, diğer üçünün ise 42 seneden beri ruhsatsız olarak faaliyette oldukları, Maarif Nizamnamesinin birinci fıkrasına göre yabancı okulların özel okul statüsüne girdiği ve bu okulların gerek Osmanlı gerekse yabancı tebaa tarafından ücretsiz yada ücretli olarak kurulan okullar olduğu ve aynı Nizamnamenin ikinci fıkrasına göre Osmanlı Devleti'nde kurulan bu tür okullarda görev yapacak öğretmenler için Maarif Nezaretinden izin alınması, bu okullarda Osmanlı adetleri ve yönetimi aleyhinde ders okutulmaması, taşradaki yabancı okullarda okutulacak derslerin programları ve kitapları için vilayet maarif müdürlüklerince, İstanbul'dakiler için ise Maarif Nezareti tarafından izin verilmesi gerektiği, bu şartlara uymayanlara okul açma ve işletme hakkı verilmeyeceği, aksi hareket edenlerinse engelleneceği belirtilir. Tüm bu kanun ve nizamnamelere rağmen, taşradaki bazı devlet memurların görevlerini düzgün yapmamaları yüzünden, bir çok yabancı ve Gayri Müslim okul izin alınmaksızın açılmış ve devletin kontrolü dışında istedikleri siyasi propaganda ve kötülükleri yapmış ve yapmaktadırlar.²⁰³

Sivas vilayetinde hiç Latin olmadığı halde, altı adet Latin Cezvit okulunun olduğu ve bunların 1000'e yakın öğrencisinin, Katolik Ermeni çocukları olduğu tespit edilmiştir. Gayri Müslimlerin okullarında görev yapan öğretmenler, yabancı devletler tarafından gönderilmiş, bilimsel düzeyi yüksek, diplomatik ve siyasi bir takım amaçlarını gerçekleştirebilecek düzeyde kişiler olduğundan, bu öğretmenler devletin Gayri Müslim tebaası üzerinde her türlü etki yaratabilmekte, din ve milliyet hakkında olumsuz telkinde bulunarak öğrencilerin zihinlerini kötülüklerle doldurmaktadırlar. Protestanlar, Cezvitler ve diğer yabancılar bu siyasi amacın gerçekleşmesi için maddi ve manevi her türlü fedakarlığı yapmakta ve bu okullardan bir çok öğrenciyi kendi görüşleri doğrultusunda mezun

²⁰³ Çetin, a.g.m., s. 194-206.

etmektedirler. Sivas gibi dış etkilerden uzak olan bir vilayette bile Ermeni ve Rum çocuklarını, yabancılar bu okullar sayesinde yanlarına çekmektedirler. Yukarıdaki yabancılara rakip olarak ortaya çıkan Amerika, Almanya ve Rusya, Osmanlı tebaasının gönlünü kazanmaya çalışmışlarsa da, İngiliz ve Fransızlara oranla istedikleri derecede emellerine ulaşamamışlardır. Almanya, Suriye’de bir ana bağlantı kurmak amacından vazgeçmeden kendi zenginlerinden bir çoğunu Yafa ve Kudüs’e göndererek yüksek bedellerle mülk edinmiş ve bu bölgede okullar kurarak İngiliz ve Fransız politikasına üstün gelmek, hiç olmazsa onlara yetişmek için çaba sarfetmiştir. Rusya da, Havran’da ve Şam civarında Rumların kiliselerini tamir ederek bu ülkelerden geri kalmamaya çalışmaktadır. Amerika ise Protestan Cezvitler aracılığıyla bir çok para harcayarak kendilerine bu alanda önemli bir yer edinmeye çalışmaktadır.²⁰⁴

Önlem olarak Girit, Filibe ve Cebel-i Lübnan gibi bölgelerde, Osmanlı Devleti’nce yatılı okulların açılması gerektiği ve yabancıların etkisine en çok maruz kalan İzmir, Selanik, Suriye, Beyrut, Halep ve benzeri vilayetlerde, yalnız bir maarif müdürü bulunduğundan böylesine önemli, nazik ve ağır bir görev için yabancı ülkelerin gönderdiği zararlı kitapların ve mevcut okulların denetlenmesi amacıyla, maarif müdürlerin yanına yardımcı olarak yabancı lisan bilen, becerikli, Müslüman seyyar maarif müfettişleri görevlendirilmesinin çok gerektiği belirtilmektedir. Okullar aracılığıyla, yabancıların halk üzerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları kötülüklerin önemli etkisini tamamen ve bir kerede engel olmak ve karşılık vermek hemen mümkün olamasa da, bu okulların bu faaliyetlerde daha fazla ilerlemelerine engel olunabilmesi, ya da sınırlandırılması ve mevcut zararı hafifletmek için, alınması gereken en önemli tedbirin; maarif ve basın yoluyla halkın bilinçlendirilmesi ve de bu yolda hiçbir masraftan kaçınılmaması gerektiği gayet açık olarak açıklanmıştır. Raporda yer alan düşünce, saptama ve tekliflerin aynen veya gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra uygulamaya geçirilmesi gerektiği de belirtilmektedir.²⁰⁵

²⁰⁴ Çetin, a.g.m., s. 194-206.

²⁰⁵ Çetin, a.g.m., s. 194-206.

Maarif Nazırı Zühdü Paşa tarafından padişaha sunulan raporda yukarıdakilere ek olarak, ülkedeki Protestan okulların faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Ülkede 392 Protestan okulunun bulunduğu ve bunlardan 108 adetinin 17 yıl içinde açıldığı, bu okullardan sadece 51 tanesinin ruhsatlı olduğunu geri kalanın ise ruhsatsız olarak faaliyette bulunduğunu belirtmektedir. Oysa ki 1869 Nizamnamesi, bu okulların ruhsatını şart koşmakta ve bu konuda vilayetteki maarif müdürleri görevli kılınmaktaydı. Osmanlı topraklarında sadece Kastamonu, Bağdat, Yanya, İşkodra ve Cezayir vilayetleri dışında, her vilayette yabancıların okul açtığı ve genelde açılan okulların, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Ortadoğu'da buldukları belirtilmektedir.²⁰⁶

Zühdü Paşa sunduğu bu raporda, Osmanlı ülkesinde yabancı okulların, ancak 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesine göre padişahın fermanıyla açılabilceğini, oysa durumun böyle olmadığını, Protestan okullarının hepsinin açılmasında merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board örgütünün öncülük ettiğini, bazılarında da zengin Ermeniler ve Ermeni cemiyetlerin de yardım ettiğini, okulların tamamının Amerikan, İngiliz ve Protestan Ermeni okulları olduğunu, okutulan derslerde amacın; ülkede Protestanlığı yaymak, zihinleri karıştırarak halkın merkezi yönetime olan güvenini sarsmak, diğer yabancı okullarla mücadele edip onların etkisini silip kendi etki alanlarını kurmak olduğu belirtmiştir. Paşa, yabancı okullardaki çoğu öğrencinin Müslüman ve Türk olduğunu, okulların kitap, program ve öğretmenlerini denetleyemediklerini ve kapıların yüzlerine çarpıldığını belirtmektedir.²⁰⁷

Bu rapor dışında, bir de 1898'de Anadolu Umum Islahat Müfettişi olan Şakir Paşa'nın, Amasya'dan padişaha yazmış olduğu rapor da vardır. Paşa yabancı okulların çok zararlı faaliyetlerde bulduklarını, bunların ya kapatılmasını ya da denetim altına alınmasını, Doğu Anadolu'da devletin sanat okulları açması gerektiğini belirtir. Ancak paşa, yabancı ülkelerin bu okulların kapatılmasına tepki verebileceklerini bildiği için, bu okulların kapatılması yerine, önce Amasya ve Erzurum'da iki sanat okulu açılmasını, eğer bunlarda başarı sağlanırsa Harput ve

²⁰⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 129-130.

²⁰⁷ Akyüz, a.g.e., s. 208-212.

Kilis'te de iki okul daha açılması gerektiğini bunlarda kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı okutulması gerektiğini belirtir. Paşa, bu okulların açılmasını, halkın da istediğini ve bu okullar için ayrı bir talimat hazırlanması gerektiğini de belirtir.²⁰⁸

Bu rapor dışında sunulan bir belgede, 1895'teki Ermeni ayaklanmasında Protestan okullarının çok katkısı olduğu belirtilmektedir. Diğer bir belgede ise, Müslümanların bu okulları tercih etmelerindeki neden olarak yabancı okullarda Osmanlı okullarına göre daha sade ve yararlı bilgiler öğretilmiş olması ileri sürülmektedir. Katolik, Protestan ve Yahudi okulları İzmir'de hemen her mahallede faaliyette idiler, bu okullarda yüzlerce öğrenci okurken Osmanlı Devletine ait okullarda çok az öğrenci okuyordu, üstelik okullardan mezun olan kişiler, o dönemde gözde olan mesleklere girebilirlerken Osmanlı okullarından mezun olan öğrencilerin hemen hemen hiç şansı yoktu. Yabancı ve azınlık okullarından mezun olan öğrenciler ihtiyaç duydukları yabancı dilden, gerekli olan matematik dersine kadar bir çok ders konusunda bilgili olarak yetişirlerken sadece okudukları ülkenin dili olan Türkçe'yi hiç bilmiyorlardı, bilseler bile bilmemezlikten geliyorlardı. Bu okullardan mezun olan öğrenciler güzide işlerle meşgul olurken Türkler onların yönetiminde çalışabiliyorlardı.²⁰⁹

Azınlık ve yabancı okulların etkisini, Mutlakiyet döneminde İzmir Rüştüyesinde okuyan Halit Z.Uşaklıgil şöyle ifade etmektedir:

"O dönemde İzmir'de Ermeniler'in ve Rumları'nın lise derecesinde, Türk okullarından daha gösterişli mektepleri vardı. Ayrıca aynı mükemmellikte kız liseleri vardı. Bu okullarda liyakatli öğretmenler ve Museviler'in de çok dikkate değer okulları mevcuttu. Museviler'in Allianca Israelite mektebi garip bir raslantı ile tam Rüştüye mektebinin karşısındaydı. Böyle bir ihtişamlı, öteki köhne yarı bırakılmış utangaç görünüşüyle karşı karşıya durur, birinde yüzlerce iyi giyinmiş Musevi çocuğu alay alay çıkarken, bizimkinde mevcudu yüze zor varan Türk çocukları seyrek kafilerle dağılırdı. Bu zıtlık pek acı bir dille mevcut hali anlatırdı. Musevi mektebinin mükemmel laboratuvarları, rasathaneleri, araç-gereçleri, yurtdışında eğitimini tamamlamış öğretmenleri mevcuttu. Mesleklerine aşık, zekalarını ve milletine yararlı olma sevdasının kıvılcımlarıyla gözleri ışıldayan gençlerdi. Bu çeşit milletlerin mekteplerinde her yıl liseyi bitirip İzmir'in çalışma yerlerine atanan yüzlerce genç vardı. Bir yandan bankalarda, ticaret evlerinde, ailelerinin evlerinde, ailelerinin işyerlerinde hayat savaşı için ellerinde olan silahları denerken, bir yandan da deneme dersini geçirenler bu şehrin gürültülü ticaret alemini, içinde başka bir taraftan giriş imkanı bırakılmayan çelik bir ağ ile örerlerdi. Yalnız İzmir yetişmez, Kasaba ve Aydın demiryolları bunlara bilgilerinin, tecrübelerinin ortaya konabileceği geniş ve rakipsiz

²⁰⁸ Akyüz, a.g.e., s. 212-214; Vahapoğlu, a.g.e., s. 129-130.

²⁰⁹ Akyüz, a.g.e., s. 212-214; Vahapoğlu, a.g.e., s. 129-130.

kapılarını açardı. Bu gençler iş yapmak, para kazanmak, her an daha ileri gitmek için bir okuma sermayesi ile kuvvet almışlardı. Her şeyden önce, pratik hayat için ne lazımsa, onu öğrenmişlerdi. Birkaç dili söylerler ve yazarlardı. İktisat ve Coğrafya bilgilerine katılan hesap kuvvetiyle iş alemine katılmak, onlar için pek kolay bir şeydi. Yalnız bir şey bilmezlerdi; Türkçe. Biraz bilseler bile, bilmiyorlar görünmek bir süs gibiydi. Ne lüzumu vardı? Madem ki iş arasında, karşılarında Türk bulamayacaklardı. Türkler, palamut, incir, üzüm işlenen yerlerde, bunların idaresi altında ve bunlara para kazandırmak için çalışacaklardı.”²¹⁰

Kendi tebaası olan Gayri Müslimlere sağladığı imtiyazlar ve yabancı ülkelere tanıdığı kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu, yabancı okulları ve Gayri Müslim okullarına ciddi anlamda müdahale edememiştir. 1908’de Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte Maarif Nezareti yabancı okulları teftiş ve programlarını tanzim etmek, öğretmenlerin yapısına karışmak, Türkçe eğitimi mecbur kılmak gibi bazı teşebbüste bulunmuş, ancak yabancılar kapitülasyonlara dayanarak bunlara izin vermemişlerdir. Bu durum 1914’te kadar sürüp gitmiştir. Bu tarihte kapitülasyonlar kaldırılınca 1915’te Mekatibi Hususiye adlı bir talimatname hazırlanarak yabancı mektepler bir düzene sokulmaya çalışılmış ve İttihatçılar çoğu yabancı okulları kapatmışsalar da, Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkınca yine eski duruma geri dönmüştür.²¹¹

2. ALMAN OKULLARI VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

a. Alman Kültürel Faaliyetleri

Prusya ile Osmanlı arasındaki kültür ilişkileri açısından 19. yüzyılda Alman tarihçi Joseph V. Hammer Purgstal’ın yazdığı “Geschichte des Osmanischen Reiches” (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) adlı eser, Jacob Philip Falmerayer adlı profesörün Türk dili ve edebiyatını inceleyerek yazmış olduğu eserler çok önemlidir. Falmerayer, Trabzon Rum İmparatorluğunu araştırarak 1827’de yazdığı eserinde Türk-Bizans ilişkilerini karşılaştırmış ve o günkü Bizans eserlerinin çoğunun Osmanlılar tarafından muhafaza edilerek korunduğu için günümüze kadar gelebildiğini belirtmiştir. Falmerayer’in “Fragmente aus dem Orient” (Doğudan Fragmanlar) adlı eserinde farklı

²¹⁰ Ertuğrul, a.g.e., s. 189.

²¹¹ Ergin, a.g.e., s. 1292-1481.

tarihlerde Osmanlı topraklarına yaptığı ziyaretleri, gözlemleri ve I. Meşrutiyeti anlatması açısından çok önemlidir.²¹²

Ayrıca Alman arkeologların bir kısmı, Osmanlı hükümeti tarafından teşvik edilmeleriyle Anadolu tarihiyle ilgili karanlıkta kalan bir çok konuyu açığa kavuşturmuşlar ve kendi geçmişlerini de Anadolu'da araştırma fırsatı bulmuşlardır. Ancak bununla birlikte araştırma yaptıkları bölgelerde buldukları bir çok tarihi eseri de kendi ülkerine kaçırmadan edememişlerdir. Osmanlı topraklarında askeri uzman olarak görev yapan Moltke'nin yazdığı "Unter dem Halbmond" (Yarım Hilal Altında) adlı eser de, Osmanlı tarihi açısından çok önemlidir. Hititler konusunda çalışmalarda bulunan Profesör K. Bittel'in ve diğer Alman arkeologların çalışmaları ciltler dolusu kaynak oluşturmuştur. Bir çok Alman araştırmacı eski Türk eserlerini tetkik ederek Türklerin tarihine ışık tutmuştur. C. Brockelmann, Kaşgar'lı Mahmut'un "Divan-ı Lügat-ı Türk" adlı eserini inceleyerek, bu kitabın iyice anlaşılmasını sağlamış ve bunun yanında, eserde adı geçen şehirler üzerine makaleler yazmış ve en eski Türk lehçesi olan Çağatayca üzerine de çok önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bununla birlikte A.D. Mordtmann da yazılı Osmanlı ve Türk eserlerini inceleyerek bunların tarihe kazanılmasını sağladığı gibi Türkçe öğrenenler için de bir kitap yazmıştır. Georg Jakob, karagöz tiyatrosu üzerine incelemelerde bulunarak Türk folklorünü anlatan bir eser vermiştir. Bir kısım Alman araştırmacılar da Selçuklu sanatını ve tarihini araştırarak Türklerin sanata verdikleri önemini de anlatan eserler yazarak Selçuklu dönemi hakkında çok önemli bilgiler sunmuşlardır.²¹³

b. Hugo Grothe'nin Alman Kültürel Faaliyetleri Hakkındaki Düşünceleri

Hugo Grothe, " Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen" (Asya Türkiye'si ve Alman Çıkarları) adlı eserinde, Alman kültürel faaliyetleri hakkında özetle şunları yazmıştır:

Ermeniler, Almanya'nın maddi ve manevi alanlardaki başarılarını takdir ediyorlardı. Erzurum'daki Sansaryan kolejinde eğitim Almanca olarak Almanya da eğitim görmüş olan Ermeni

²¹² Gökay, a.g.e., s. 8-11.

²¹³ Gökay, a.g.e., s. 8-11.

öğretmenler tarafından veriliyordu. Üst sınıflardaki Ermeni çocukların Alman dili ve edebiyatı konusundaki bilgileri çok iyiydi. Özellikle Rahip Lohmann'ın, Hıristiyan yardım cemiyeti aracılığıyla Ermeniler üzerinde etkili çalışmalarının faydası görülmektedir. Ermenilerin Alman bilgisi ve kültürü konusundaki ilgileri her zaman olmuştur. Ayrıca Ermenilere olduğu kadar Avrupa kültürüne karşı meraklı olan Kürtlere Alman coğrafyası ve bilimini sunmanın Alman çıkarlarına sadece yararı dokunur. Kürtlerin içlerine girmeye çalışan Alman misyonerler onların vahşilikleri ve soygunculukları nedeniyle pek başarılı olamamıştır. Cesur bir Alman misyoneri olan Papaz von Oerzen, Kürtlerin varlıkları ve dilleri konusunda araştırma amacıyla kurduğu merkeze bizzat Kürtler tarafından baskın düzenlemesi nedeniyle bu işten geri çekilmek zorunda kalmıştır.²¹⁴

Bununla birlikte Anadolu'daki Rumlar'da Alman kültür faaliyetleri kesinlikle yankı bulacaktır. Bu amaç doğrultusunda Atina'da 1869'da Almanlar tarafından kurulmuş olan "Atina'da Yunan Eğitimini Yayma Kuruluşu'nun faaliyetleri için, Almanya'ya burslu öğrenciler gönderilmiş ve bu amaçlı kitaplar gönderilmiştir. Yunanistan'da kullanılan tarih ve coğrafya kitapları Alman yazarları Heinrich ve Richardt Kiepert tarafından Almanya'da hazırlanmıştır. Hatta Yunan okullarını yeniden düzenleyen reformcu Makedon Pamarku, Alman üniversitesinde öğrenim görmüştür. Anadolu'da ki seyahat esnasında Almanya'da öğrenim görmüş bir çok rahip, öğretmen, doktor ve mühendise rastlamak mümkündür. En basitinden Bağdat Demiryolu ilerledikçe Anadolu'daki bir çok Rum lisesi bu demiryolunun idari ve bürokratik işlerini kolaylaştırmak amacıyla Almancayı ders programına ilave etmişlerdir. Diğer yandan Alman kültürel çalışmaları, Araplar üzerine sınırlı oranda faaliyetlerde bulunmuştur. Gerçi Tempel cemiyetleri ve diğer Hıristiyan cemiyetler, Suriyeli Hıristiyan gruplar arasında okul veya iktisadi kuruluşlar açarak yararlı faaliyetlerde bulunmuşlar ve hatta bu nedenle oluşan çekememezlik nedeniyle Araplar arasında düşmanlığa bile neden olmuşlardır. Halep'te kurulan Alman okulu Arap çocukların Alman

²¹⁴ Hugo Grothe, *Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen*, [y.y.], Halle, a.d.S., 1913, s. 22-37.

dili, bilimi ve kültürünü öğrenebilecekleri tek yer olarak faaliyettedir. Bağdat'ta kurulan Alman okulu ise malzeme yetersizliği nedeniyle hala gelişmemiştir.²¹⁵

Önemli ticaret merkezleri olan Adana, İskenderiye, Beyrut, Şam, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Basra gibi şehirlerde Alman kültürü için hiç bir faaliyet yoktur. Bu şehirlere yapılan seyahatlerde Alman kültürüne olan ilgi yavaş olarak gelişme kaydetmektedir. Bağdat Demiryolunun geçtiği hat boyunca Arapların Alman ticaretine ve Alman endüstrisine ilgileri çok fazladır. Suriye'de kurulan Alman teknik okulu, bu alanda çok yararlı faaliyetlerde bulunmaktadır. 1 Nisan 1914'te açılışı yapılacak olan Hayfa'da 9 sınıf ve teknik atölyeden oluşan Alman okulu, Araplara Alman tekniği, ticareti ve kültürünü öğretme konusunda büyük yararlar sağlayacaktır. Ayrıca Filistin'de bulunan Alman Yahudilerinin de Alman ticareti ve dili konusundaki hizmetleri göz ardı edilemez.²¹⁶

Eğer Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik ve bilimsel başarılarında eksiklik varsa bunun temelinde Almanya'nın bu bölgedeki kültür politikasının diğer büyük ülkelere kıyasla planlı olmaktan daha çok, yetersiz ve sınırlı kalması yatmaktadır. Bir ülke büyük kapitalini Ön Asya'nın geleceğine yatırım yapıyorsa, aynı zamanda sonuçları ve yararları hemen görülemeyecek olan sivil girişimlerde de bulunmalıdır. 1908 yılında ortaya çıkan "Deutsche Vorderasienkomitee" (Alman Ön Asya Komitesi), Alman kültürünü ve dilini bu bölgede yaymak için vardır. Yapılması gereken ilk önce Almanca konuşan küçük grupları iyi seçilmiş bölgelerde oluşturmaktır. Böyle bir grup oluşturulduğu takdirde bunun arkası gelecektir. Yani Alman okullar sistemine acil ihtiyaç vardır. İzmir ve Kudüs başta olmak üzere dini cemaatlar veya misyonerlerle bağlantılı olarak kurulan Alman okulları yeterli değildir. Bunlardan başka Alman fikirlerinin propagandası için Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Mezopotamya'da Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra ve Suriye'de Beyrut, Şam, Yafa 'da okullar kurulmalıdır. Bu okullar orada sayıları oldukça az olan sadece Almanlara değil, asıl oranın yerli halkının çocuklarının eğitim

²¹⁵ Grothe, a.g.e., s. 22-37.

²¹⁶ Grothe, a.g.e., s. 22-37.

düzeylerini yükseltmeyi hedef almalıdır. Bunlarla birlikte Osmanlı topraklarında yüksek okullar ve tıp, mühendislik, eczacılık ve makine alanlarında eğitim verecek meslek okulları da yapılmalıdır. Hala ülkede Hıristiyan okullarında eğitim görmeye karşı düşmanca bir tavır olduğu için buradaki misyonerlerin görevi; bu korkuyu, onların çocuklarının Hıristiyanlaştırılmayacağını anlatarak gidermelidirler. Alman eğitimcileri ülkede görev yapan Alman subayları gibi aynı becerileri ve aynı bilinci taşımalarıdır. Ülkede kurulacak yüksek okullar ancak burada ön zemin oluşturulduğunda ve bu okullar için gerekli materyaller sağlandığında kurulmalıdır. Tüm bu eğitim birimlerinin yanında Alman hastanelerinin kurulması da binlerce yerli halkın muayene edilmesini sağlar. Beyrut, Urfa ve Diyarbakır'daki misyoner hastaneleri etkili çalışmalarda bulunmaktadır.²¹⁷

1914'te Adana, İskenderiye, Şam, Diyarbakır, Musul ve Basra'da henüz Alman okulları yoktur. Oysa bu yerlerde araştırma yapan Almanlar, Arapların Avrupa medeniyetini Alman dilinden öğrenmeye çok hevesli olduklarını belirtmişlerdir. Dışa yönelik bir kültür politikası Almanlar için yabancısıdır. Halbuki diğer ülkeler yıllardır kültür politikasıyla uğraşmış ve değişik kültür politikalarını uygulama alanı bulmuşlarken, Almanlar daha yeni bu olayın farkına varmışlardır. Alman kültür politikası için uygun alanlar Anadolu, Güney Afrika, Güney Amerika'dır. Ancak bu alanlarda Alman filozof, pedagog ve kültür misyonerleri çok uygun bir sahne bulabilmektedirler ve bu nedenle Almanlar tüm güçleriyle bu bölgelerde çalışmalarını yürütmelidirler. Sadece Anadolu'da Alman kültür faaliyetleri çok iyi durumdadır. Moltke'den beri Anadolu'da bir çok Alman araştırmacının sayısı diğer milletlerden çok daha fazla ve etkin durumdadır. Alman araştırmacıları Anadolu'yu bilimsel anlamda yeniden fethetmişlerdir. Heinrich ve Richard Kieper, Human, Puchstein, Edmund Naumann, Lehman-Haupt, Sachau, Freiherr von Oppenheim, Oskar Mann, Hugo Grothe, Ewald Banse, Sarre ve Herzfeld Kolde gibi araştırmacıların ve Koldewey, Anrae, Nöldeke, Preusser, Reuther, Jordan ve Langenegger gibi arkeologların Anadolu'da yaptıkları

²¹⁷ Grothe, a.g.e., s. 48-63.

çalışmalar sayesinde, Alman bilim adamları diğer tüm milletlerin bilim adamlarından çok daha fazla çalışmalarda bulunmuşlardır.²¹⁸

Anadolu'daki bilim alanındaki kuruluşlar konusunda da Almanlar oldukça geç kalmışlardır. Şöyle ki: 1895'te "Vorderasiatische Gesellschaft" (Önasya Cemiyeti) ve en eski olarak 1845'te "Deutsche Morgenlaendischen Gesellschaft" (Alman Doğu Ülkeleri Cemiyeti) filolojik çalışmalarda bulunmuşlar, 1906'da Hitit uygarlığına ait Boğazköy, Hugo Winkler tarafından bulunmuş, bizzat Grothe tarafından 1901'de "Yakın Doğunun tarihini araştırmak amacıyla kurulan" Münchener Orientalische Gesellschaft" (Münih Doğu Cemiyeti), Anadolu'daki antikaları araştırmak için 1904'te Waldemer Belck ve Ernst Lohmann tarafından kurulan "Deutschen Gesellschaft für die wissenschaftliche Erforschung Anatoliens" (Anadolu'nun Bilimsel Araştırması İçin Alman Cemiyeti), kutsal toprakların araştırılması için 1865'te İngiliz "Palestine Exploration Fund" adlı örgütü düşünülerek 1877'de kurulan "Deutsche Verein für Erforschung Palaestinas" (Filistin'i Bilimsel Araştırma Alman Cemiyeti), 1898'den 1913'e kadar önce Babil, sonra Asur ve Nipur'da araştırmalarda bulunan Friedrich Delitzsch tarafından yönetilen "Deutsche Orientgesellschaft" (Alman Doğu Cemiyeti), İslam Doğu kültürü konusunda ciddi anlamda çalışmalarda bulunan 1908'de kurulan "Deutsche Vorderasienkomitee" (Alman Ön Asya Komitesi) ve 1912'de Martin Hartmann ve Georg Kampfmeyer tarafından günümüzdeki İslam araştırmaları için kurulan "Deutsche Gesellschaft für İslamkunde" (Alman İslam Bilgisi Cemiyeti) vardır. Arkeoloji alanında Almanlar çok yoğun çalışmalarda bulunmuş ve başarılı da olmuşlardır, ancak ölü bir toprağı 20 yıl gibi bir süreden beri araştırmaya harcanan zaman ve para yerine, birkaç milyona mal olacak bir Alman yüksek okulunun Anadolu'da açılması, gelecek nesiller için çok daha çeşitli meyveler verecektir.²¹⁹

Eğer Almanlar Anadolu'daki bilimsel ve ekonomik başarılarına kültürel faaliyetlerini ekleyemez ve bugünkü gibi diğer ülkelere göre geri ve yetersiz kalırlarsa o zaman tüm bu

²¹⁸ Grothe, a.g.e., s. 22-37.

²¹⁹ Grothe, a.g.e., s. 22-37.

faaliyetlerin gelecekte kalıcı bir değeri olamaz. Kültürel faaliyetler, ticari faaliyetler gibi hemen ve kesin sayısal bir netice veremez. Türk ve Arap bölgelerine yapılan gezilerde yerli halktan Almanca öğrenme isteği ve bu konuda kendilerine imkan tanınması konusu sürekli olarak gündeme gelmiştir. Yerli halkın sürekli merak ettiği konu ise Almanların Anadolu'da bunca ekonomik ve teknik gücüne karşı neden diğer ülkelere kıyasla eğitim ve kültür alanında çok zayıf olduğudur. Bir çok yerli halkın mensubu değişik yerlerdeki Alman konsolosluklarına müracaat ederek kendilerine Almanca öğrenme imkanı sağlanmasını istemişlerdir. Bu konuda yapılacak en büyük iş ise küçük yerlerde az sayıdaki Alman çocuklarıyla okullar açmaktır. Bu kısa sürede büyük bir reklam yaratacak ve hızla okullar artacaktır. Sadece Halep, İzmir ve Kudüs gibi şehirlerde yüksek dereceli, Haydarpaşa, Eskişehir, Bağdat'ta ilkokul düzeyinde okullarla ve Filistin bölgesinde Hıristiyan misyonerlerce açılan yardım kuruluşlarıyla ve Alman tüccarların ticari faaliyetleriyle yetinilmemelidir. Alman düşüncesi ve Alman çalışması için Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Beyrut, Şam, Tripolis, Yafa gibi uygun yeni propaganda yerleri seçilmelidir. Bu yerlerde sayıları çok az olan Alman çocukları faaliyet zemini olarak değil, aynı zamanda o bölgenin kendi halkı da seçilmelidir. Bununla da yetinmeyerek ziraat, mühendislik, makine, tıp ve eczacılık gibi meslek eğitimi verecek yüksek okullarda açılmalıdır. Gerçi çoğu Müslüman, hala Hıristiyan öğretmenler tarafından çocuklarının eğitim verilmesine alışamamışlar ve çocukları Hıristiyan olur korkusuyla bu okullara yanaşmak dahi istemekteler. Bu nedenle Alman misyoner okullarında bile Müslümanların bu konudaki korkularına neden olacak hareketlerden kaçınılmalıdır. Bu konuda öğretmenler halkı eğitici rol üstlenmelidirler.²²⁰

Alman öğretmenler Osmanlı İmparatorluğu'nun iyileştirilmesi konusunda Alman subaylar gibi bilinçli hareket etmelidirler. Alman okulu ve dilini Osmanlı'da yaymak için belli miktarda bir fon oluşturulmalı ve Alman hükümetince bu konuda masraftan kaçınılmamalıdır. Okulların yanında yerli halka çok değişik konularda dergiler ve mecmualar dağıtılabilir. Bizzat Grothe, Maraş'ta

²²⁰ Grothe, a.g.e., s. 22-37.

Ermeni çocuklar için açılan Alman okulunda bir kompozisyon yarışması düzenleyerek ilk beşe girenlere ödül vermiştir. Filistin bölgesinde bir çok Alman okulu olmasına rağmen bu okullar ders kitabı ve kaynak kitap bulmakta zorlanmaktadır, genellikle de bulamamaktadır. Sadece Türkiye'deki okullar istedikleri kitapları bulmaktadırlar. Oysa İngiliz ve Fransız okullarında görev yapan öğretmenler Londra ve Paris'teki yayınevlerinin birer komisyoncusu olduklarından bu ülkeler istedikleri kitaplara daha kolay ulaşabilmektedirler. Bu konuda yapılabilecek olan ise Osmanlı topraklarında Alman kitapçıları açmak ve yeni gazeteler çıkararak Almanca öğrenmiş veya öğrenmekte olan yerli halka, Alman eserlerini kolayca ulaştırabilmek gerekir. Alınabilecek diğer bir önlem de Fransız ve İngilizlerin yerli halkı etkilemek amacıyla kurdukları sinemalardan Almanların da Osmanlı topraklarında kurmasıdır. Sinema da gösterilecek bir film yerli halk üzerinde çok daha etkili olacaktır.²²¹

Alman okullarında okuyup da başarılı olan yerli halktan öğrencilere burs sağlanarak Almanya'da yüksek öğrenim görmeleri sağlanmalıdır. Fransız ve İngilizlere kıyasla Almanya'da yüksek öğrenim görmüş yerli halktan kişi sayısı oldukça azdır, ancak Almanya'da öğrenim gören kısıtlı sayıdaki Türk üzerinde Alman eğitiminin tesiri çok iyi gözlenmiş ve iyi neticeler verdiği de bilinmektedir. İşte bu nedenle Alman hükümeti, bu tür çocuklara ücretsiz Almanya'da okuma imkanı sağlamalıdır. Almanya'da öğrenim gören kişiler, Almanya'da gördüklerini kendi ülkesinde uygulamak isteyecekleri için de bu konu çok önemlidir. Ülkede çok acil bir şekilde bir Alman-Türk yüksek okulu açılmalıdır. Sağlık misyonu da çok önemlidir ve bu konuda doktorlar insani boyutu çok önemli olan bir görev taşımaktadırlar. Doktorluk daha çok Hıristiyan misyonerlik faaliyetiyle bağlantılıdır. Osmanlı topraklarında kurulan hastanelerin polikliniklerini binlerce yerli halk ziyaret etmiştir ve etmektedir. Alman hastaneleri Beyrut, Maraş, Urfa, Diyarbakır şehirlerinde çok etkilidirler. Bu alandaki misyonerlik faaliyeti, okul faaliyetiyle benzerlik gösterir, çünkü okuldaki alınan eğitim gibi doktor tarafından tedavi edilen biri bu iyiliği ömür boyu unutmamaktadır.

²²¹ Grothe, a.g.e., s. 48-63.

Normalde bir Müslüman, iç dünyasını ve hatta evini bir Hıristiyana açmakta çekinmesine rağmen bir Hıristiyan doktora bunları açmakta hiç çekinmemektedir ve bu çok önemlidir. Bu nedenle kabiliyetli bir doktor, anavatanı için çok değerli bir piyondur. Doktorların vereceği misyon hizmetinin değerini farkedenden bir çok Alman misyoner cemiyeti çok fazla sayıda doktorunu Osmanlı topraklarına göndermektedir, ama bununla yetinmemek gerekir, çünkü bizzat Bağdat Demiryolu şirketi demiryolunun geçtiği güzergah boyunca açacağı yeni hastanelere yeni doktorlar göndermelidir. Doktorların yanında eczacıların da Osmanlı topraklarında dükkan açmaları sağlanmalı ve onların ihtiyaç duyacakları ilaçlar gönderilmelidir. Ön Asya'da oluşturulacak böylesine etkilerin karşılığını Almanya gelecekte üstelik çok yakın bir gelecekte alacaktır.²²²

c. Alman Okulları ve Faaliyetleri

Almanlar kendi ülkelerinde başlayan göç dalgaları nedeniyle Tanzimat ve Islahat fermanlarını fırsat bilerek Osmanlı Devleti'nde yoğun bir faaliyete girmişler ve ilk kez Prusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç başlamış ve ilk yerleşimciler Dobruca'nın Akpınar köyüne yerleşmişlerdir. Burada pek fazla kalamayan Alman göçmenler daha sonra Babadağı'nda Atmaca adında bir yerleşim merkezi kurarak burada, 1860'ta ilk kiliselerini yapmışlardır. Alman göçüne en iyi örnek ise; 1857'de Amasya'ya gelerek burada ipek böceği atölyesi açan Karl Mez adındaki Alman tüccardır. Bu tüccar zamanla Amasya'da bir koloni oluşturmuş ve bu koloni için de bir papaz ve bir öğretmen getirmiştir. Bu faaliyetler devam ederken Almanya 1871'de birliğini kurmuş ve Osmanlı topraklarına yönelmeye başlamıştır. Bu yönelmeyle birlikte Osmanlı gençlerini yetiştirmek üzere Almanlar yoğun bir okul açma faaliyetine başlamışlardır. Alman birliğinden önce Osmanlı İmparatorluğunda Alman okulları şu şekildeydi.²²³

²²² Grothe, a.g.e., s.22-37.

²²³ Robert Anhaegger, "Almanların Türkiye'ye Göçü," **Tarih Toplum**, Cilt: 4, Sayı:21, 1985, s. 201-208.

Yer	Okul Adı	Yıl
İzmir, Gül Mh.	Alman Okulu	1853
“ “ “	Alman Yetimhane ve Okulu	1866
İstanbul, Beyoğlu, Tekke Sk.	Alman Okulu	1868
Kudüs, Babü'l halil	Alman Okulu	1852
Kudüs, Babü'l halil	Alman Okulu	1860
Kudüs, sur dışı	Alman Okulu	1871
Kudüs, Beytü'l-lahm Kasabası	Alman Okulu	1864
Yafa	Alman Okulu	1870
Yafa, Sarona	Alman Okulu	1871 ²²⁴

Alman kolonyalist gazeteci Dr.Rohrbach Alman okulların etkisini şu sözleriyle çok açık bir şekilde anlatmıştır:

“Bir Alman-Türk kültür politikasının yeni bir heyecanla ele alınması gerekir. Alman dilini, Alman bilimini ve enerjik uygarlığımızın bütün büyük değerlerini Türkiye'ye aşılıyarak Türkiye'nin yenilenmesini sağlamalıyız. Bunun için her şeyden önce bir Alman okullar sistemine ihtiyacımız vardır. Bu okulların büyüklük bakımından Fransız okullarıyla yarışmasına gerek yoktur. Fakat elde bulunan okullara göre daha geniş çapta planlanmalıdır. Dilin bağlayıcı gücü olmadıkça hiçbir kültürel nüfuz sürekli olamaz. Türkiye'nin zeki ve ilerici gençleri Almanca öğrenmek için bol fırsatlara sahip olmalıdır...Ancak dilimizi öğreterek Türklere uygarlığımızı tanıtabilir, onlarda bu uygarlığı tanımak ve dolayısıyla manevi değerlerimizi benimsemek isteğini uyandırabiliriz. Bu hedefe yönelirken niyetimiz Türkiye'yi siyasi ve ekonomik bakımdan Almanlaştırmak ya da sömürgeleştirmek değil, Alman ruhunu, büyük bir gelişme içinde bulunan ve parlak bir gelecek vadeden bu ulusa aşılıyaktır.”²²⁵

Almanya okul konusunda diğer ülkelere oranla çok geride kalmış, ancak bu geriliği kolonilerle kapatmaya çalışmıştır. Almanların, Alman kültürünü Osmanlı topraklarında benimsetme ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde şu Alman örgütleri çalışmışlardır: 1. Warte des Tempels Tempel'in Beklenmesi), 2. Verein von Heiligen Grabe (Kutsal Mezarlar Birliği), 3. Communauté Evangelique (Protestan Birliği), 4. Jerusalem Verein (Kudüs Birliği), 5. Das heilige Land Zions Verein (Siyon'nun Kutsal Ülkesi), Verein von der Ungeflechten (Lekesizler Birliği), 6. Deutscher Palastina Verein (Alman Filistin Birliği). Bu teşkilatlardan birincisi Katolik örgütüydü, ikincisi Alman misyoner faaliyetleri için gazete çıkarıyordu, üçüncüsü Hayfa, Bethelam, Nazaret, İzmir ve Beyrut'u çalışma alanı olarak seçmişti, dördüncüsü Protestan bir örgüttü, beşincisi Alman kolonilerinin dini kurumlarını organize etmekte görevliydi, altıncısı da Kudüs'le ilgileniyordu. Bu

²²⁴ Mutlu, a.g.e., s. 77; BOA, ŞD, 2757/1; BOA, BEO, 205658.

²²⁵ Earle, a.g.e., s. 149-150.

örgütlerin Kudüs'te 4, Beyrut'ta 7, İzmir ve İstanbul'da birer liseleri vardı. İzmir'deki lisenin bir yetimhanesi vardı.²²⁶

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman temsilcilikleri şu şekildeydi:

1-Büyük Elçilik: İstanbul. 2- Konsolosluklar: İzmir, Beyrut, Kudüs, Şam ve Mersin. 3- Konsolos yardımcılıkları: Halep, Hayfa, Yafa, Lazkiye, Sayda, Amman, Tripoli. 4-Konsolos ajanlıkları: İskenderun, Antakya, Çanakkale.²²⁷

Almánya, Osmanlı topraklarına sadece demiryolu ile geçmeyi düşünmüyordu, aynı zamanda kültürel olarak yayılma peşindeydi ve Osmanlı topraklarında Alman okulları açmak istiyordu. Bu fikirler doğrultusunda Almanlar 1898'den itibaren İstanbul, İzmir, Beyrut ve Hayfa'da yeni okullar açmışlardır. Bununla yetinmeyen Almanlar kendi ekonomik ve siyasi yayılmasını Osmanlı topraklarında kolaylaştırmak için 19. yüzyılın sonlarına doğru bu ülke topraklarına 450 Protestan misyoner ve vaiz göndermişlerdir.²²⁸

Birinci Dünya savaşı başlayınca Osmanlı İmparatorluğu yabancı okulların büyük kısmını kapatmıştır, ancak müttefik olduğu Avusturya ve Almanların okullarıyla bazı diğer ülkelerinde okullarına karışmamıştır. Alman okulları olarak şu dört okul, I. Dünya Savaşında da faaliyetine devam etmişlerdir: Beyoğlu Alman Okulu, Boğaziçi Alman Okulu, Yedikule Alman Okulu, Haydarpaşa Alman Okulu.²²⁹

Yabancı okulları kapatmanın baskısı altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu özel okullarla ilgili 1915'te bir talimat çıkarma zorunluluğunu hissetmiştir. Bu talimatla yeni yabancı okulların açılması ancak okul açılacak bölgede o okulu açacak yabancı uyrukluların Osmanlı tebaasına ait belli bir nüfusu bulunması şartıyla izin veriyordu, bunun dışında okul açılmasına müsaade edilmediği gibi, var olan okullarında sıkı denetim ve kontrol altına alınarak zararlı faaliyetlerde

²²⁶ Sevinç, a.g.e., s. 82-83.

²²⁷ Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, [y.y.], Ant Yayınları, İstanbul, s. 95-96.

²²⁸ Kocabaş, a.g.e., s. 117-121.

²²⁹ Sevinç, a.g.e., s. 83-84.

bulunanların kapatılması şartını da getiriyordu. Ancak Osmanlı Devleti savaştan mağlup olarak çıkınca, yabancı okullar yine bildikleri gibi hareket etmeye devam etmişlerdir.²³⁰

d. Kudüs'teki Alman Okulları ve Faaliyetleri

Alman Birliği kuruluncaya kadar var olan Alman okulların büyük çoğunluğu Kudüs'teydi. Kudüs bölgesinde en önemli faaliyet Johann Schneller'indi. Schneller, Suriye Yetimhanesi ve Alman Sanayi Mektebini 11 Kasım 1860'ta kurmuştur. 1861'de okulda 30, 1871'de 55 ve 1884'te 90 öğrenci derslerden başka değişik meslekleri de öğrenmişlerdir. Okula 1870'lerden sonra bir kız yetimhanesi ve 1882'den sonra ise körler sınıfı ilave edilmiştir. Büyük yaştaki çalışkan öğrencilerden bir kısmı okulda usta öğretmen olarak görevlendirilmek üzere Almanya'ya öğrenime gönderilmişlerdir. 1893'te okula ilaveten açılan Ermeni yetimhanesine, 1896 Ermeni olaylarından sonra 100'den fazla Ermeni çocuk alınmıştır. Bu okul, 1940'ta İngiliz Manda yönetimi tarafından kapatılıncaya kadar faaliyetine devam etmiştir. Zamanla iyice genişleyen bu okullar, 1885'ten itibaren daha büyük topraklarda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Schneller ailesinin yoğun çalışmalarıyla Kudüs'te bulunan Alman okulunun sayısı I. Dünya Savaşı sırasında 17'yi bulmuştur. Bu okullardan başka kendilerini "Volk Gottes" (Tanrının halkı) olarak nitelendiren ve öbür dünya imparatorluğunu ve tanrının hükümrancılığını kutsal topraklarda beklemek üzere Kudüs'e giden Tempel mensupları, Hristof Hoffman vasıtasıyla 15 Eylül 1868'de Osmanlı makamlarına başvurarak yerleştikleri bölgeyi kalkındırmanın dışında bir işe karışmayacaklarını belirterek sadece mezheplerinin gereği olarak Kudüs'e yerleşmek istediklerini belirtmişler ve bu müracaatlarından iki yıl sonra faaliyetlerine başlamışlardır. Bunun dışında her ne kadar Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini Abdülhamit yasaklamışsa da, Alman-Osmanlı ilişkilerinin sağladığı hoşgörü sayesinde Almanlar Kudüs'te "Hilfsverein der deutschen Juden" (Alman Yahudileri Yardımlaşma Birliği) örgütü vasıtasıyla yeni yerleşim bölgeleri kurmuşlar ve okullar açmışlardır. Almanlar, Yahudi

²³⁰ Sevinç, a.g.e., s. 83-84; *Das Syrische Waisenhaus*, Christliche Geschichte, (<http://www.horstkannemann.de/schneller.html>), s. 1-8.

yerleşimcilerin Kudüs'e yerleşmelerini en azından bu bölgede faaliyette bulunan Amerikan ve Fransız okullarına ve kültürüne karşı kullanmak amacıyla teşvik etmişlerdir.²³¹

Kudüs vilayetinde Alman okulları dışında çok sayıda yabancı okul vardı. Meşrutiyetin ilanından sonra bu vilayette tespit edilen Alman iptidai mekteplerinin sayısı 15'tir. Suriye'de Templer cemiyeti tarafından kurulan Alman okulu, Araplara Almanca öğreten tek yerdi, özellikle Filistin'de Templer cemiyeti, kurdukları okullarla ders eğitimi dışında mesleki eğitim de veriyordu.²³²

Alman Protestan misyonerleri 1860'lı yıllarda kutsal topraklara yerleşmeye başlamış ve ilk misyonu Kudüs'te kurmuşlardır. "İncil derneği" de 1896'da Kudüs'te yetimhanesi, okulu ve hastanesi içinde olan ile bir külliye yaptırmış ve Alman rahiplerin çalışmasına Kudüs'te sağlamıştır. 1910 yılına gelindiğinde Almanlar, yakın doğudaki en etkin ve en kalabalık misyonerlere sahip olmuşlar. Özellikle 1892-1902 yılları arasında Alman Propaganda Nazırının Katolik bir kardinal olması ve kutsal topraklardaki Katolik misyonları desteklemek amacıyla kurdukları "Palastinaverein" (Filistin Cemiyeti) sayesinde, çok sayıda Katolik kutsal topraklara akın etmiş ve burada okul, yetimhane, hastane ve kilise kurmuşlardır. Hatta Almanlar Filistin'e gönderdikleri Yahudi göçmenler sayesinde barışçı yollarla iyice Osmanlı topraklarına sızmışlardır. Alman Yahudiler, kalabalık gruplar halinde gelerek Filistin topraklarında tarım kolonileri kurmuşlar ve Almanya'nın kendilerine sağladıkları kolaylıkları unutmamış ve Almanlıklarıyla gurur duydukları gibi Alman kültürüne hizmet etmişlerdir. Almanya bu göçlerle sadece ülkesinde yayılma politikası güdüldüğünü isteyen partilerin sempatisini kazanmamış, aynı zamanda kutsal topraklarda kurulan okul, yetimhane, hastane ve kiliselerle dünya Katoliklerinin de desteğini almıştır. Hatta başbakan

²³¹ Das Syrische Waisenhaus, Christliche Geschichte, ([http:// www.horstkannemann.de/schneller.html](http://www.horstkannemann.de/schneller.html)), s. 1-8; Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, ([http:// www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm](http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm)), s.3; BOA, ŞD, 2275/33, 2720/9, 2301/7;

²³² Grothe, a.g.e., s. 22-37; Halil Aytakin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1991, s. 258.

Prens Bülow, amaçlarının tüm Hıristiyanları değil Alman Katolik ve Protestanlarını himaye etmek olduğunu açıklamıştır.²³³

Alman misyonlarının yayılması için “Deutschtum”un (Almanlık) yani Alman dilinin, tarih bilgisinin, idealinin ve uygarlığının yayılması gerekiyordu. Yakın doğudaki Alman okulları işte bu hizmeti yerine getirmişler ve Alman kültürünün dinamosu olmuşlardır. Almanların yalnız “Jerusalemverein”in (Kudüs Birliği) yönetiminde 8 okul ve 430 öğrencisi vardı. Alman nüfuzu altındaki Katolik okullar da aynı amaca hizmet ediyorlardı, hatta Almanya’dan kaçmış Alman Yahudileri de aynı amaca hizmet ediyorlardı. Kutsal topraklardaki “Hilfsverein der deutschen Juden” (Alman Yahudileri Yardımlaşma Birliği)’de bu amaca hizmet ediyordu ve okullarında Almanca öğretmekle de kalmıyor bütün Yakın Doğudaki Yahudi okullarının dilinin Almanca olması için mücadele ediyorlardı, kısacası Alman Yahudileri de Alman milliyetçilik ve vatanseverlik propagandası yapıyorlardı.²³⁴

Osmanlı Devleti Almanya’nın siyasi, iktisadi, askeri nüfuz alanına girmesine rağmen gerçek anlamda Alman kültüründen çok daha fazla Alman propagandasını tanımıştır. Pangermenlerin Almanya’nın Osmanlı Devleti’nde kültürel yayılma için verdiği tüm çabaya rağmen ülkedeki Alman okullarının sayısı diğer ülke okullarına göre oldukça az ve yetersizdi. 1898 yılında Osmanlı topraklarındaki misyoner okulları dışındaki ruhsatlı Alman okulları İstanbul, İzmir, Beyrut, Hayfa, Selanik’te ve Kudüs şehirlerindeydi. Kültür propagandası uzmanları, Bağdat demiryolu hattı üzerinde bulunan Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam, ve Yafa’da okullar kurulmasını ısrarla öneriyorlardı. Bu okulların dini eğitim değil, iktisadi ve siyasi nüfuzun yayılmasına hizmet edecek kurumlar olması isteniyordu. 1910 yılına gelindiğinde Kudüs başta olmak üzere Bağdat Demiryolu hattı üzerinde hızla okul ve yetimhaneler açılmaya başlandı. Özellikle Alman doğu bilimciler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şu kuruluşlarla Osmanlı bölgesinde yoğun kültürel faaliyete

²³³ Earle, a.g.e., s. 142-148.

²³⁴ Earle, a.g.e., s. 148-149.

giriştiler.1877’de kurulan ve Filistin’de kolonizasyon ve nşfuz politikasını hazırlayan “Deutscheverein fşr Erforschung Palastinas” (Alman Filistin Araştırma Birliği), 1895’te kurulan “Vorderasiatische Gesellschaft” (şnasya Cemiyeti), 1901’de kurulan “Mşnchener Orientalische Gesellschaft” (Mşnih Doğu Cemiyeti) ve 1904 ‘de kurulan “Deutsche Gesellschaft fşr Erforschung Anatoliens” (Anadolu’yu Araştırmak için Alman Cemiyeti). Bu cemiyetler bilimsel çalışmalar yerine Osmanlı topraklarında yağmaya dayanan arkeolojik çalışmalar da yapmış ve Anadolu medeniyetleri hakkında yaptıkları bir takım çalışmaları da politikalar için kullanmışlardır.²³⁵

²³⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 62-64.

Tablo 6. Kudüs'teki Alman Okulları

Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluşu	Adı / Topluluğu	Derecesi ve Sınıfı	Müdürü	Öğrenci Sayısı E / K	Mezhep	Öğretmeni
Kudüs, Surdışı	1873	Nemçe Okulu/ Alman Musevi	1 Snf.lı İptidai	Dr.Ekrenhod	35 E	Musevi	1
Kudüs Babü'l-Halil	1852	Alman Okulu /Diagonisse Rahibeleri	4 yıl İptidai	Doro Teyarihev	200 K	Rum Protestan	7
Kudüs Babü'l-Halil	1860	Alman Sanayi Okulu	4 yıl İptidai	Teodor Schneller	305		12
Kudüs Surdışı,İslam Mh.	1891	Alman Okulu / Union Katolik de la Terre sainte	1yıl İptidai	Abramsit	102 K		4
Kudüs, Surdışı	1878	Alman Okulu /Tempel Stift	4 yıl İptidai	Droher	23	Alman Protestan	4
Yafa	1870	Alman Okulu /Tempel	4 yıl İptidai	Johanna Frenk	40	Musevi/Protestan	2
Yafa	1890	Alman Okulu /Tempel	4 yıl İptidai	Schalbech	28	Alman Musevi	2
Yafa,Saruna'da	1871	Alman Okulu /Tempel	4 yıl İptidai	Amanuel Driher	34	Protestan	2
Kudüs, Surdışı	1871	Alman Okulu /Alman Protestan	4 yıl İptidai	Bucer	50	Alman Musevi ve Muhtelif	3
Halil	1890	Alman Okulu / Berlin'de Bodaşlayim	1 yıl İptidai	Menaher Bevaşi	20 E		1
Beytü'l-Lahm	1857	Alman Okulu / Berlin'de Bodaşlayim	1 yıl İptidai	Papaz Feldhan	200		6
Beytü'l-Lahm	1897	Alman Okulu / Berlin'de Bodaşlayim	8 yıllık İdadi	Papaz Feldhan	51 E		4
Beytü'l-Lahm	1901	Alman Okulu / Berlin'de Bodaşlayim	1 yıl İptidai	apaz Feldhan	90		2
Beytü'l-Lahm	1864	Alman Okulu / Berlin'de Bodaşlayim	1 yıl İptidai	Papaz Feldhan	250		3 ²³⁶

e. Batı Anadolu ve Trakya'daki Alman Okulları ve Faaliyetleri**Aydın:**

Osmanlı Devleti zamanında Aydın vilayetinde faaliyette bulunan 6 Almanca konuşan okulunun ikisi Avusturya İmparatorluğuna ait okullardır. Aydın vilayetine bağlı İzmir şehrinde

²³⁶ BOA, BEO 205658; Das Syrische Waisenhaus, Christliche Geschichte, (<http://www.horstkannemann.de/schneller.html>), s. 1-8.

Almanlara ait 1866 yılına kadar iki okul varken buna 1901'de 1 rüşdiye ve 1 idadi daha katılmıştır. 1903'te de 1 rüşdiye ve 1 idadi daha bu sayıya katılmıştır. İzmir Rum hastanesi yakınında Dilruba Hıristiyan Mahallesi'nde, Matyos tarafından 1846'da 7 Öğretmen ve 55 mevcutlu Katolik mezhebine ait bir rüşdiye ruhsatsız olarak açılmıştır. Aydın ili Çakıroğlu Sokakta Rahip Michel tarafından 1850'de 2 öğretmenli ve 16 öğrenci mevcutlu Katolik mezhebine ait rüşdiye ruhsatsız olarak açılmıştır, ancak bu okullar Avusturya İmparatorluğuna aittir. İzmir'in Gül Mahallesi'nde Dr. Edwar Fildner tarafından 1853'te İzmir Alman Konsolosluk tarafından tahsis olunan binada 13 öğretmeni, 144 erkek ve bayan öğrencisi olan 1 sıbyan idadisi, yine aynı mahallede Dr. Eiselhoff tarafından 1866'da 87 erkek öğrenci ve iptidaiden oluşan bir yetimhane açılmıştır. Edwar Mayer Schneit tarafından İzmir Teras Sokakta 1893'te 4 sınıflı, 10 öğretmen ve 63 öğrenci mevcutlu bir idadi daha açılmıştır. İzmir'deki bu Alman ve Avusturya okullarında 108 kız ve 257 erkek öğrenci ve 32 öğretmen vardır. İzmir'de iş kolu mahiyetinde bir Alman enstitüsü vardı ve bu enstitüye bağlı bir yetimhane bulunmaktaydı.²³⁷

Edirne:

Edirne Vilayetinde Osmanlı döneminde faaliyette bulunan bir Alman okulu vardı. Edirne Karaağaç'ta Hıristiyan Mahallesi'nde Rumeli Demiryollarında çalışan Almanların çocukları için 1883'te demiryolunda çalışan Lorig tarafından kurulan iptidai 1897'de ruhsat almış ve 1905'te 3 öğretmen ve 50 öğrencisi bulunmaktadır.²³⁸

Hüdavendigâr (Bursa) :

Hüdavendigâr vilayetinde Anadolu Demiryolu çalışanlarının çocukları için iptidai ve rüşdiye olarak 1896'da Anadolu Demiryolları Müdürü Kelmann tarafından bir okul açılmıştır. 1902'de ruhsat alan bu okulda, 1905'te 4 öğretmen ve Alman, Yunan, Fransız, İsviçre, Avusturya ve Osmanlı tebaasına mensup 100 öğrenci bulunmaktadır. Rumeli Demiryolunda çalışan mühendis

²³⁷ BOA, BEO, 114988, 143210, 150336, 338129; BOA, ŞD, 2727/17; Çavdar, a.g.e., s. 96.

²³⁸ BOA, ŞD,2757/1; BOA, BEO, 205658.

Karl Angelbrat adına bir binada faaliyet gösteren bu okul vergi borcu nedeniyle 1908'de satılmıştır.²³⁹

İstanbul:

İstanbul şehrinde faaliyette olan dört Alman okulu vardı. Beyoğlu'nda Almanların ilk faaliyete başlayan okulu, bugünde varlığını aynı yerde sürdüren Alman okuludur. İptidai, rüşdiye ve idadiden oluşan bu okul, ilk kez 11 Mayıs 1868'de, 2 öğretmen ve 24 öğrenci ile faaliyete başlamış ve 1894'teki İstanbul depremine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Alman Lisesi, başlangıçta sadece yabancı öğrencilere öğretim sağlamıştır. Okul müdürü Mühlmann'ın 1879'da hazırlık kurları açmasıyla birlikte, Almanca bilmeyen öğrencilerde Alman Lisesine alınmaya başlanmıştır. 1882'de Kindergarten (çocuk bahçesi = kreş) ile faaliyetlerini iyice genişleten Alman Lisesinin başlangıçta sadece 24 olan öğrenci sayısı, 1893'te müdire Schwotlo'nun katkılarıyla 600'e çıkmıştır. Bu okulun ilk bölümü olan birinci kısmı, yüksek mimar Kapp von Gülstein tarafından ve Osmanlı Bankası müdürü Wilfing'in maddi-manevi desteğiyle 1887'de yapılmıştır. Depremde harap olan okul tekrar onarılarak 1897'de eğitime başlamıştır. 1905'te 24 öğretmen ve 626 öğrenciye yükselen okul mevcuduna bir okul yetmemeye başladığı için 1915'ten itibaren Hoca Ali Sokağında kiralanan 5 katlı binada okulun bir şubesi faaliyetine devam etmiştir. 1911'de bu okulun programı genişletilerek Osmanlı idadileri düzeyine çıkartılmıştır. Kiralanan bu bina daha önce İtalyan yetimhanesi olarak kullanılmaktaydı, ancak I. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlere ait okullar boşaltıldığı için buraya önce özel bir okul yerleştirilmiş daha sonra da Alman okuluna kiraya verilmiştir. Alman Lisesi ancak 1911'de diploma vermeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda kapanan okul 1924'te Polonya sokakta kiralık bir binada yeniden faaliyete geçmiş ve ancak 1925'te bugünkü binasına geri taşınmıştır. Alman Lisesi orta ve lise eğitimi veren bir okuldur. Okulda Almanca, İngilizce, Fransızca ve Latince öğretilmektedir ve eğitim dili Almancadır.²⁴⁰

²³⁹ BOA, ŞD,2757/1; BOA, BEO, 205658; Grothe, a.g.e., s. 48-63; Mutlu, a.g.e., s. 96.

²⁴⁰ Özel Alman Lisesi Tarihçesi, Geschichte der DSI (<http://www.d.istanbul.de/tuerkisch/infos-tr/dsi-geschichte.htm>), s.1; BOA, ŞD, 231/19, 2757/1; BOA, BEO, 205658; Sevinç, a.g.e., s. 84-91.

İstanbul'da Almanlara ait diğer okul ise mühendis Teres tarafından 1875'te Rumeli Demiryolları çalışanları için Samatya ile Yedikule arasında ruhsatsız olarak açılmıştır. Bu okul iptidai ve rüşdiyeden, 3 öğretmen ve 90 öğrenciden oluşmuştur.²⁴¹

İstanbul'da demiryolları çalışanlarının çocuklarının Beyoğlu'nda bulunan Alman okuluna gidip gelmeleri zor olduğu için Haydarpaşa Demiryolları Müdürü Fransız Edgar Hugon adına kayıtlı arazide açılan Alman okulunun 1895'te ruhsat aldığı bilinmektedir. 1903'te okul binası inşa edilen bu okul, iptidai ve rüşdiyeden, 5 öğretmen, 100 öğrenciden oluşmuştur. 1894'te kurulan ve ilk açıldığında 16 kişiye eğitim veren Haydarpaşa Alman Okulu, demiryolu şirketi tarafından 1902'de Alman Lisesine devredilmiştir. Bu tarihten itibaren ise Alman lisesinin bir şubesi gibi faaliyet göstermiştir. Bu okulun yeni binası mimar Schwatlow tarafından projelendirilmiştir, bina dört sınıf ve bir anaokulundan oluşmaktadır. Ancak, okula sadece 74 öğrenci kayıt yaptırdığı için üç sınıf ve bir de yetişkinler için bir Almanca sınıfı açılabilmiştir. 1905-1906 yıllarında öğrenci adedi çoğunluğu Türklerden oluşan 126 öğrenciye ulaşmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte kapanan okul 1923'te Türkiye Cumhuriyetine devrolmuştur ve 1949'dan itibaren de aynı binada Osmangazi İlkokulu faaliyetini sürdürmektedir.²⁴²

İstanbul Bebek semtinde Alman dilini yaymak amacıyla Dr. Brokes tarafından 13 Aralık 1896'da açılan içinde yetimhane olan Alman okulunun 1905'te 15 öğrencisi vardır ve öğrenci azlığı nedeniyle okul 1906'da Mamuratülaziz'e taşınmış ve burada Ermeni yetimleri için faaliyetine devam etmiştir.²⁴³

Selanik:

Alman 1902 tarihli ruhsatta, Selanik'te Almanlara ait sadece bir tane kilise gözükmese de rağmen, Avusturya İmparatorluğuna ait bir okul vardır. Avusturyalılara ait 1899'da 1 rüşdiye varken

²⁴¹ BOA, ŞD, 2757/1; BOA, BEO, 205658; Sevinç, a.g.e., s. 84-91.

²⁴² Pınar Erkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul /Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.165-167; BOA, ŞD, 2732/6, 2757/1; BOA, BEO, 205658;

²⁴³ BOA, ŞD, 2757/1; BOA, BEO, 205658.

buna 1901'de Almanlara ait 2 rüşdiye katılmıştır. 1902'de Osmanlı Devleti'nce resmîyet kazandırılan Alman kuruluşları arasında Selanik'te sadece bir ibadethane görünüyorsa da, burada 1892'de Avusturya Şark Demiryolları İşletme Müfettişliğince açılmış ve 1903'te de faaliyet gösteren bir Alman okulunun var olduğu bilinmektedir. Bu okuldan başka Wilhelm Langhoff tarafından 1907'de bir Kindergarten (çocuk yuvası) ilave edilerek açılan Höhere Deutsche Schule'de (Yüksek Alman Okulu) 30 erkek ve 28 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Bu okulda Türkçe dersi veren öğretmenler ayda 1 lira maaş alırken, okulun kadrolu Alman öğretmeni ayda 10 lira almaktadır. Selanik Alman İdadisi'nde okutulan kitapların neredeyse tamamı yurt dışından gelmektedir. Okullar için getirilen her türlü eşya vergiden muaf olduğu için gümrüklerden rahatlıkla geçirilmektedir, gümrüklerde kitapların içeriğini kontrol etmeye çalışan memurlar bu kitapları kontrol edebilecek ehilde olmadıklarından ve araştırma için süre de yeterli olmadığından kitaplar bir nevi kontrolsüz olarak gümrüklerden geçmektedir.²⁴⁴

f. Osmanlı Topraklarındaki Diğer Alman Okulları ve Faaliyetleri

Almanlar, Doğu Anadolu'daki Ermenileri kendi siyasi ve ekonomik nüfuzlarını genişletecek bir kaynak olarak gördükleri için onlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu amaçla Ermeni yetimleri ve çocukları için yetimhane ve okullar açmışlardır. Maraş'ta bulunan Alman okulunun ders programına bakıldığında (Sayfa 116'daki Program) Almanca dersinin yedinci ve sekizinci sınıf dışında öğretilmediği ve derslerin Ermenice ağırlıklı olduğu görülmektedir. Almanya, hükümetler düzeyinde Osmanlı Devleti'yle dost gözükmesine ve ülkedeki azınlıklarla ilgilenmiyor görünmesine rağmen, aslında ülkedeki azınlıkları, Alman misyonerleri vasıtasıyla kışkırttığı ve yetim Ermeni çocuklarını Osmanlı Devletine düşman etmeye çalıştığı anlaşılmıştır.

²⁴⁴ BOA, ŞD, 2757/1, 2807/15; BOA, BEO, 205658, 306665; Grothe, a.g.e., s. 48-63.

Beyrut:

Beyrut'ta 1899'da Almanlara ait 1 rüşdiye ve 2 idadi varken, 1901'de bu sayıya 2 rüşdiye ve 2 idadi daha eklenmiş ve 1903'te ise 1 iptidai ve 1 rüşdiye daha bu sayıya katılmıştır. Beyrut vilayetinde 1908'den itibaren yabancı okulların sayısında çok artış olmuş, öyle ki bu vilayette bulunan 141 okul Müslümanlara, 107 okul da yabancılara aitti. Almanların bu vilayette yedi okulu vardı. Beyrut vilayetinde faaliyette bulunan yedi Alman okulunda okuyan yaklaşık 1000 öğrencinin ¼'ü kız öğrencidir.²⁴⁵

Halep:

Protestan mezhebine mensup Alman Dr. Tragutman, Halep şehri Babül-Garç mevki Nüşhetiye mahallesinde yüksek dereceli bir okul açmıştır. Bu okulda mezhep ve cinsiyet ayrımı yapılmadan eğitim yapılmış ve okutulan ders ve kitaplar Almanca ve Osmanlıca ağırlıklı olmasına rağmen şehrin bir Arap şehri olduğu göz önünde tutularak Arapça dersler de okutulmuştur. 1911 yılında faaliyette olan eğitim süresi 9 yıl olan bu okulda, 30 kız ve 70 erkek öğrenci vardır ve 6 şubede eğitim verilmektedir. Halep Alman okulunda okutulan kitapları gösteren çizelge, Alman okullarında okutulan kitaplara, eğitim kadrosuna ve programlara örnek adlı bölümde verilmiştir.²⁴⁶

Mamuratülaziz: (Elazığ)

Almanlar Mamuratülaziz vilayetinde çoktan faaliyette olan Fransız, Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin etkilerini kırmak için çok yoğun faaliyete girmişler ve 1884'te 721 öğrencisi bulunan bir Alman okulunu faaliyete sokmuşlardır. Ermeni olayları nedeniyle yetim kalan çocukları yetiştirmek üzere İstanbul Bebek Alman Okulu müdürü Pastör Brokes, Osmanlı makamlarından izin alarak 1898'de Harput yakınlarında bir mezrada okul açmıştır. Almanların bu bölgede açtıkları yetimhane ve okullar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

²⁴⁵ Haydaroglu, a.g.e., s. 105; Çavdar, a.g.e., s. 96; Aytekin, a.g.e., s. 219-220.

²⁴⁶ BOA, ŞD, 2807/15.

Tablo.7 Mamuratülaziz'deki Alman Okulları		
Bulunduğu yer	Kuruluşun türü	Öğrenci sayısı: Erkek / Kız
Mamuratülaziz, Yukarı Mezra	İptidai, Rüşdiye, İdadi Erkek Yetim Okulu ve müstemilatı	357 E
İcadiye Mahallesi, Güllü Bağlar	Yetimhane ve diğer müstemilatı	125 K
“ “ “	Yetimhane müstemilatı	170 K
“ “ “	Yetimhane ve diğer müstemilatı	70 K
“ “ “	Yetimhane mektebi ve diğer müstemilatı	364 K ²⁴⁷

Mamuratülaziz vilayetinde hükümet yetkililerince tutulan bir rapor şunları içermektedir: Bu vilayette bulunan Ermenilerin bir kısmı Alman misyonerlerinin faaliyetleri sonucu mezhep değiştirerek Protestan olmuşlardır. Bölgede bulunan yabancı varlığının daha sonraki zamanlarda yetkilerini aşacakları ve hiç hakları olmamalarına rağmen bir takım teşebbüste bulunacakları ve bunlarında çeşitli sakıncalar doğuracağı göz ardı edilmemelidir. Halbuki Gayri Müslim tebaanın istimlak yapmaya yetkileri yokken, Ermeniler bir takım hilelerle kendi bağ, bahçe, arsa ve evlerini Alman ve Amerikalıların üzerlerine geçirmişler ve Almanlar büyük çaba harcayarak bu ilde bir yabancı varlığı oluşturmuşlar, bundan da amaç Ermenileri kendi yanlarına çekerek onları peyder pey Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaktır. Almanlar, yetimhanelerde yetiştirdikleri Ermeni öğrencilerin, Ermenilerin yerleştiği yerlerde öğretmenlik yapmalarını sağlayarak bu öğretmenler sayesinde, Ermenilerde öteden beri zaten var olan ayaklanma düşüncesini tahrik etmek için ortam yaratmayı amaç edindikleri bir gerçektir. Bu bilgilerden bu bölgede yabancı varlığının oluşturulmasında siyasi bir amaç taşındığına dair herhangi bir şüpheye dahi yer olmadığı bilinmelidir.²⁴⁸

Maraş:

²⁴⁷ Das Syrische Waisenhaus, Christliche Geschichte, ([http:// www.horstkannemann.de/schneller.html](http://www.horstkannemann.de/schneller.html)), s. 1-8; BOA, ŞD, 1495/6 lef 4-15; Grothe, a.g.e., s. 22-37.

²⁴⁸ BOA, ŞD, 1495/6 lef 21.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Maraş kasabasında faaliyette bulunan üç Alman okulu vardır. Divanlı Mahallesinde eğitim veren Alman okulları Alman yetimhanesi içinde açılmış olan ruhsatsız olarak faaliyette olan okullardır. Okulda hiçbir Alman çocuğu eğitim görmediği gibi 100-150 kadar Ermeni asıllı çocuk eğitim görmektedir. 1908 yılında faaliyette olan, ancak aslında çok daha önce açılmış olan bu okulda, dersler Ermenice ve Osmanlıca ağırlıklıdır. Rahip Chrishofen ve rahibe Hedwig adlı Almanların kişisel menfaat sağlamak amacıyla kurduğu bu okul, faaliyetleri zararlı bulunarak Osmanlı Devleti tarafından kapatılmak istenmiştir. Okul, 1902’de ruhsat alan Alman müesseseleri arasında görülmemektedir.²⁴⁹

Almanlar bütün Osmanlı topraklarında özellikle kendi vatandaşlarının olduğu yerlerde okullar açmak için büyük çaba sarfettiler. Hatta okul açacakları bölge halkının desteğini sağlamak için o yörenin halkına maddi ve manevi yönden yardımda bulunarak sempatilerini kazanmaya bile çalışmışlardır. Almanların okullaşma süreci için bazı bölgelerin ileri gelenleriyle yaptıkları görüşmeleri, masraf ve yardımlaşma konusunda her türlü olanağın sağlanacağını ve hatta yol yapmak gibi büyük masraflara bile katlandıklarını anlatan Halep vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 1912 tarihli şu yazı çok önemlidir:

“Nefs-i Maraş kasabasındaki Alman İnas mektebi mezunelerinden 2 kızın bundan 15-20 gün evvel Zeytun kazasına tabi Frensi nahiyesine giderek Köşkernişan’ın hanesinde misafiretle 3 gün kaldıkları ve ahalinin ileri gelenleriyle görüşerek kaffe-i mesarifi Maraştaki Almanlar tarafından tesviye olunmak üzere bir inas mektebi küşadına teşvik ile ahaliden muvaffakat olunduğuna dair de bir sened aldıkları ve sonbaharda bir muallime göndereceklerini vaatle beraber yol tamirâtı için Maraşlı müessis yedile Frensi atabek ve Çağılağan karyesine 25 ve Taturlu karyesine dahi keza 25 Osmanlı lirası dağıtarak meveddet ettikleri Maraş mutasarrıflığından alınan tahriratta işar olunmuştur.”²⁵⁰

Tablo 8. Maraş’taki Alman Okulları

Bulduğu Yer	Okulun İsmi	İnşa Tarihi
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Erkek İptidai Okulu	1909
“ “ “	Alman Rüşdiye ve İdadi Kız Okulu	1911
“ “ “	Alman Rüşdiye ve İdadi Erkek Okulu ²⁵¹	

²⁴⁹ BOA, ŞD, 2245/3

²⁵⁰ Haydaroğlu, a.g.e., s. 160.

²⁵¹ BOA, ŞD, 2245/3 lef, 6-9.

Malatya:

Mamüratülaziz vilayeti Malatya şehri Heraze Mahallesinde Baduyan Ohannes isimli ölen bir Ermeniye ait olan, 8 odalı ve yüksek yapılı bir evde ruhsatsız olarak Alman yetimhanesi açılmıştır ve burada Ermeni çocuklarına eğitim verilmektedir. Alman yetimhanesini işleten öğretmen, rahip ve rahibeler Ermenileri, Ermeni milli duygularıyla yetiştirmekte oldukları ve burada eğitim gören Ermeni çocuklarının ise Osmanlılık duygusunu ve vatan sevgisini yitirdikleri tespit edilmiştir. Bu yetimhanenin Alman ilim cemiyetlerinin yardımları ile işletildiği ve bu cemiyetten ve yetimhaneden Alman elçiliğinin haberdar olduğu da yapılan araştırmada ortaya çıkmıştır. Yetimhanenin ruhsatsız olduğu ve zararlı faaliyette bulunduğu Maarif Nezaretince tespit edildiği için okulun kapatılmasına karar verilmiştir.²⁵²

Tablo 9. Alman Okullarının Bulunduğu İller

Bulunduğu Yer	Okulun Adı	İnşa Tarihi
Adana, Eski İstasyon Civarı	Alman Erkek Okulu	1915
Amasya, Atabey Çiftliği	Alman Ziraat Okulu	1900
Bağdat, Karyebaş Mh.	Alman Kız-Erkek İptidai Okulu	1915
Halep, Babü'l-Fecr, Nüzhetiye Cad.	Kız-Erkek Ali Alman Okulu	1912
Halep, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Okulu	1915
“ “ “ “ “	Alman Ana Okulu	1915
“ “ “ “ “	Alman Kız Okulu	1915
Malatya, Heraze Mh.	Alman Yetimhanesi	1910
Mamüratülaziz, Arapkir	Alman Okulu ve Hastanesi	1910
Mamüratülaziz	Alman İptidai Okulu	1915
Mamüratülaziz	Alman Rüştüyesi	
Mamüratülaziz	Alman Öğretmen Okulu	
Mamüratülaziz	Alman Kız İptidai Okulu	
Mamüratülaziz	Alman Kız Rüştüyesi	
Mamüratülaziz	Alman Öğretmen Okulu	
Muş	Alman Erkek İptidai Okulu	
“	Alman Kız İptidai Okulu	
Urfa	Suriye Alman Okulu	
Urfa	Yetimhane Okulu	
Van, Acem Mh.	Alman Yetimhanesi	1909 ²⁵³

²⁵² BOA, İrade Maarif, 28 Za 1328/2; BOA, ŞD, 1495/15 lef 1.

²⁵³ BOA, ŞD, 230/27, 231/12, 1894/2, 2244/16, 2245/3, 2246/36, 2715/1, 2757/1, 2835/5; BOA, BEO,205658, 276318, 287360, 299534, 325402; BOA, İrade Maarif, 17 Z 1327/3, 28 za 1328/2, 13 R1330/3, 8R 1333/1; Mutlu, a.g.e., s. 85-86.

g. Alman Okullarında Okutulan Kitaplara, Eğitim Kadrosuna ve Programlarına Örnekler

Selanik'te bulunan Alman Okulları Alman demiryolu çalışanları için açılmış olmasına rağmen, bu okullarda Türkçe dersler kadar Rumca ders ve kitaplara da yer verilmiştir. Maraş'ta bulunan Alman okulunda sadece son sınıfta Almanca ders ve kitap okutulurken eğitim Almancanın yanı sıra Ermenice ve Osmanlıcaya da ağırlık verilmiştir. Halep'te bulunan Alman okulunda da Arapça ders ve kitaplara da yer verilmiştir.

Tablo 10. Selanik Alman İdadisinde Okutulan Kitaplar

Kitap İsmi	Basım Yeri	Tarihi	Dili
Tarih-i Osmani	İstanbul	1910	Türkçe
Sarf-ı Osmani	"	1907	Türkçe
Almanca Küçük Sarf	Halberg	1903	Almanca, Fransızca
Kıraat (Rüştiyeler için)	Paris	1910	Fransızca
İnşa (İhtiyat sınıflarına)	Paris	1907	Fransızca
Sarf-ı Fransevi 2. Sene	Paris	1910	Fransızca
Talim-i Fransevi 2. Sene	Paris	1905	Fransızca
Usul-ı Talim	Paris	1909	Fransızca
Talim-i Lisan ve Kıraat	Paris	1910	Fransızca
Sarf-ı Fransevi	Leibzig	1905	Almanca
Sarf ve Tatbikatı (3 Kısım)	"	1904	İngilizce
Sarf ve Tatbikatı	Paderborn	1903	İngilizce
İngilizce Sarf	"	1907	İngilizce
Metniyyat	Londra	1906	Rumca
Kıraat	Selanik	1902	Almanca
Kurun-ı kadime	Hale	1907	Almanca
Tarih-i Atlas	Hale	1908	Almanca
Coğrafya	Hale	1907	Almanca
Coğrafya Atlas	Leibzig	1908	Almanca
Hesap (Yedi Kısım)	"	-	Almanca
Hendese ve Sülsat	"	1906	Almanca
Cebir	Berlin	1905	Almanca
Hesab-ı Ticari (c.2)	Leibzig	1906	Almanca
Tarih-i Tabii	Leibzig	1910	Almanca
Kütüb-i Tabiiye	Hildisheim	1906	Almanca
Usul-ı Defteri Vezaifi	Berlin	1907	Almanca
Muhaberat-ı Ticariyye	Leibzig	1907	Almanca
Muhaberat-ı Ticariyye	Paris	1910	Fransızca
Stenografi	Karlsruhe	1908	Almanca
Akaid-i Sarf	Hale	-	Almanca
Latin Sarf	Leibzig	1905	Almanca
Teceme Kitabı	"	1910	Almanca ²⁵⁴

²⁵⁴ BOA, ŞD, 2807/15.

Tablo 11. Selanik Alman İdadisi Haftalık Ders Programı					
Dersler	I.Snf.	II.Snf.	III.Snf.	IV.Snf.	V.Snf.
	Saat	Saat	Saat	Saat	Saat
Almanca	9	9	6	6	10
Türkçe	-	2	2	2	2
Fransızca	-	6	6	3	-
İngilizce	-	2	-	3	-
Rumca	-	-	2	2	-
Tarih-i Umumi	-	-	2	2	-
Coğrafya	-	-	2	2	-
Hesap	4	4	4	7	-
Hendese ve Cebir	-	-	-	2	-
Tarih-i Tabii	-	-	2	2	-
Resim	-	-	2	2	-
Hüsn-i Hatt	-	2	2	2	-
Teğenni	2	2	2	-	-
Jimnastik	2	2	2	-	-
El İşleri	2	2	2	-	-
Usul-ı Defteri	-	-	-	4	-
Muhaberat-ı Ticariyye	-	-	3	-	-
Stenografi	-	-	-	1	-
Latince	-	-	-	2	-
Akaid-i Diniyye	2	2	2	-	-
Haftalık Toplam	21	33	40	42	12²⁵⁵

Tablo 12. Maraş Alman Kız ve Erkek İptidai Okulu Ders Kitapları				
Kitap Adı	Konusu	Dili	Yazarı	Basım Yılı
Elifba-yı Osmani	Kıraat	Osmanlıca	Bedros	1316
Kıraat Kısım-ı evvel	“	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1323
Kıraat Kısım-ı Sani	“	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1318
Muhtasar sarf-ı Osman-i	“	Osmanlıca	Zeki	1315
Varjuton Mankanes	Kavaid	Ermenice	Sinpat	1320
“ Kısım-ı Evvel	Kıraat	Ermenice	“	1320
“ Kısım-ı Sani	Kıraat	Ermenice	“	1317
“ Kısım-ı Salis	Kıraat	Ermenice	“	1316
Ermenice Sarf	Sarf	Ermenice	Zabel Asador	1318
İlm-i Hesap Kısım Evvel	Hesap	Türkçe		1317
İlm-i Hesap Kısım Sani	Hesap	Türkçe		1302
İlm-i Hesap Kısım Salis	Hesap	Türkçe		1297
Coğrafya-yı Riyazi	Coğrafya	Ermenice		1319
Kerregan	Kıraat	Türkçe		1319
İlm-i Hayvanat Kısım Evvel	Tarih-i Tabii Kıraat	Türkçe		1313 ²⁵⁶

²⁵⁵ BOA, ŞD, 2807/15. lef 18.

²⁵⁶ BOA, ŞD, 2245/3, lef 9.

Tablo 13. Halep Alman Okulunda Okutulan Kitaplar

Kitap Adı	Konusu	Dili	Basım Yeri	Basım Yılı
Elifba-i Osmani	Kıraat	Almanca	Bielefeld	1909
7-8 yaş için Usul-ı Kıraat	Kıraat	Almanca	Frankfurt	1909
8-9 yaş için Usul-ı Kıraat	Kıraat	Almanca	Frankfurt	1909
Üç Risale, İlm-i Kıraat	Hesap	Almanca	Bielefeld	1909
Usul-ı İmla Resmi	İmla	Almanca	Berlin	1910
10-12 yaş İlm-i Kıraat	Kıraat	Almanca	Berlin	1903
Mekatib-i Aliyeye mahsus Gramatik	Sarf ve Nahiv	Almanca	Dresden	1907
Muhtasar Fransızca	Kıraat	Fransızca	Leipzig	1902
Maebadiü'l lügati'l Arabiyye	Kıraat	Arapça	Beyrut	1909
Usul-ı Hesap	Hesap	Almanca	Berlin	1907
Riyaziyat Kısım-ı Evvel	Riyaziyat	Almanca	Leipzig	1906
Mekatib-i Aliyeye Mahsus Atlas	Atlas	Almanca	Bielefeld	1907
El Defteri	Tarih	Almanca	Halle	1906
Coğrafya	Coğrafya	Almanca	Breslav	1904
Mekatib-i Aliyenin Altında olan sınıflar için Atlas	Atlas	Almanca	Bronschvik	1908
İlm-i Hayvan	İlm-i Hayvan	Almanca	Berlin	1905
İlm-i Nebatat	Nebatat	Almanca	Berlin	1906
İlm-i Musiki	Musiki	Almanca	Essen	1903
Kıraat, Beş Nüşa	Kıraat	Osmanlıca	Essen	1328
Yeni Sarf-ı Osmani	Sarf	Osmanlıca	Dersaadet	1325
Tarih-i Umumi Haritalı	Tarih	Osmanlıca	Dersaadet	1327
Tarih-i Umumi Mufassal	Tarih	Osmanlıca	Dersaadet	1327
Coğrafya-yı Osmani	Coğrafya	Osmanlıca	Dersaadet	1328
İlm-i Nebatat	Nebatat	Osmanlıca	Dersaadet	1328
Hazine-i Mekatib Edebiyat	Edebiyat	Osmanlıca	Dersaadet	1325
Edebiyat	Edebiyat	Osmanlıca	Dersaadet	1328
Kamus-ı Türki	Lügat	Osmanlıca	Dersaadet	1317 ²⁵⁷

²⁵⁷ BOA, ŞD, 2807/15, lef 25

Dersler	I.Snf.	II.S.	III.S	IV.S	V.S.	VLS.	VILS.	VIII.S.
Türkçe	X	X						
İlm-i Eşya	X	X						
Diyanet Talimi	X	X	X	X	X	X	X	X
Hesap	X	X	X	X	X	X		
Terennüm	X	X		X	X	X	X	X
Jimnastik	X	X		X	X	X	X	X
Osmanlıca			X	X	X	X	X	X
Ermenice			X	X	X	X	X	X
Maraş Coğrafyası			X					
Osmanlı Coğrafyası				X				
Resim				X	X	X	X	X
Tarih-i Tabii					X	X	X	X
Hülasa-i Tarih-i Osmani					X			
Ermeni Tarihi					X			
Tarih						X		
İlm-i Hikmet-i Tabiyye						X		
Kimya						X	X	X
Coğrafya					X	X	X	X
Tevarih							X	X
İngilizce							X	X
Almanca							X	X
İlm-i Hendese							X	X ²⁵⁸

Adı, Soyadı	Yaş	Uyruğu	Mezuniyet	Maaş
Pastör Willi Langhoff – Müdür	39	Alman	Strasburg ve Berlin Darülfünunları	
Movis Mari – Öğretmen	43	Alman	Berlin Öğretmen Okulu	120 lira
AdensPaula – Öğretmen	24	Alman	Berlin Çocuk Terbiye Okulu	72 lira
Ethem	47	Osmanlı	Mekteb-i Sultaniden	10 lira
İsmail Pertev	25	Osmanlı	Mekteb-i Terakki	10 lira ²⁵⁹
Güvenlik	35			

h. Alman Okullarının ve Kurumlarının 1902’de Tanınması

Osmanlı İmparatorluğu ülkede ruhsatsız olarak faaliyet gösteren yabancı kurumların ruhsat alması için tüm yabancı elçiliklere 6 Temmuz 1899’da tebligat çıkartmış ve ruhsat alınmadığı takdirde artık, bu kuruluşlara gelen eşyalardan vergi alınacağı ve ruhsat için 1 yıllık bir süre tanındığını belirtmiştir. 1901’de de bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında

²⁵⁸ BOA, DH. İD, 117/33 lef 4..

²⁵⁹ Mutlu; a.g.e., s. 93.

yapılan anlaşma diğer ülkelere de örnek teşkil etmiş ve aynı doğrultuda Alman Elçiliği 9 Nisan 1902'de Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Alman kurumların bir listesini vermiş ve bu liste 28 Mayıs 1902'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmıştır.²⁶⁰

Tablo 16. 1902'de Ruhsat Alan Alman Kuruluşları			
Nr.	Yeri	Kuruluşun Adı	İnşa Tarihi
1	İstanbul	Alman-İsviçre Kız Erkek Okulu	1868
2	"	Yedikule Alman Okulu	1875
3	"	Alman Hastanesi	
4	"	Bebek Alman Yetimhanesi	1896
5	Edirne	Karaağaç Alman Okulu	1883
6	Haydarpaşa	Haydarpaşa Alman Okulu	1895
7	Eskişehir	Eskişehir Alman Okulu	1896
8	İzmir	Alman Yetimhanesi ve Okulu	1866
9	"	Alman Erkek Okulu	1893
10	"	Alman Protestan Cemiyeti Rahip İkametgahı	
11	Selanik	Alman Protestan Cemiyeti İbadethanesi	
12	Yafa	Alman Hastanesi	
13	"	Alman Okulu	1870
14	"	Alman Protestan Okulu ve Öğretmenevi	1890
15	"	Saruna Alman Okulu	1871
16	Kudüs	Şovalye de St.Jean Misafirhanesi-Prusya Misafirhanesi	
17	"	Alman Musevi Yetimhanesi	
18	"	Talita Kumi Alman Kız Yetimhanesi	1879
19	"	Cüzzamlılara Mahsus Alman Darülacezesi	
20	"	Alman Hastanesi	
21	"	Alman Kilisesi	
22	"	Öğretmenevi	
23	"	Alman Protestan Okulu	
24	"	Remle'de Bi'r Salem Ziraat Kuruluşu ve Suriye Yetimhanesi	1860
25	"	Okul, Misafirhane, Mabet	1891
26	"	Fuyaye'de Arazi	
27	"	Alman Okulu	1878
28	"	Alman İbadethanesi	
29	"	Bikor-Şolem Alman Musevi Hastanesi	
30	"	Musevi Hastanesi	
31	"	İhtiyar Darülacezesi	
32	"	Beytü'l-lahm Alman Protestan Kilisesi	1887
33	"	Beytü'l-lahm Alman Protestan Okulu	1857 ²⁶¹

Ancak Alman okulları bu tarihten itibaren de açılmaya devam edilmiş ve Alman Elçiliği

16 Ocak 1911'de 27 Alman kuruluşunun daha tanınması için Osmanlı makamlarına müracaatta

²⁶⁰ BOA, DH. İD, 117/63; Grothe, a.g.e., s. 48-63.

²⁶¹ BOA, BEO, 114988, 143210, 150336, 260770, 279328, 338129; BOA, ŞD, 70/50, 2807/20, 420/82, 2300/9, 2727/17, 2724/3; Mutlu; a.g.e., s. 100-102.

bulunmuş ve müracaatları kabul edilmiştir. Müracaatları kabul edilerek açılan Alman kuruluşları arasında yer alan okullar şunlardır:

Tablo 17. 1911’de Ruhsat Alan Alman Okulları		
Bulunduğu Yer	Okulun Adı	İnşa Tarihi
Beytü’l-lahm,Beyt-i Sahur	Alman İptidai Okulu	1901
Nasıra Kasabası, Kerem Huber	Alman Gece Okulu	1912
Beyrut,Hayfa,Mirvan-ı Garbi	Alman Sanayi Okulu	1912
Beyrut, Minyetyü’l-Hasan	Alman Okulu,Göz Hastanesi, Manastır İkametgah	1912 ²⁶²

i. I. Dünya Savaşı Öncesi Türkiye’ye Gelen Alman Bilim Adamlarının Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşına girmesinden kısa bir süre sonra İstanbul’da bir Alman Eğitim ve Kültür Enstitüsü kurulmak istenmiştir. Bu amaçla Alman hükümeti, 19 Alman profesörü, 1915’te İstanbul Darülfünuna göndererek bu üniversiteyi Avrupa düzeyinde bir üniversite haline dönüştürmeleri için çalışmalarda bulunmalarını istemiştir. Her ne kadar hocalar, Darülfünunu Avrupa düzeyinde bir üniversite haline getirememişlerse de modern enstitüler ve kütüphaneler kurmalarını, hiç olmazsa bu okulda bilimsel atmosfer oluşturmalarını, yeni ders kitapları çıkarmalarını hiçbir şey engelleyememiştir. Kurulan Alman Enstitüsü’nün üç amacı vardır: Bunlardan ilki, Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman kültür ve dilini yaygın bir şekilde öğretim alanına sokmak, diğer yabancı kültürlerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini azaltmak, ülkenin aydınlarında bir Alman sevgisi oluşturmak, her düzeyde dostluk cemiyetleri kurmak gibi propaganda faaliyetleridir. İkincisi ise, teknik anlamdaki ilişkileri en üst düzeye çıkartarak teknik eğitimi geliştiren usta ve çırak okulları açmak isteyen Osmanlı hükümetine yardımcı olmaktır. Kısacası devletin eğitim sistemini tamamen Alman eğitim sistemine göre yeniden düzenlemektir. Hatta bu teknik işbirliği faaliyetlerine hemen başlanmış ve bu amaçla 1914’te 10000’e yakın 15-18 yaşları arasında Osmanlı genci mesleki ve teknik öğretim amacıyla Almanya’ya gönderilmiştir. Ancak bu öğrenciler savaşın başlamasıyla birlikte Almanya’da birer ucuz iş gücü olarak

²⁶² BOA,ŞD, 81/18, 217/35, 2306/11, 2313/12; Mutlu; a.g.e., s. 103; Grothe, a.g.e., s. 48-63.

kullanılmışlardır. Üçüncü amaçsa, İstanbul'daki Darülfünuna yardımcı olmak ve lisans ve lisans üstü öğrenim için Almanya'ya öğrenci gönderilmesini sağlamaktır ve bu doğrultuda Almanya'ya öğrenciler de gönderilmiştir. Tüm bu çalışmalar 1918'de savaştan her iki ülkenin yenik çıkmasıyla sona ermiştir.²⁶³

j. I. Dünya Savaşında Alman Okullarının Durumu

Tablo 18. 1915'te Yeniden Ruhsat Alan Kudüs'teki Alman Okulları

Nr	Bulunduğu Yer	Okulun Adı	Müdür	Kurucusu
1	Kudüs, Babü'l-amud	Marboles Hosbebe Öğretmen Okulu	Ernest Schmits	Union de la Terre-Saint
2	“ Şifa	Suriye İptidai Okulu ve Yetimhanesi	Theodor Schneller	Johann Jakob Schneller
3	“ Beka'a	Soeur de St.Charles Borrommee Ana ve İptidai Okulu	Rahibe Elizabeth Kümer	Soeur de St.Charles Borrommee Ruhban Cemiyeti
4	“ Şifa	Schneller Medresesi Öğretmen Okulu	Theodor Schneller	Johann Jakob Schneller
5	“ Debbage	Medrese-i Cemiyet-i Orşilim Olivye İptidai Okulu	Dr.Yeremiyas Kasis	Berlin'de Orşilim Cemiyeti
6	Yafa Alman Mh.	Alman İptidai Okulu	Jakob Mayer	Wilhelma Kumpanyası Almanlar
7	Wilhelma Kumpanyası	Wilhelma İptidai Okulu	Emanuel Driher	Saruna Kumpanyası Almanlar
8	Saruna Kumpanyası	Saruna Tempel İptidai Okulu	Johannes Frenk	Almanya'da Museviler Cemiyeti
9	Varan Köyü	Talmud-Tora Nusah-ı İsrail İptidai	Şemoel İshak Rubini	“
10	Milbes Köyü	Talmud-Tora Nusah-ı İsrail İptidai	Dr. Moşe İdirbah	“
11	Ayunfare	Talmud-Tora Nusah-ı İsrail İptidai	Eherden Zağranski	“
12	Akkar Köyü	Talmud-Tora Nusah-ı İsrail İptidai	Livin Efendi	“
13	Akkar Köyü	Beyt-i Sefer Lebenot Nusah-ı İsrail İptidai	Aron Livin Efendi	“
14	Milbes Köyü	Beyt-i Sefer Lebenot İptidai	Dr. Moşe İdirbah	
15	Minişe Sokağı	Hilfsverein Kız İptidai-Rüştiye	Yuda Elber Scheteter	Efrayim Kolman
16	Silsile	Hilfsverein Ana Okulu	Sterplo Minfeld	Efrayim Kohen
17	Akkase	Hilfsverein Ana Okulu	Kalnmas Mayer	Efrayim Kohen ²⁶⁴

Savaşa girmeden önce Osmanlı Devleti 1 Ekim 1914 tarihi itibariyle yabancı ülkelere tanıdığı tüm kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiş ve bu tarihten itibaren iki ay içinde ruhsat almayan tüm

²⁶³ Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, İstanbul, Kabalcı Kitabevi, 1999, s. 60-65.

²⁶⁴ BOA, İrade Maarif, 4 Z 1333/1; BOA, ŞD, 231/13.

yabancı kuruluşların kapanacağı bildirilmiştir. Bundan sonra çıkartılan 12 Eylül 1915 tarihli Mekatib-i Hususiyye Talimatnamesine göre Alman hükümeti kendine ait okullar için yeniden ruhsat almaya başlamış ve bu amaçla Filistin’de 17 Alman okulu için ruhsat almıştır. Ülkede tüm dost ve düşman okul ve yetimhanelere el konulurken Almanlara ait kuruluşlara dokunulmamıştır. Mamüratülaziz ve Urfa gibi bazı şehirlerdeki Alman kuruluşları savaş sırasında ihtiyaçtan dolayı depo olarak kullanılmış, ancak ihtiyaç karşılandıktan sonra bu kuruluşlar geri verilmiştir.²⁶⁵

k. Osmanlı Dönemindeki Alman Okulları Üzerine Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu’nda Almanlar, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda diğer yabancı ülkelerle rekabet edecek kadar güçlü ve etkin olmalarına rağmen okul gibi eğitim ve kültür alanlarında diğer ülkelerle karşılaştırılmayacak kadar yetersiz durumdaydılar. Almanların siyasi, ekonomik ve askeri etkinlikleriyle karşılaştırıldığında Alman okulları çok cılız kalmıştır. Bunda ise her şeyden önce Alman birliğinin ancak 1871 yılında oluşturulmasının önemli bir rolü vardır. Alman birliğinden önce Osmanlı topraklarında kurulan Alman okulları Alman misyonerlerin kendi dini gerekçeleri nedeniyle Osmanlı topraklarına gelerek kendi mensuplarının çocuklarına ve başka Hıristiyan mezheplerin çocuklarına kendi mezheplerini öğretmek amacıyla açmış oldukları okullardır. Misyoner okulu olmamasına rağmen Alman birliğinden önce açılmış İstanbul’da faaliyette bulunan bir Alman okulu vardır. Bu okul, İstanbul’da yaşayan Alman ve İsviçreli elçilik mensuplarının ve tüccarlarının çocukları için başlangıçta bir Alman-İsviçre okulu olarak açılmıştır. Alman misyonerleri Osmanlı topraklarında sayıca kalabalık olmalarına rağmen yine de diğer ülke misyonerlerinin açtıkları okullardan çok daha az sayıda okul açmışlardır.

Osmanlı topraklarında açılan Alman misyoner okulları buldukları bölgelere göre farklı amaçlar taşıyarak okullar açmışlar ve bazıları Alman hükümetinden bağımsız olarak faaliyette bulunmuşlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında açılmış olan Alman misyoner okulları,

²⁶⁵ BOA, ŞD, 231/19.

daha çok o dönemde çıkan Ermeni isyanları nedeniyle Osmanlı Devleti ile çatışmada hayatlarını kaybetmiş olan Ermenilerin yetim çocuklarına ve diğer Ermeni çocuklarına eğitim vermek amacıyla faaliyette bulunmuşlardır. Gerçi Alman misyonerlerin Kürtleri de etkilemek için faaliyette bulunduğunu bizzat Pangermen yazar Hugo Grothe ifade etmiş, ancak Kürtler Almanların kurdukları okulu kendi içindeki iktidar çatışmaları nedeniyle yok etmişlerdir. Osmanlı topraklarında Alman Devleti her ne kadar Osmanlı topraklarında kolonyal yayılma amacı gütmüşse de daha çok barışçı ve ekonomik bir yayılmaya özen göstermiştir, çünkü Almanlar Dünya Politikasını gerçekleştirebilmeleri için Bağdat Demiryoluna ihtiyaçları vardı ve diğer emperyalist ülkelerin yapamadıklarını yapmak zorundaydılar. Yani Alman Devleti Dünya Politikasını gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti'yle iyi ilişki içinde olmak zorunluluğunu hissediyordu, çünkü Almanya'nın Osmanlı Devleti tarafından tercih edilmesinde en büyük etken, Almanya'nın diğer emperyalist ülkeler gibi Osmanlı topraklarını parçalamak için aleni Osmanlı topraklarındaki azınlıkları teşvik etmemesi ve onlara destek olmamasıdır. Almanya, Osmanlı Devleti'yle yoğun bir şekilde ilişkiye geçtiği 1888 yılından itibaren (II. Wilhelm'in iktidara geldiği tarih) bu politikaya özen göstermiştir. Alman hükümetleri Bağdat Demiryolu güzergahı boyunca elçilik mensupları, tüccar ve demiryolu çalışanlarının çocukları için okul açılmasını öncelik vermiş ve baştan bununla yetinmişlerdir.

Alman hükümeti her ne kadar misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız oluyor gözükmese de rağmen Bağdat Demiryolu güzergahı boyunca ve kutsal topraklarda Alman misyonerlerin yerleşmelerini teşvik etmiştir. Ayrıca Ek-1'de belirtildiği üzere; Malatya'da okul açacak sayıda Alman olmamasına rağmen sırf Ermeni çocukları için okul açan Alman misyonerlerinin yetiştirmiş olduğu Ermeni çocuklarının vatan sevgisini kaybettiklerine dair şikayetler yer almıştır.

Almanlar Bağdat Demiryolunu gerçekleştirmek uğruna bir yandan resmi olarak Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler içinde olmuşlar ve Osmanlı topraklarındaki azınlıklarla ilgilenmedikleri izlenimini vermişler, diğer yandan ise, gayri resmi olarak ülkedeki her türlü azınlığı kendi yanlarına çekmek, Alman Yahudilerini Filistin topraklarına yerleştirmek, Arap Hıristiyanları Alman

misyonerleri sayesinde kendi mezheplerinin mensubu yapmak gibi faaliyetlere gizli yada aleni destek olmuşlardır. Almanların kültür ve eğitim alanında pek etkili olamayışların bir nedeni de bu faaliyetler için zamanlarının yeterli olmamasıydı, çünkü 1888'de başlayan faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilmeleriyle birlikte 1918'de sona ermiş, dolayısıyla tüm faaliyetleri için ancak 30 yıllık bir süreye sahip olmuşlardır.

Hugo Grothe'nin dediği gibi aslında Almanlar Osmanlı topraklarında çok daha etkin ve yoğun faaliyetlerde bulunmak istemişlerse de buna ne zamanları ne de potansiyelleri yetmemiştir. Potansiyellerinin yetmeyişinin nedeni Almanların daha önce kendi ülkeleri dışında pek kültürel faaliyetlerde olmamalarındandır, yani Almanlar, emperyalizm yarışına çok geç başlamışlar ve başladıklarında ise diğer emperyalist ülkeler Almanların yetişemeyeceği kadar mesafe katetmişler ve tecrübe sahibi olmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ VE ALMAN

OKULLARI (1924-1945)

A. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ (WEIMAR DÖNEMİ: 1924-1933)

1. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNİN YENİDEN BAŞLAMASI

1918 Kasımında Kaiser II. Wilhelm tahttan çekilmek zorunda kalması üzerine kurulan Weimar Cumhuriyeti'yle Almanya'da yeni bir dönem başlamıştır. Friedrich Ebert önderliğinde sosyal demokratların ağırlıkta olduğu Weimar Cumhuriyeti, sarsıcı iç karışıklıklar ve ekonomik sıkıntılar içinde kurulmuştur. Zaten toprak kaybetmiş ve eski ekonomik gücünü yitirmiş olan Almanya'ya, bir de Versay anlaşmasıyla savaş tazminatlarının da kabul ettirilmesi, ülkeyi iyice zora sokmuş, ancak 1926'dan sonra Alman ekonomisi düzelme eğilimi göstermeye başlamıştır. Almanya'nın düzlüğe çıkmasında en önemli rolü, 1923-1929 yılları arasında Alman Dışişleri Bakanı olan Gustav Stresemann'ın çabaları, özellikle de Fransa ile uzlaşma yoluna gitmeye çalışması oynamıştır. Dışişleri Bakanının çabalarıyla Fransa, Ruhr bölgesini boşaltmış, Dawes Planı ile borçlar ödenebilir duruma gelmiş, Lokardo Anlaşması ile Fransa ile sorunlar halledilmiş ve 1926'da Almanya Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Rusya'yla 1926'da yapılan saldırmazlık anlaşmasıyla da Stresemann ülkesini zor günlerden kurtararak tekrar eski konumuna getirmeye çalışmıştır. Ancak 1920'li yılların sonunda dünyada patlak veren kriz, Almanya'da farklı bir anlayışın egemen olmasına neden olmuş ve krizden kısa bir süre sonra da Hitler iktidara gelmiştir.²⁶⁶

Türkiye 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesinin 23. maddesine göre Almanya ve diğer müttefik olduğu ülkelerle ilişkilerini kesmek zorunda olduğundan iki ülke arasındaki ilişkiler

²⁶⁶ Lothar Kreyer, *Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am Main , Vittorio Klostermann, s. 1-143 ; Canbolat, a.g.e., s. 31-39.

tamamen kesilmiştir, ancak 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla, Mondros Mütarekesinin hükümlerinin geçerliliği kalmadığından, iki ülkenin tekrar bağlantı kurmasında herhangi bir engel kalmamıştır. Bu süre zarfında iki ülke arasında ilişkiler İsveç'in İstanbul Elçiliği kanalıyla sağlanmıştır. Lozan'dan çok kısa süre sonra, 3 Mart 1924'te iki ülke arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla, karşılıklı konsolosluk açma kararı alınmış ve bu suretle 6 yıl sonra iki ülke arasında ilk doğrudan bağlantı sağlanmıştır. Savaştan sonra Almanya'nın ilk elçisi olarak Rudolf Nadolny 8 Mayıs 1924'te Ankara'da, Türkiye'nin de ilk elçisi olarak Kemaleddin Sami Paşa 8 Ekim 1924'te Berlin'de göreve başlamıştır. Nadolny, göreve başladığı aynı yıl Ankara'da ilk büyükelçilik binasının inşaatını da başlatmış oldu.²⁶⁷

Almanya ile Türkiye arasında 1923-1933 döneminde, imparatorluklar dönemi kadar olmasa da siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğun olarak sürmüştür. İki ülke arasında I. Dünya Savaşı sonrasında diplomatik anlamda ilişkilerin başlaması, 3 Mart 1924 tarihli Dostluk Anlaşmasının imzalanmasından sonra olmuştur. Bu anlaşma, daha çok barışın kalıcı olmasını içeren, karşılıklı konsolosluklar açılmasını öngören ve iki ülke arasındaki hukuki statüleri belirleyen bir anlaşmadır. Almanya'nın sanayisi için pazar ve ham madde ihtiyacı, gene savaştan önceki gibi çok fazlaydı ve bunu gidermek için yine Türkiye en cazip ülkeydi. Türkiye de, Alman teknolojisi ve sanayisini, kalkınması için çok ihtiyaç duymakta ve her iki ülke de galip ülkelerden bu konularda yardım bekleyemez durumdaydı.²⁶⁸

İki ülke arasında 12 Ocak 1927'de imzalanan İkamet Anlaşması, ticari ilişkiler için bir zemin oluşturmuştur, çünkü bu anlaşmayla iki devlet de kendi topraklarında birbirlerini en imtiyazlı ülke olarak kabul ediyor ve vatandaşlarının bir diğer ülkede ikamet etmeleri ve ticari faaliyette bulunmalarını da kolaylaştırıyordu. 16 Mayıs 1929'da imzalanan anlaşmayla da, iki ülke arasında süre gelen ihtilaflar çözülebilmştir. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşadığı acı

²⁶⁷ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 5-38.

²⁶⁸ Özgüldür, *a.g.e.*, s. 34-37; Koçak, *a.g.e.*, s. 5-38.

tecrübelerle hareket ederek yapılan tüm yeni anlaşmalarda, tek taraflı menfaate veya kapitülasyona izin vermemiştir.²⁶⁹

İki ülke arasında ticari işbirliğinin yanında askeri bir işbirliğinin hiç söz konusu olmamıştır, çünkü savaştan sonra Alman ordusu dağıtılmış ve Türkler I. Dünya Savaşında yaşadıkları acı tecrübeler nedeniyle Almanlarla askeri işbirliğine soğuk bakmışlardır. Ancak Versay anlaşmasıyla silahsızlandırılan Almanya'da işsiz kalan subaylardan beşi, Türkiye'ye gelerek Harp Akademisinde sözleşmeli personel olarak, 1926'dan itibaren görev yapmaya başlamışlar ve modern Türk ordusunu kurulmasında yardımcı oldukları gibi kurmay subaylar üzerinde hayranlık yaratmışlardır. 1925'ten sonra Alman dışişlerinin muhalefetine rağmen, Alman Savunma Bakanlığı Türk Savunma Bakanlığına danışmanlık yapmak üzere iki subayı Ankara'ya göndermiş, dışişleri bakanlığı da bunun üzerine, Thomas Brown adlı danışmanı göndererek ülkedeki faaliyetler konusunda bilgi almıştır.²⁷⁰

2. EKONOMİK İLİŞKİLER

Almanya ile Türkiye arasında uzun süre bir ticaret anlaşması imzalanmadığından iki ülke ticareti, ticaret anlaşması imzalayan diğer ülkelerin çok gerisinden kalmıştır. Aralık 1925'te iki ülke karşılıklı nota ile birbirlerini en imtiyazlı ülke olarak tanımışlar ve savaştan sonra ilk ticaret anlaşması iki yıl geçerli olmak üzere 12 Ocak 1927'de imzalanmıştır. İki ülkenin eşit koşullarda olduğu bu anlaşma karşılıklı olarak bir çok imtiyaz içeriyordu.²⁷¹

Bu anlaşma, iki ülke arasında gümrük bedellerinin ortak olarak belirlenmesine, birbirlerinin ekonomik bağımsızlığını zedelediği sürece her türlü ticari faaliyette bulunabilmelerine, her iki ülke vatandaşının bir diğer ülkenin ihalelerini rahatlıkla iştirak edebilmelerine, bazı malların gümrük bedeli olmadan satın alınmasını sağlamıştır. Zamanla iki ülke arasındaki ticaret o kadar çok

²⁶⁹ Özgüldür, a.g.e., s. 36-44; Koçak, a.g.e., s. 6-35.

²⁷⁰ Widmann, a.g.e., s. 34-60; Koçak, a.g.e., s. 45-51; Özgüldür, a.g.e., s. 63-69.

²⁷¹ Johannes Glasneck - Inge Kircheisen; *Türkei und Afghanistan, Brennpunkte der Orientpolitik im zweiten Weltkrieg*, Berlin, Martin-Luther Universitaet, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1968, s. 23-24; Koçak, a.g.e., s. 55-96.

artmıştır ki, yeni düzenlemeler için 1930'da yeni bir ticari anlaşma daha yapmak zorunda kalınmıştır.²⁷²

Almanya'nın Türkiye'den ithal ettiği her türlü mal, ham maddeden oluştuğu için bu yeni anlaşma, Almanya'nın ham maddeleri işleterek Türkiye'ye satmasına ve Türkiye'nin gönderdiği önemli ham maddelerine Almanya'nın yüksek oranda gümrük tarifesi uygulamasına neden olmuştur. Bu açıdan Türkiye yeni anlaşmadan Almanya'ya göre daha dezavantajlı duruma düşmüştür. Artık Almanya ham maddeleri Türkiye'den düşük bedelle alıp onları işleterek çok daha yüksek bedelle Türkiye'ye ve başka ülkelere satabilmektedir. Almanya, kendi satacağı mallar için bu anlaşmayla gümrük indirimleri yapmakta, ancak satın alacağı mallar için pek gümrük indirimi yapmamaktadır. Böylelikle, yeni ticari anlaşma mevcut ticaret dengesini Almanya lehine bozmuştur.²⁷³

Bu anlaşmayla, ticaret daha çok Türkiye'nin Almanya'ya tarım ve sanayi ham maddesi ihraç etmesi, Almanya'nın da Türkiye'ye sanayi malları satması şekline dönüşmüştür. Bu ticaretle, Almanya kendisi için hayati ihtiyaç düzeyinde olan ham madde ihtiyacını Türkiye'den karşılıyor, karşılığında da Türkiye, ham maddesi için sürekli bir pazar buluyor ve de Alman sanayisinin daimi bir alıcısı oluyordu, çünkü Türkiye, ekonomik programlarını gerçekleştirebilmek için Alman sanayi ürünlerine çok ihtiyaç duyuyordu. O dönemde, Almanya'da Türk Ticaret Odası Genel Sekreteri olan Zeki Torgay değişik istatistiklerle iki ülke arasındaki ticaret kapasitesini ortaya koymuştur. 1924-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan 14 Türk şirketinde Alman sermayesi vardır. Alman sermayesi, çimento başta olmak üzere, elektrik ve hava gazı üretiminde, madencilik, inşaat ve ticaret alanında faaliyet göstermektedirler. Türk şirketlerinin içinde Alman sermayesi olan şirket olduğu gibi bizzat Alman sermayesiyle kurulmuş en az 5 Türk şirketi vardır.²⁷⁴

²⁷² Osman Zeki Torgay, "Son 10 Yıl İçinde Türkiye-Almanya Ticareti," 10 Yıl. Almanya'da Türk Ticaret Odası, Berlin, 1938, s. 66-108; Özgüldür, a.g.e., s. 44-62; Koçak, a.g.e., s. 55-86.

²⁷³ Torgay, a.g.m., s. 66-108; Özgüldür, a.g.e., s. 44-62; Koçak, a.g.e., s. 55-86.

²⁷⁴ Glasneck- Kircheisen, a.g.e., s. 23-24; Koçak, a.g.e., s. 55-96.

Türkiye’de faaliyette bulunan Alman bankaları, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu makine ve ekipman ihtiyacını karşıladığı gibi iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinde geliştirilmesini sağlamıştır. İki ülke arasında yoğunlaşan ticaretin nakliye işini sağlamak için de Türkiye’de bir çok Alman nakliye firması şubeler açmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’nin makine sanayisinin 1932’de % 57,7 sine Almanlar egemen olmuş ve pamuk üretiminin çok yoğun olduğu Çukurova bölgesinde Alman tarım makine sanayisi çok başarılı ticarete bulunmuştur. Tarımda Alman makinelerinin kullanılmasında Atatürk tarafından 1928’de Ankara’da açılan Ziraat Okulunda görevli Alman uzmanların çok etkili oldukları bilinmektedir. Kara yollarının yapımında, şeker, kağıt ve tekstil fabrikalarında ve değişik madenlerin çıkartılması ve işletilmesinde, Alman makineleri yatırımların önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır.²⁷⁵

Bu alanlar dışında, Türkiye’nin hayati gereksinimi olan demiryollarının yapımında da bizzat Nadolny’nin teşvikiyle Alman şirketleri görev yapmışlardır. İsmet Paşa 325 kilometrelik Kayseri-Ulukışla demiryolunun yapımını Almanlara önermiştir. Almanlar bu hat ile birlikte krom madenin sevkiyatını kolaylaştıracak olan, Kütahya-Balıkesir hattının da yapımını üstlenmişler ve bu demiryolu hatlarının yapım bedeli olan 120 milyon marklık krediyi de Türkiye’ye, 15 Haziran 1927’de yapılan kredi anlaşmasıyla sağlamışlardır. Bu arada, Türkiye 22 Nisan 1924’te, demiryollarının devletleştirmesine karar vermiş ve Deutsche Bank başta sorun çıkarmışsa da Alman elçisinin bizzat girişimleriyle 10 Aralık 1928’de elindeki demiryollarını satmaya razı olmuştur. Türk hükümeti Kayseri’de bir uçak fabrikası kurulması için Alman Junkers firmasıyla girişimlerde bulunmuş ve bunun üzerine, 15 Ağustos 1925’te bir uçak ve uçak motoru fabrikası kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Alman hükümeti, mali olanakları kısıtlı olan Junkers’in bu projeyi gerçekleştirmesi zor gözüktüğü için, proje gerçekleşmediği takdirde iki ülke ekonomik ilişkilerinin sekteye uğramasından korkuyordu. Bu nedenle, bir yandan da Türkiye’de uçuş hattı kurulmasına yönelik Alman Lufthansa şirketiyle kıyasıya rekabete girişen Junkers firması yerine Alman

²⁷⁵ Torgay, a.g.m., s. 66-108; Özgüldür, a.g.e., s. 44-62; Koçak, a.g.e., s. 55-86.

hükümeti, uçuş hattı projesini Lufthansa'nın alması için bizzat uğraşmıştır. Sonuçta Junkers Alman bankalarından aldığı destekle, uçak fabrikasının üçte ikisini bitirdikten sonra iflas etmiş ve Lufthansa'da uçuş hattı projesini 1930'da almıştır.²⁷⁶

Diğer yandan, 1927'de Dresdner Bankla imzalanan anlaşmayla, 1927-1931 arası Türkiye'de süren demiryollarının yapımı ve demiryolları için gerekli olan malzeme, Almanya tarafından üstlenilmiştir. Ülkeyi baştan başa demiryolu ile bağlamayı düşünen Türkiye'de Alman firmaları bir çok hattın ve köprünün yapımını da üstlenmişler, aynı zamanda Samsun ve İskenderun limanlarını da gerçekleştirmişlerdir. Tüm ticari ilişkiler, 1929 dünya ekonomik krizinin Almanya'yı çok kötü etkilemesiyle 1930-1931 yılları arasında düşüşe geçmiştir. Hatta ödeme gücünü çeken bazı Alman bankalarına Türk Maliye Bakanlığı yardımıyla bulunarak sıkıntılarını gidermiştir.²⁷⁷

Türkiye'nin toplam ithalatında Almanya, 1/4, ihracatında ise 1/6 oranında yer edinmiştir. Oysa Türkiye ne Almanya'nın toplam ihracatında ne de toplam ithalatında önemli bir yer sahibi değildir. İki ülke arasındaki ticaretin Türkiye açısından ne denli önemli olduğu ve Türkiye'nin toplam ihracatında Almanya'nın 1927 ve 1931 yılları haricinde her zaman ikinci ülke olduğunu ve 1927 yılı dışında, dış ticaret açısından Türkiye'nin Almanya'ya nasıl bağlı olduğunu aşağıdaki istatistik açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yıllar	Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı RM(*)	Türkiye'nin Toplam İhracatında Almanya'nın Payı %	Türkiye'nin Almanya' dan ithalatı RM	Türkiye'nin Toplam İthalatında Almanya'nın Payı %	Almanya'nın Toplam İhracatında Türkiye'nin Payı %	Almanya'nın Toplam İthalatında Türkiye'nin Payı %
1924	59,6	12,9	49,2	9,9	0,7	0,7
1925	69,1	14,3	65,2	11,3	0,7	0,7
1926	54,7	12,6	75,4	13,8	0,7	0,7
1927	63,0	9,3	67,5	14,2	0,6	0,6
1928	72,0	12,8	65,9	14,2	0,6	0,5
1929	75,6	13,3	72,5	15,3	0,5	0,6
1930	69,0	13,1	48,3	18,6	0,4	0,7
1931	52,6	10,7	47,4	21,2	0,5	0,8
1932	40,1	13,9	31,0	23,3	0,5	0,8 ²⁷⁸

(*)RM: Reichsmark: Alman imparatorluk parası

²⁷⁶ Glasneck-Kircheisen, a.g.e., s. 23-24; Koçak, a.g.e., s. 55-96.

²⁷⁷ Torgay, a.g.m., s. 66-108; Özgüldür, a.g.e., s. 44-62; Koçak, a.g.e., s. 55-86.

²⁷⁸ Torgay, a.g.m., s. 37-102.

B. TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİ (HITLER DÖNEMİ: 1933-1945)

1. ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'DE YENİDEN GÜÇLENMESİ

Hitler, iktidara geldikten sonra bir yandan, Almanya'yı güçsüz kılan Versay Antlaşmasından kurtulmayı ve Almanya'nın coğrafi sınırlarını yeniden düzenlemeye çalışırken diğer yandan da, Almanya'yı dünyada etkin kılmaya çalışıyordu. Hitler iktidara daha gelmeden önce yazmış olduğu "Kavgam" adlı eserinde, Almanya'nın Türkiye gibi ülkelerle ittifak içine girmesini Almanya'nın savaşı kazanma olasılığını yok edeceğinden, Türkiye'yi dış politika açısından pek dikkate alınacak bir ülke olarak görmediğini belirtiyordu. Ancak iktidara geldikten sonra Hitler, Mustafa Kemal Atatürk'ü çok takdir ettiğinden, hatta 1933 Temmuzunda Berlin'i ziyaret eden Türk Parlamento heyetine Atatürk'ün yüzyılın en büyük insanı olduğundan ve iki ülke arasında çok özel bir birlikteliğin varlığından söz etmeye başlamıştır. Aynı zamanda "Cumhuriyet" gazetesine verdiği demeçte de Atatürk'ün mücadelesinin kendisi için bir model oluşturduğundan da söz etmiştir.²⁷⁹

Alman emperyalistleri, 1933'te Hitler iktidara geldikten sonra II. Wilhelm döneminin Bağdat Demiryolu politikası yöntemlerini de kullanmışlardır. Gerçi bazı alanlarda yöntemlerini değiştirmek zorunda kalmışlar, çünkü artık karşılarında köhne Osmanlı İmparatorluğu yerine, emperyalist güçlere karşı ulusal kurtuluş savaşını vermiş ve bu savaştan doğmuş bağımsız Türkiye Cumhuriyeti vardır. Ancak Almanlar için hedef yine aynıydı, çünkü Türkiye, İran ve Arap ülkelerini ucuz ve zengin ham madde kaynağı olarak görmeye devam ediyorlar ve I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi İngiltere ve Fransa'nın sömürge yollarını ele geçirmek istiyorlardı. Tüm bu hedefler için Goebbels'in Propaganda Bakanlığı, zayıf bir ekonomiye sahip genç Türkiye Cumhuriyetini ekonomik ve siyasi açıdan etki altına almak istiyor ve bunun için okulları, tiyatroları, üniversiteleri, haberleşme araçlarını ve müziği kullanarak Türkiye'yi önce etkilemek sonra da boyunduruk altına almaya çalışıyordu. Almanlar, propagandalarını II. Friedrich'e dayandırdıkları Türk-Alman dostluğu söylemine, Hitler'in Türk Bağımsızlık Savaşının her zaman kendisini aydınlattığı

²⁷⁹ Koçak, a.g.e., s. 97-174; Glasneck-Kiercheisen, a.g.e., s. 40-44; Krecker, a.g.e., s. 20-41.

sözlerine, Atatürk'le Hitler'i iki ulusal kahraman olarak benzetmeye çalışmalarına ve her iki ülkenin emperyalistlere karşı verdiği mücadeleye dayandırıyorlardı. Fakat I. Dünya Savaşında Almanların kendilerine yaptıklarını iyi bilen Türk yöneticileri, bu propagandalara inanmıyorlar, ancak diğer yandan da, ülkelerini 1933-1938 yılları arasında ham madde sattıkları ve başlıca sanayi ürünlerini aldıkları Almanya'ya ekonomik olarak bağımlı kılmaktan kurtaramıyorlardı.²⁸⁰

Almanlar, Türk gazeteleri üzerinde de baskı yapıyorlardı. Buna örnek; 7 Aralık 1942'de Chaplin'in Hitler rolündeki bir resmini yayınlayan "Vatan" gazetesi, Alman hükümetinin baskısıyla 3 ay kapatılmıştı. Alman şirketleri, Türk basınına reklam verdiklerinden kendi aleyhlerinde yazı yazan basından verdikleri reklamları geri çekerek de mali açıdan basını baskı altında tutabiliyorlardı.²⁸¹

Hitler için 1924'ten itibaren gelişen Türk-Alman ilişkileri yeterli değildi, çünkü Almanya Türkiye'deki ham maddeyi çok daha fazla alarak Türk ekonomisini tamamen kendine bağımlı hale getirmek istiyordu. Bu amaç için Türk basınına kullanmayı amaçlayan Hitler, Türk basın mensuplarını Almanya'ya davet etmiş ve onlara iyi davranılmasını, ülkeden çok iyi izlenimlerle ayrılmasını sağlamıştır. Türk basınına Almanlar kendi şirketlerinin verdiği reklamlar dışında ihtiyaç duyduğu kağıdı da büyük oranda Almanya'dan sağlayarak kendilerine bağımlı durumuna düşürmek istemişlerdir. Bir çok Türk gazetecisi, Hitler'in gerçek amacını çok geç fark etmiş ve uzun süre Almanya'nın iyi bir propaganda aracı olmuşlardır.²⁸²

Hatta Almanlar, bir kısım basın mensubuna rüşvet dağıtarak istedikleri yazıları da yazdırabiliyorlardı. Alman hükümeti, kendi aleyhine yazılar yazan "Yeni Sabah", "Haber", "Tan", "Son Telgraf" ve "Vatan" gazetelerini sürekli olarak baskı altında tutuyordu. Yine Almanların baskısıyla Anadolu Ajansında çalışan 26 Yahudi asıllı memurun işine Başbakan Saydam'ın emriyle son verilmiştir. Alman radyoları günde 15'er dakikalık yedi kez Türkçe yayın yapıyorlardı.

²⁸⁰ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Ankara, (Çev: Arif Gelen), Onur Yayınları, [t.y.], s. 1-16; Koçak, a.g.e., s. 174-183.

²⁸¹ Glasneck, a.g.e., s. 17-26.

²⁸² Koçak, a.g.e., s. 174-183; Özgüldür, a.g.e., s. 70-78.

Almanlar sırf propaganda için, 1941-1942 yıllarında 60 adet Alman filmini Türkiye’de gösterime sunmuşlardır.²⁸³

Hitler’in temel amacı, Bismark ve II. Wilhelm çizgisini birleştirerek, önceki savaşta gerçekleştiremedikleri Dünya Politikasını, daha da güçlü bir savaş makinesiyle gerçekleştirmektir. Bunun için de, önce Versay engellerini aşarak Alman Birliğini sağlamış sonrada Fransa’yı işgaliyle Kutsal Roma-Germen mirasını birleştirmeye çalışmıştır. Aslında Almanları hem I. hem de II. Dünya Savaşını götüren bilinç, asırlar süren felsefe ve anlayışlarıyla oluşmuştur. II. Dünya Savaşı süresince Türkiye bir kez daha uluslararası alanda kilit ülke durumundaydı. Hitler, politikalarını gerçekleştirmek için insan gücünün yanında da savaş sanayisine de ihtiyaç duyuyor ve bu savaş sanayisi bir kez daha petrol yoksunluğunun sıkıntısını yaşıyordu. Hitler, Doğu Politikasını “Drang nach Osten” ve “Lebensraum”(Hayat Sahası) idealleri üzerine oturtuyor ve bu ideallerin sınırları Avrupa sınırlarını taşıyor ve Ortadoğu ve Kafkasya’ya kadar uzanıyordu. Her iki güzergah üzerinde de Türkiye aşılması gerekli olan bir engel olarak duruyordu. Nitekim savaş başlamasıyla birlikte, Alman birlikleri Balkanları kolayca aşarak Türkiye sınırlarına dayanmışlardır. Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye tarafsız ülke olarak varlığını sürdürüyor ve bu tarafsızlığıyla Almanların hedeflerine ulaşmasında bir engel olarak duruyordu. Bu engel, Almanya için hayati önemi olan petrol bölgesine ulaşmasını zorlaştırıyor ve müttefik ülkeleri için bir tampon görevi görüyordu. Almanya çok istemesine rağmen Türkiye’ye savaş ilan edemiyordu, çünkü Alman orduları zorla Anadolu’ya girdiği takdirde Türkiye müttefiklerin yanında yer alabilir bu da Almanların petrol bölgelerine ulaşmasını tamamen engelleyebilirdi. Bu nedenle Hitler, kendisine çok daha yakın bir tehlike olarak gördüğü Sovyetlere saldırmayı tercih ediyor ve bu ülkeyi yenerek Kafkaslardaki petrole ulaşmayı düşünüyordu. Diğer yandan Rommel liderliğinde Alman birlikleri, Kuzey Afrika üzerinden Ortadoğu petrollerine ulaşmayı düşünüyordu.²⁸⁴

²⁸³ Glasneck, a.g.e., s. 17-26.

²⁸⁴ Yazar, a.g.e., s. 19-154.

Hitler dönemi, aynı zamanda Türkiye üzerinde bir Alman-İngiliz rekabetinin güçlü olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'yla ilişkileri neredeyse yok denecek kadar azken, Almanya'yla ilişkileri Hitler iktidara gelinceye dek iyi durumdaydı. Özellikle 3 Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı ilhak etmesi ve Almanya'nın açıkça İtalya'nın yanında yer alması Türkiye-Almanya ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu olaydan sonra 12 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı, Türkiye'nin belli bir tepkisine neden olmamış, tam tersine Almanya'nın Versay zincirini koparması olarak nitelendirilmiş ve bu durum Türkiye'nin Sevr zincirlerinden kurtulmasıyla özdeşleştirilip hoş görü ile karşılanmıştı. Almanya'nın diğer ülkelerdeki Almanlarla bir birliktelik kurmasına yönelik davranışları, kimi Türk çevrelerinde sempatiyle bile karşılanıyordu. Ne zaman Arnavutluk, İtalya tarafından işgal edildi (7 Nisan 1939) ve Almanya buna karşın İtalya'nın yanında ve Türkiye'nin karşısında yer aldı, işte o zaman iki ülke arasında ilişkiler gerildi. Bu noktadan itibaren Türkiye, ilerde kendisine de yönelebilecek bir tehdit karşısında müttefik aramak zorunda kaldı. Böylelikle Türk-İngiliz ittifak anlaşma görüşmeleri yapılmaya başlandı, fakat bu görüşmelerle bile Almanya'yla ilişkiler tamamen kopartılmıyor, hatta bir nevi Almanya'nın dostluğu gözetiliyordu. Türkiye'nin İngiltere ile bir ittifak anlaşmasını engellemek için Alman Büyükelçi Papan yoğun şekilde diplomatik çapada bulunmuş, ancak sonucu değiştirememiştir. Türk-İngiliz ortak deklarasyonu 12 Mayıs 1939'da ilan edilmesine rağmen Almanya'dan beklenen sert tepki gelmemiştir, çünkü Almanya Türkiye'yi karşısına alarak daha savaşın başında elverişsiz bir askeri ve politik konuma düşmek istemiyordu. Türk-Alman ilişkilerinde her hangi bir kopuş Almanya'nın Türkiye'deki güçlü konumunu kaldıracak ve yerini İngiltere dolduracak, bununla birlikte Almanya'nın "Hinterland"ı olan İran, Irak ve Arap dünyasıyla da ilişkileri bundan zarar görecekti. Almanya için Türkiye'nin önemi sadece Akdeniz ve Balkanlarla sınırlı değil, petrol yataklarının bol olduğu Orta Doğuyla da ilgiliydi. Bunun için her ne kadar deklarasyon açıklansa dahi bunun tam bir anlaşma olmamasından yola çıkan Papan, özellikle İtalya'nın Türkiye'ye herhangi bir tehditte bulunmadığına yönelik bir güvence vermesini

sağlayabilmek ve de Türkiye'yi İngiltere ile ittifak anlaşmasından alıkoymak için diplomatik girişimlerine devam etmiştir. Zaten Türkiye'nin İngiltere ile ittifak arayışına girmesinin nedeni kendisine miğfer ülkelerinden yönelen tehdit algılamasındandır. Papen'in bu yöndeki diplomatik girişimleri 22 Mayıs 1939'da İtalyan-Alman ittifak anlaşması üzerine geldiği için hem kendi ülkesi hem de İtalya tarafından çok sert tepkiyle karşılandı. Bu da Türkiye'nin kendi haklılığını iyice göstermiştir. Bu aşamadan sonra da Türk basını üzerindeki Alman hayranlığı, yerine Almanya'ya karşı şüpheyi bıraktı ve Almanya'ya karşı yazılar da artmaya başladı. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop bu konuda Türkiye'ye şikayette bile bulunmuştur. Almanya'nın da Türkiye'ye karşı tutumu Hatay'ın Türk topraklarına katılmasından sonra iyice değişmiş ve Arap devletlerini yanına çekebilmek için Türkiye'nin İngiliz ve Fransız desteğini alarak Arap ülkelerine karşı yayılcı politika güttüğünü ileri sürmüş ve Türkiye'yi bu politikasından dolayı kınamıştır. Almanya, Hatay olayını kullanarak bir yandan Arap milliyetçilerini İngiliz ve Fransızlara karşı kışkırtıyor diğer yandan da onlardan yana gözükersen Arapların Almanya'nın yanında yer almasını sağlamaya çalışıyordu.²⁸⁵

Birinci ve İkinci Dünya savaşında Almanların savaş hedefleri benzerlik hatta ayniyet göstermektedir, şöyle ki; her iki savaşta da Almanlar, Türkiye'yi kendilerinin hakim bulunduğu bir bölge içine sokmak için çaba sarfetmişler ve bunun için yoğun ve planlı olarak çalışmalarda bulunmuşlardır.²⁸⁶

Almanlar, savaş öncesinden Türkiye'den yeteri kadar krom depoladıklarından ve de Norveç, Yunanistan ve Yugoslavya gibi ülkelerin krom konusunda alternatif ülke olmalarından dolayı, İngilizlerin ve müttefik ülkelerin, Türkiye kromunu almalarına dair 8 Ocak 1940 tarihli anlaşma pek bir şey değiştirmemiştir. Bir yandan Türkiye'nin makineleri için gerek duyduğu yedek parça ihtiyacı, diğer yandan Almanya'nın ihtiyaç duyduğu gıda ürünleri iki ülke ticaretini yeniden işbirliği arayışına itmiştir. Aslında Almanlar, Türkiye'nin müttefiklerle işbirliğine girmesini

²⁸⁵ Koçak, a.g.e., s. 97-174; Glasneck-Kiercheisen, a.g.e., s. 40-44; Krecker, a.g.e., s. 20-41.

²⁸⁶ Hillgruber a.g.e., s. 85-86.

engelleyemediklerinden hiç olmazsa onların yanında savaşa girmesini engellemek için, yeniden ekonomik işbirliği yapmak istediler. Alman Büyükelçisi Papan, bu arada Türk hükümetinin İngiliz yanlısı politikalarının sorumlusu olarak gördüğü Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu iktidardan uzaklaştırmak için yoğun kulis faaliyetlerine girişmiştir. Süveyş kanalına doğrudan giriş yapabilmek için Türkiye üzerinden geçmeyi hedefleyen Alman generaller, bu plan üzerinde çok kafa yormuşlar, ancak Türklerin Toroslar'da çok sıkı bir savunma yapmasından korktukları için vazgeçmişlerdir. Alman Ordusunun Kurmay Başkanı Orgeneral Halder, Hitler'in bizzat Türkiye'ye karşı bir harekate girişilmesiyle, Sovyetlere yapılacak hareket için olanakların yitirileceğinden, ancak Rusya'ya karşı bir savaş kazanıldıktan sonra boğazlara yürüyebileceklerini, kısacası Rusya yenilmeden Türkiye'ye herhangi bir harekate girişilmeyeceğine belirttiğini, 24 Kasım 1940'ta not defterine kaydetmiştir.²⁸⁷

Almanlarla ticari ilişkilerin bozulmasıyla birlikte, İngiltere Türkiye'nin krom alıcısı durumuna gelmiş, ancak kendi elinde yeterince Rodezya kromu olduğundan, kromu ABD'ye satmaya başlamıştır. Türkiye, İngiltere'yi 28 Eylül 1940 tarihinden itibaren devreden çıkartarak doğrudan kendisi ABD'ye krom satıcısı olmuş, bundan sonra da Türkiye, ABD'den tarım makineleri ve uçak almaya başlamıştır. Almanya, müttefiklerin bu işbirliğinin tamamen Türkiye'ye kendi yanlarına çekmesinden korktuğundan, Kasım 1940'tan itibaren Türkiye'nin silah siparişlerini vermeye başlamıştır. Almanlar, bir yandan Türkiye'yle tekrar ekonomik ilişkilerini düzeltmeye çalışırken diğer yandan da Türkiye'nin Yunanistan'ı desteklemesi durumunda Türkiye'yi nasıl işgal edeceklerinin planını yapıyorlardı. Ancak Türkiye'yi doğrudan işgal edemeyeceklerini ve çok sert bir direnişle karşılaşabileceklerinden de korkuyorlardı. Yunanistan'ın Almanya tarafından işgal edilmesi halinde bile, Türkiye'nin savaşa karışmayacağına dair edinilen istihbarat Almanları rahatlatmıştır. Ankara'daki Alman Askeri Ateşe General Rohde, 7 Şubat 1941'de Alman Başkomutanlığından Türkiye'nin Almanların Bulgaristan'a girmesi durumunda müdahale de

²⁸⁷ Fritz Rössler, *Welchen Weg Geht Die Türkei*, Dresden, Verlag Krueger & Horn, s. 116-123; F. Neumark, *1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti*, İstanbul, Güven Basımevi, 1941, s. 1-7; Glasneck, a.g.e., s. 75-129; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Koçak, a.g.e., s. 199-239.

bulunmasını (Gertrud Durumu: Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girmesi durumu) önlemek için, Hitler'in İnönü'ye özel bir mektup yazarak Türk sınırına 50 km. kala Alman askerlerinin duracaklarına dair bir sözün verilmesini istemiştir. Nitekim Alman birlikleri Bulgaristan'a girdikten sonra Hitler, Alman Askeri Ataşesinin tavsiyesine uyarak, 4 Mart 1941'de İnönü'ye bir mektupla Alman birliklerinin sınıra 50 km. kala duracaklarını belirten ve bir takım toprak vaatlerini de içeren bir mektup göndermiştir. Bu mektuptan kısa bir süre sonra ise Almanya, Türkiye için ayırdığı tüm birliklerini Yunanistan ve Rusya için kullanmıştır. Daha çok Rusya'ya yapmayı planladığı bir saldırıda, Türkiye'nin tarafsızlığını ve Irak'a gönderilecek silahların Türkiye'den transit geçişini sağlamak için, Almanya 18 Haziran 1941'de, Türkiye'yle bir dostluk anlaşması yapmıştır. Türkiye'de bu anlaşmayla, Alman saldırmazlık yükümlülüğüyle birlikte, daha önce söz verilen Alman silahlarını almayı ve eski ekonomik işbirliğini garantiliyordu. Ancak, İngilizlerin sert tepki göstermesi üzerine Almanların Irak'a transit silah geçişi gerçekleşmemiştir. Yine de bu anlaşmadan sonra yapılan diğer küçük anlaşmalarla, Alman-Türk ekonomik işbirliği devam etmiştir. Bu anlaşmalarla Almanlar, Sovyetlere karşı savaşta uğradıkları silah kaybını telafi etmek için ihtiyaç duydukları kromu sağladıkları gibi çok ivedi gereksinim duydukları gıda maddeleri ve pamuk gibi diğer ham maddeleri de Türkiye'den almaya ve karşılığında da söz verdikleri silah siparişlerini vermeye başlamışlardır.²⁸⁸

Almanlar, bu şekilde savaş sonuna kadar ihtiyaç duyacakları kromu Türkiye'den sağlamayı garanti etmişlerdir. İmzalanan dostluk anlaşmasından kısa bir süre sonra Almanya'nın Türkiye'deki casusluk faaliyetleri artmış, hatta Alman askeri gizli servis şefi Amiral Canaris bizzat Türkiye'ye gelerek hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer şube açmıştır. Bu saldırmazlık anlaşmasıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı bitimine kadar Boğazları tutarak Sovyetlere malzeme yardımını engellemiş olduğundan, Almanlar bu anlaşmadan çok kazançlı çıkmışlardır. Türkiye her ne kadar Sovyetler karşısında Almanları destekliyor gözükmesine rağmen aslında Sovyetlerin Almanlar

²⁸⁸ Glasneck, a.g.e., s. 129-266; Rössler, a.g.e. s. 116-123; Neumark, a.g.e., s. 1-7; Canbolat, a.g.e., s.31-39.

tarafından işgalinden sonra sıranın kendisine geleceğinin de farkındaydı. Ankara'da, 24 Şubat 1942'de, Papen'e karşı bir bombalı saldırı düzenlenmesi ve Papen'in yara almadan kurtulmuş olmasına rağmen, olayın faili olarak iki Sovyet vatandaşının tutuklanıp hapse atılması, Türk-Sovyet ilişkilerinin tamamen askıya alınmasına neden olmuştur. Aslında bu olayı daha sonra bizzat Gestapo'nun planladığı ortaya çıkmıştır. Alman-Türk ilişkileri, 10 Ekim 1943'te Türkiye'nin İngiliz birliklerinin adalara çıkarma yapmalarına yardımcı olması üzerine, Almanya'nın Türkiye'ye bir nota vermesiyle, buna karşın da Türkiye'nin Alman donanma kuvvetlerinin boğazlardan geçişlerini yasaklamasıyla, kötüleşme sürecine girmiştir. Bundan sonra savaşı Almanya'nın kaybedeceği iyice belirginleşince, Türkiye 2 Ağustos 1944'te iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen kesmiştir.²⁸⁹

2. EKONOMİK İLİŞKİLER

1929 dünya buhranı nedeniyle, düşen tarım ürünleri fiyatları ve Türkiye'nin uyguladığı yüksek kur politikaları Türkiye'ye, Almanya'yla ticaret yapmaktan başka bir seçenek bırakmıyordu. Almanya, ilk başta Türkiye'ye demiryolu malzemesi, maden tesisleri, tekstil makinesi donanımı, gemi ve askeri malzeme sevk ediyordu.²⁹⁰

Hitler döneminde, Almanya'nın dış ticaret politikası, tamamıyla Almanya'nın siyasi, askeri ve ekonomik amaçlarına uygun olarak düzenlenmiştir. Alman halkının ve sanayisinin sürekli olarak ham maddeye gereksinimi vardı ve ihtiyaç duyduğu ham maddeyi içinde bulunduğu döviz sıkıntısı nedeniyle takas (kliring) yoluyla almak zorundaydı. Türkiye, Almanya için ham madde alabileceği ve takas yapabileceği ülkelerin en başında geldiği için, Hitler iktidara geldiği 1933'ten itibaren, Türk-Alman ticareti patlama göstermiştir. Türkiye için de benzer sıkıntılar söz konusuydu ve yaşadığı döviz sıkıntısı nedeniyle ticaretini takas yoluyla yapmak zorunda olduğu gibi, kalkınma hamlesine ciddi olarak başladığı ve ilk kez 5 yıllık bir kalkınma planı uygulamaya kalktığı yıl, Hitler'in iktidarı dönemine rastlamıştır. Türkiye, başlangıçta Hitler'in amacını anlayamadığı için

²⁸⁹ Glasneck, a.g.e., s. 129-266; Rössler, a.g.e., s. 116-123; Neumark, a.g.e., s. 1-7; Canbolat, a.g.e., s.31-39.

²⁹⁰ Toygar, a.g.m., s. 76-80.

gerek duyduğu finansmanı, uzmanı ve sanayi ürünlerini Almanya'dan temin etmekte bir sakınca görmemiştir. 1934'ten itibaren büyük Alman firmalarının açtıkları krediyle Alman-Türk ticareti artmıştır. Almanya, Türk ham madde ürünlerini normal piyasa değerinin üzerinde alıp karşılığında sattığı sanayi ürününü de piyasa fiyatının çok üzerinde satarak, ticarete üstünlük sağlıyordu. Türkiye'nin müttefik ülkelerine ham madde satması zordu, çünkü bu ülkeler bu tür ham maddeleri kendi sömürgelerinden çok daha ucuza ve daha kaliteli olarak temin edebiliyorlardı. Üstelik Türkiye, takas metoduyla ancak mal sattığı ülkeden mal alabildiği için, bir nevi Alman ticaretine mahkumdu.²⁹¹

Türkiye bir merkez bankası çalışması yapması için Almanya'ya rica da bulunmuş, Almanya da bir merkez bankasının kurulmasının Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmasından korktuğundan, Türkiye'nin yardım isteğini pek olumlu yanıt vermemiştir, sonuçta Türkiye buna rağmen kendi merkez bankasını kurabilmiştir. Almanlar Türkiye'nin sanayileşme sürecini kendilerine göre yön vermek ve kendilerince biçimlendirmek istiyorlardı, hatta Sovyet kredi ve proje yardımıyla gerçekleşen 5 yıllık Türkiye kalkınma projesi olumlu neticeler verinceye kadar Almanya Türkiye'nin sadece iyi bir ham madde kaynağı ve tarım ülkesi olarak kalmasından yanaydı. Almanlar madenleri Türkiye'de işleyerek ithal etmek yerine ham olarak ithal etmek istiyorlardı. Türkiye'de kurulan Alman işletmelerinin makinelerini çoğu Almanya'dan geldiği için Türkiye sürekli olarak Almanya'dan yedek parça almak zorunda kalıyordu.²⁹²

1933-1937 arasında Alman-Türk mal takası, tam dört katına çıkmış ve karşılıklı ticaretin bedeli 150 milyon marka ulaşmıştır. Almanya, kendi sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham madde için Türkiye'de tekel konumuna yükselmiştir. Almanya'nın 1925'te Türkiye'ye sevk ettiği demirin değeri 342.000 mark iken bu rakam 1938'de 3.325.000 marka yükselmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin Almanya'dan aldığı sanayi malzemesinin değeri, 1937'de 59,2 milyon markken 1938'de 94,4 milyon marka yükselmiştir. Menemencioğlu'nun 5 Temmuz 1938'de, Alman

²⁹¹ Toygar, a.g.m., s. 76-80.

²⁹² Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yazar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39; Koçak, a.g.e., s.199-239.

Dışişleri Bakanlığı Ekonomik Politika Daire Başkan Yardımcısı Clodius'a yaptığı açıklama gibi; Almanya, Türkiye'ye satın alma tekeline dayanarak istediği fiyatı resmen dikte ettirir duruma gelmiştir. Türkiye, Alman mallarını % 20-40 oranında piyasa fiyatından daha pahalıya satın alıyor ve kendi mallarını da Almanya'ya piyasa fiyatından daha yüksek fiyatlarla satıyor görünüyordu. Hatta pamuk için Almanlar piyasa fiyatının % 12-40 oranında bir fiyat fazlası ödüyorlardı. Türkiye, Almanya tarafından hep alacaklı durumuna sokularak karşılığında Alman malı ithal etmek zorunda bırakılıyor, bu suretle de başka dış ticaret yapacak ülke dahi arayamıyordu. Türkiye'nin dış ticaretinde Alman payı % 50'ye kadar ulaşmıştı. Aşağıdaki tablo, Almanya'nın Türk ticaretindeki payının kısa sürede nasıl arttığını göstermektedir.²⁹³

Ülkeler	İthalat		İhracat	
	1929	1938	1929	1938
Almanya, Avusturya, Çekoslovakya	23,5	49,4	16,2	45,6
Batı Avrupa	41,5	16,0	26,8	11,2 ²⁹⁴

Alman Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre, Türk sanayi tesislerinin % 80'i Alman malzemesi kullanılarak ve Alman uzmanlar tarafından kurulmuştu. Türkiye, bu takas ticaretinde 1936'da 45 milyon lira alacaklı çıktığından, bu miktarın karşılığı olarak Almanya'ya dört gemi siparişi vermek zorunda kalmış ve bilindiği gibi, Türkiye'nin İngiltere'yle ittifak arayışına girmesi bahane edilerek bu gemilerin teslimatından vazgeçilmiştir. Bununla birlikte, Türk Kuşu Almanya'dan 26 Nisan 1937'de 10 adet eğitim uçağı almış ve 1939'da Alman Lufthansa ile imzalanan anlaşmayla da başlangıçta İstanbul, daha sonra Ankara ve Adana'yı da kapsayacak uçuşları gerçekleştirecek olan hava trafiği de Almanların eline geçmişti, ancak savaş çıkınca, bu plan gerçekleşmeden kalmıştır. 1936'da Türk-Alman dış ticaret hacmi 198 milyon marka ve Almanya'nın Türkiye genel ithalatında payı % 45 ve ihracatında payı % 51 ulaşmıştı. Bu nedenle, aynı yıl Saraçoğlu artık Türkiye'nin dış

²⁹³ Glasneck, a.g.e., s. 6-66; Koçak, a.g.e., s.199-239.

²⁹⁴ Glasneck, a.g.e., s. 66.

ticaretini dövizle yapabilecek duruma geldiğini ve Almanya'nın takas sistemi sayesinde Türkiye'de çok güçlendiğini ve Türk-Alman ticaretini dövizle yapmak istediklerini Almanya'ya iletmişse de, bu teklif kabul edilmemiştir. Bu tekliften ayrı olarak Menemencioğlu, Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu ihracatın hiç olmazsa % 15'ini Almanya'nın dövizle ödeme yapmasına istemiştir. Almanya'nın bu tutumu, Türk basınında da eleştiri konusu olmuş ve "Tan" gazetesi yazarlarından Ahmet Emin Yalman, 1937 Şubatında bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: Almanya, Türkiye'den aldığı malları aslında çok ucuza almakta ve bu malların hepsini kullanacak yerde bir kısmını dövizle başka ülkelere satmakta ve bu suretle Türkiye'nin kendi kasasına döviz olarak girecek olan para, Almanya'nın kasasına girmektedir. Bu sebeple, Almanya dövizle satabileceği eşyayı da kileringle satmaya devam etmektedir. Türkiye, Almanya'ya tamamen bağımlı olmaktan kurtulmak istiyorsa, Almanya'dan satın aldığı ve Almanya'ya sattığı malların dünya fiyatlarına uygun olmasına dikkat etmelidir.²⁹⁵

Yine Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, Alman uzmanlar ordusu, ki bunların sayısı 1939'da 2000 civarındaydı, Türkiye'ye akın etmiştir. Demiryolu, köprü, elektrik enerjisi santrali yapımında görev yapan bu uzmanlar arasında Celal Bayar'a danışmanlık eden Dr. Max von der Portens'te vardı. Bu uzmanlar, zamanla Türkiye için kendilerini vazgeçilmez kılmışlar ve yaptıkları görevleri zaman zaman Alman siyaseti ve ticareti doğrultusunda yön vermeyi de başarmışlardır.²⁹⁶

Hitler döneminde iki ülke arasındaki ticareti aşağıdaki tablo göstermektedir:

Yıl	Almanya'nın Türkiye'den İthalatı-Rm	Almanya'nın Türkiye'ye İhracatı- Rm	Toplam Hacim -Rm	Almanya için- Rm
1933	37,9	36,3	74,2	-1,6
1934	67,5	50,9	118,4	-16,6
1935	93,4	67,3	160,7	-26,1
1936	118,5	79,4	197,9	-39,1
1937	97,7	111,0	208,7	+13,3
1938	115,9	151,4	267,3	+35,5 ²⁹⁷

²⁹⁵ Toygar, a.g.m., s. 76-80.

²⁹⁶ Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39; Koçak, a.g.e., s.199-239.

²⁹⁷ Torgay, a.g.m., s. 65-80.

Bizzat Celal Bayar, 1937'de meclis bütçe görüşmelerinde Türkiye'nin toplam dış ticaretinin % 90'ını takas yoluyla yaptığını dikkate çekmektedir. Aynı yıl Almanya'yla yapılan dış ticaret anlaşmasından sonra, Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı % 60 oranında azalmış ve Türkiye lehine sonuçlanan iki ülke arasındaki ticaret artık tamamıyla Almanya'nın lehinde sonuçlanmaya başlamıştır, bu da Almanya'yı Türk ekonomisi üzerine iyice baskı yapabilecek duruma getirmiştir. Bu sonuç, Ankara'da huzursuzluk yaratmıştır, çünkü Almanya, Türkiye'den aldığı mallara uyguladığı kur politikası nedeniyle aslında piyasanın çok üstünde bir fiyatla malı satın alıyor gözükmesine rağmen, tam tersine piyasanın altında alıyor ve yine kendi sattığı malları da piyasanın % 20-30 üstünde bir bedelle satıyordu. Bu konular 1937 yılında imzalanan bir yıl süreli ticaret anlaşmasının yenilenme süreci olan 1938'de, Türkiye tarafından gündeme getirilmiş ve Türkiye Almanya'dan kur garantisi istemiştir.²⁹⁸

26 Temmuz 1938'de imzalanan yeni ticaret anlaşmasında, Türk ihraç malları, kontenjan sınırlaması olmaksızın, Almanya'ya girebilme hakkına kavuşmuş ve iki ülke arasında 1937'de bozulan dış ticaret dengesi tekrar sağlanmıştır. Almanya, Türkiye'nin dış ticaretinde İngilizlerin birinciliğini çoktan kapmıştı. İngilizlerin 1924 ile 1936 arasındaki Türkiye'ye olan ithalatı % 17,7'den % 6,6'ya, ihracatı ise % 14,7'den % 5,4'e düşmüş, aynı şekilde Fransa'nın da ticareti düşmüştür. Aslında tüm bu gelişmeler Türk hükümetini korkutuyordu, çünkü Almanya'ya tek yanlı olarak fazlasıyla bağımlı olunmuş, bu da ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını tehdit eder duruma gelmişti. Bu gelişmelere rağmen Türk toprakları üzerindeki Alman-İngiliz rekabeti savaştan önce ve savaş boyunca da devam etmiştir. 1938'de İngiltere'nin, Türkiye'nin ihracatının desteklenmesi ve savaş malzemesi alması için 16 milyon sterlin kredi açtığını duyan Alman hükümeti, derhal harekete geçerek Türkiye'de Alman IG-Farben firması tarafından kurulması planlanan kimya tesisleri projesini, İngilizlerin bu kredi karşılığında kapmasından korktukları için 45 milyon mark kredi sözü vermiştir. Bununla da yetinmeyen Almanlar, maden cevheri ve yiyecek

²⁹⁸ Toygar, a.g.m., s. 76-80; Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39.

maddeleri konusunda kendilerini İngilizlerden geri bırakılmamaları sözünü, Büyükelçi Numan Menemencioğlu'ndan 25 Temmuz 1938'de almışlardır.²⁹⁹

Almanların Türkiye üzerindeki bu faaliyetleri, Türk ticaret burjuvazisinin her ne kadar işine gelse de, bu ekonomik birlikteliğin Türkiye'nin bağımsızlığını engelleyeceğinin bilincinde olan Türk hükümeti, İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesine (1939) kadar güttüğü tarafsızlık politikasından, İngiliz-Fransız ittifakına doğru adım atmıştır. Bu ittifaka tepki gösteren ülkedeki Alman yanlılarına, gelecek olan İngiliz ve Fransız kredilerini ve askeri yardımlarını bir güvence olarak göstermiştir. 1939'da Türkiye'nin batılı ülkelerle ittifak arayışına girmesi, Almanya ile olan ticareti kesilme noktasına getirmiş, ancak Almanya ihtiyaç duyduğu krom nedeniyle bunu hemen göze alamamıştır. Çünkü Türkiye'nin Almanya'ya sattığı krom 1925'te 5.000 markken, 1929'da 35.000 mark, 1937'de 3.437.000 mark ve 1938'de ise 3.048.000 mark olmuştur. Türkiye, Almanya'nın ihtiyaç duyduğu kromun % 52'sini karşılar duruma gelmiştir. Dünya krom üretiminin % 17'sini karşılayan Türkiye için, bu madenin satılması önemli olduğu kadar alıcısı olan Almanya için de en az o kadar önemliydi. Türkiye'nin Almanya'ya ihracatının % 35'ini krom gibi savaş malzemeleri oluşturuyordu. Bu açıdan iki ülke arasında ticaretin kesilmesi, Ankara'yı Berlin'den çok daha fazla etki edeceği de bir gerçektir. Almanlar Türkiye'nin bu ittifaka yanaşmasını önlemek için, son çare olarak 7 Mayıs 1939'da 120 milyon markı bulan, Türkiye tarafından Almanya'ya ısmarlanan savaş malzemesini, teslim etmeme kararı aldılar ve vermeye söz verdikleri 150 milyon mark krediyi de askıya aldılar. Bunun karşısında Türk hükümeti, krom satışı yapmaktan vazgeçtiğini bildirince iki ülke arasındaki ticari faaliyet 1 Eylül 1939'dan itibaren tamamen durma noktasına geldi. Sonuçta Türkiye'nin 1939'dan itibaren Almanya'ya krom ihracatı azalmış ve savaşın başladığı 1 Eylül 1939'da Türk-Alman ticareti tamamen durma noktasına gelmiş, ancak savaş sırasında da iki ülke ticareti, eski gücünde olmamasına rağmen bir şekilde sürmüştür.³⁰⁰

²⁹⁹ Toygar, a.g.m., s. 76-80; Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39.

³⁰⁰ Toygar, a.g.m., s. 76-80; Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39.

Weimar döneminde olduğu gibi, Türkiye'nin gerek toplam ithalatında ve ihracatında Almanya, çok önemli bir yer teşkil ederken Almanya'nın ne toplam ihracatında ne de toplam ithalatında Türkiye pek önemli bir yer tutmamaktadır. Aşağıdaki tablo bunu çok açık biçimde ortaya koymaktadır:

Yıllar	Türkiye'nin Almanya'ya İhracatı RM	Türkiye'nin Toplam İhracatında Almanya' nın Payı %	Türkiye'nin Almanya' dan İthalatı RM	Türkiye'nin Toplam İthalatında Almanya'nın Payı %	Almanya' nın Toplam İhracatında Türkiye'nin Payı %	Almanya' nın Toplam İthalatında Türkiye'nin Payı %
1933	37,9	36,3	19,0	25,5	0,7	0,9
1934	67,5	50,9	37,3	33,8	1,2	1,5
1935	93,4	67,3	40,9	40,0	1,6	2,2
1936	118,5	79,4	51,0	45,1	1,7	2,8
1937	97,8	111,1	36,8	42,2	1,8	1,8
1938	116,0	151,4	44,0	48,0	2,9	2,8
1939	122,2	151,4	37,0	51,0 ³⁰¹	-	-

3. ASKERİ İLİŞKİLER

Almanya, Türkiye'den yaptığı ithalatın % 29'unu hayati olarak nitelendiriyordu, çünkü bu oran savaş malzemesi için ham maddeyi kapsıyordu. Türkiye'den ithal edilen bu hayati ham maddenin başında krom gelmektedir, diğerleri ise hayvan yemi, kereste, ham deri, yün, merinos ve pamuktur. 1939'da bu malların genel ithalattaki payı % 30-35'e yükselmiştir.³⁰²

Alman silah sanayisi için Türkiye'de bolca bulunan krom madeni ve pamuk çok önemliydi. Bu konuda Türkiye'den yapılmış olan dört yıllık ithalat Almanya'nın savaş hazırlığına hizmet etmiştir.³⁰³

Almanya'nın diğer krom kaynağı olan Güney Afrika Birliği'ne ve Güney Rodezya'ya göre, Türkiye'ye ulaşmak çok daha kolaydı. Almanlar kromu uçak yapımında, kundaklarda ve tank levhalarında kullanılan çelik boruları yapmada kullanıyordu. Almanya krom dışında savaş yıllarında

³⁰¹ Toygar, a.g.m., s. 76-80.

³⁰² Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Neumark, a.g.e., s. 1-7; Yarar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39; Koçak, a.g.e., s.199-239.

³⁰³ Rössler, a.g.e., s. 115-123 ; Glasneck, a.g.e., s. 6-66; Koçak, a.g.e., s.199-239.

Türkiye'den bakır ve mangan gibi madenlerle, tütün, kuru üzüm, incir ve fındıkta ithal edecek ve bu mallarda da Almanya baş alıcı olacaktır.³⁰⁴

Almanya, Türkiye'den aldığı ham madde karşılığında, demiryolu malzemesi, tekstil makinesi ve tesisleri, hafif sanayi tesisleri, silah ve cephane satıyordu. Almanya, kısa sürede I. Dünya Savaşı döneminden önce olduğu gibi yine Türkiye'yi bir silah pazarı haline dönüştürmüştü. Almanlar bir yandan silah siparişleri alıyor, diğer yandan da Türkiye'de cephane fabrikalarının yapımı ve Gölçük Savaş Limanının genişletilmesi gibi askeri ihaleleri de alıyordu.³⁰⁵

Türk Genelkurmayının haber alma servisi, I. Dünya Savaşında Alman gizli servis şefi olan Albay Nikolay'ın fikirleri doğrultusunda biçimlenmişti ve Türk ordusunun üst düzey subayları Alman subayları tarafından eğitilmişti. Ankara'da bulunan Alman diplomatları da sık sık Almanya'nın Türk subayları içinde sağlam siyasal dayanakları bulunduğunu söylemeleri de boşuna değildi. Alman subayları tarafından yetiştirilen Türk subaylarıyla ilişkiyi, 1936'dan beri Ankara'da Askeri Ateşe olarak görev yapan Rohde sürdürmekteydi. Tüm bu gelişmelere rağmen Almanlar, stratejik önemi olduğuna inandıkları için, Türk Havacılık Akademisi ve Türk Hava Kuvvetlerinin eğitilmesine Alman havacı subayları göndermediklerinden, bu görevi İngilizler üstlenmiştir. Almanların böylesine Türk ordusuna karşı tedbirli davranmalarındaki etken ise, Türkiye'nin günün birinde Almanya'nın karşısında yer alıp Alman ordusu hakkında bilgi vermesinden ve bu bilgilerin kullanmasından korkmalarıdır. Aslında her ne kadar bazı Alman subayları, Türk ordusunun eğitiminde görev yapsalar da Türkler, I. Dünya Savaşında Almanya ile ittifak yapılmasının kendilerine eziklik ve kayıptan başka bir şey getirmediğinin bilincindeydiler. Özellikle de Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı sırasında Alman generallerinin Türkiye'yi bir sömürge muamelesi yaptığının ve Türk askerinin Alman generalleri için bir top mermisi vazifesi olarak hizmet ettiğinin gayet bilincindeydi.³⁰⁶

³⁰⁴ Glasneck, a.g.e., s. 66-74; F.Neumark, a.g.e., s. 1-7; Yazar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39; Koçak, a.g.e., s.199-239.

³⁰⁵ Glasneck, a.g.e., s. 66-74; Yazar, a.g.e., s. 42-154; Canbolat, a.g.e., s.31-39; Koçak,a.g.e., s.199-239.

³⁰⁶ Glasneck, a.g.e., s. 75-86.

Hitler döneminde Almanya, Harp Akademilerinde görev yapan Alman subaylarıyla, Türk ordusunun yönetici kadrosunda etkinlik kazanarak Türkiye'nin dış politikasında etkili olmaya ve Türk ordusunun silah ihtiyacını Almanya'dan karşılamaya çalışıyordu. Bu şekilde Almanya, Türk ordusunda etkinlik kurarak ekonomik sahada olduğu gibi, bu alanda da bir bağımlılık yaratmaya çalışıyordu. Bu amaç doğrultusunda önce 1934'te, Alman subayları Türk ordusunu ziyaret etmiş ve ardından 15 Nisan 1935'te Türk donanmasında danışmanlık yapmak üzere 3 Alman subayı göreve başlamıştır. Daha önce Alman fabrikalarında staj görmeleri için gönderilen 12 Türk subayının sayısı 1938'de 24'e çıkartılmıştır. Ancak Almanlar, silah siparişleri konusunda pek sözlerine sadık kalmıyorlardı, hem bir yandan Alman silahları ile donattıkları Türk ordusunu kendilerini bağımlı kılmayı düşünüyorlar hem de Türkiye'nin siyasi tutumuna göre silah siparişlerine yön vermek istiyorlardı.

1938'de Türkiye'nin Almanya'ya silah siparişleri 45 milyon lirayı buluyordu. Teslim edilen Alman silahlarının materyal ve yapı bakımından eksik olduğuna ve silah siparişlerinin sevkiyatın çok uzun sürdüğüne dair şikayetleri, 1939'da Menemencioğlu Alman hükümetine iletilmiştir. Türk hükümetinin şikayetleri haklıydı, çünkü Almanlar bir Türk-İngiliz ittifak arayışından rahatsız olduklarından, Türkiye'ye verecekleri silahların gelecekte kendilerine yönelebileceği korkusunu taşıdıklarından, siparişleri mümkün olduğunca geç veriyorlar, verdiklerinin de bir kısmını yapı ve malzeme olarak eksik teslim ediyorlardı. Almanya, bir nevi Türkiye'ye silah ambargosu uygulayarak, müttefik ülkelerle bir ittifak anlaşması içine girmesini engellemek istiyordu. Aslında Türkiye Almanya'ya verdiği silah siparişlerinin bir kısmını ödemiş ve silahların teslimini güvence altına da almıştı. Bu konuda Papen, Türkiye'nin silah siparişlerinin 1939'da 120.000.000 markı bulunduğunu ve Türkiye'nin siparişlerin teslimi garantisi çerçevesinde bu malzemelerin fiyatını Almanya'dan talep edebileceğini, bunun da Almanya'nın çok zararına olacağını belirtmiştir. İki ülke arasındaki askeri işbirliği sadece silah siparişlerine dayanmamakta bunun yanında top fabrikası, tank tesisleri ve kimya ürünleri fabrikası gibi bir çok alanda Almanlar etkin durumdaydı. Bizzat

Hitler'in Türkiye'nin ağır silah siparişlerinin verilmemesi, daha önemsiz nitelikte askeri malzemenin verilmesine dair talimatı üzerine Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 7 Mayıs 1939'da iki ülke arasında yaşanan dış politikaya yönelik sorunlar nedeniyle silah siparişlerinin teslim edilemeyeceğini Türkiye'ye bildirdi. Oysa Türkiye, Almanya'da yapılan topları teslim almak üzere subaylarını çoktan Almanya'ya göndermiş, ancak bu haber alınınca subaylarını derhal geri çağırmişti. Bununla da yetinmeyen Türkiye, Almanya'ya nota vererek her türlü ham madde sevkiyatını durduracağını bildirdi. Papen, Türkiye'nin silah siparişlerine karşı kromu bir koz olarak kullanacağını Almanya'ya rapor etti. Türkiye'nin takas yoluyla Almanya'dan alacaklı olduğu 45 milyon mark karşılığında sipariş verdiği ve Krupp tarafından yapılan dört deniz altıdan Saldıray, çoktan Türkiye'ye gönderilmiş, ikincisi olan Batıray Kiel'de gönderilmeye hazır hale getirilmişti. Yıldırıy ve Atılay'ın ise İstanbul'da yapımı sürmekteydi. Türkiye 120 milyon marklık silah siparişlerinin garanti bedeli olan 25 milyon markı talep etmiştir. Almanya bu talebe karşı ticaret anlaşmasının süresini uzatmama tehdidinde bulunmuştur. Bu şekilde karşılıklı zıtlasmalar sonunda silah siparişlerinin sevkiyatı askıya alınmış, ancak 1939'dan itibaren Almanlar savaş sırasında silah siparişlerinin bir kısmını vermişlerdir.³⁰⁷

4. ALMANLARIN TURANCILARLA İLGİLİ FAALİYETLERİ

Almanlar, savaşta Turancılık hareketini kullanmaya çalıştılar, ancak Türk Turancıları ile Almanların yayılma emelleri birbiriyle uyuşmadığı için bu işbirliği pek gerçekleşmemiştir. Almanlar Türk hükümetine yaptıkları baskıyla Enver Paşa'nın ailesine ve Almanya'da yaşayan tanınmış Turancılardan olan Zeki Velidi Togan'ın affını sağlamışlardır. Almanya, bu kişilerle birlikte yoğun bir şekilde Turancı gençler üzerine faaliyette bulunmuş ve aynı zamanda Sovyetler'de, Turancı görüşlü yada bu görüşe yakın kişiler üzerinde ve o bölgelerden Türkiye'ye göçenler üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Turancılığın ideoloğunu da Gotthard Jaeschke gibi

³⁰⁷Glasneck-Kircheisen, a.g.e., s.25-45; Koçak, a.g.e., s.184-199.

Alman fikir adamları üstlenmiştir. Almanlar, Turancıları ve onların görüşlerini desteklemelerine rağmen Orta Asya ve Kafkaslarda petrolün yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Türkçe konuşan halklar için ve onların toprakları için herhangi bir vaatte bulunmaktan çekiniyorlardı. Almanya, Turancılık fikrini daha çok Sovyetlerin içten yıkılmasına yönelik kullanmak istiyorlardı. Alman dışişlerinde çalışan gerçekçi diplomatlar Sovyet topraklarında Türkçe konuşan halkların Turancılıkla pek ilgilenmediklerini, Sovyetlerde bir Turancı hareketin zorlama olmadan oluşmasının çok güç olduğunu ifade etseler de bu görüşleri itibar eden olmuyordu.³⁰⁸

Almanya, 28 Haziran 1941'de Elçi von Hertig'i, Sovyetlerdeki Türkçe konuşan halkların sorumluluğunu verdi. Hertig, Turancılık faaliyetleri için 10 Ekim 1941'de Nuri Killigil'i (Nuri Paşa) irtibat memuru olarak seçti. Hertig yerine 1942 Mart'ında Elçi von Tappelskirsch getirildi. Her ne kadar Almanlar, Turancı faaliyetlerle ilgilenseler de, Hitler başta olmak üzere bir çok Alman yönetici bu ideolojinin kendi çıkar sahalarını ileride göz dikebileceğini bildiklerinden Turancılığı bir tehdit olarak bile algılıyorlardı. Alman Dışişleri Bakanlığıyla Alman Doğu Bakanlığı hem Turancılığın Alman çıkarları açısından yararları ve zararları konusunda hem de bu ideolojiyi yayma çalışmaları konusunda sürekli olarak çekişiyorlardı. Oysa Ankara'da bulunan Alman Büyükelçi Papen, Bakü petrol yataklarıyla birlikte Azerbaycan'ın Türkiye'ye bağlanmasını savunan Turancılardan oluşan bir komisyon bile kurmuştu. Komisyonun önderi İstanbul milletvekili Şükrü Yenibahçe ve ileri gelenleri ise Azerbaycan'da Ruslara karşı savaşmış ve zengin bir fabrikatör olan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, tanınmış Turancı Zeki Velidi Togan ve Kırım Tatarlarından Ahmet Cafer'dir. Togan'ın öğrencisi olan Oğuz Türkkkan, sahibi olduğu "Bozkurt" dergisiyle ve bir çok Turancı genç de, Sovyetlere karşı, Alman gizli servisinin parasıyla ve Alman faşizminin metoduyla propaganda faaliyetinde bulundular. Almanlar, Turancıların yanında Ermeni ve Gürcü milliyetçileri de benzer idealler için destekliyorlardı. Hem Turancıları hem de Ermeni Taşnak

³⁰⁸ Glasneck, a.g.e., s. 194-215.

partisinin yandaşlarını ve fikirlerini destekler gözükten Almanlar, aslında hiçbir grubu değil, kendi çıkarlarını gözetiyorlardı.³⁰⁹

Diğer yandan Sovyetler'deki eski Hanların liderleri, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra kesinlikle kendilerinin Türkiye'ye bağlanmamaları için Alman makamlarına ricada buluyorlardı. Papan, Nuri Paşa'nın Turancılık faaliyetleri için 10-25 Eylül 1941 tarihleri arasında Almanya'da Müsteşar Weizsaecker ve yardımcısı Woermann ile görüşmeler sağlamıştır. Bu görüşmelerde bu iki yönetici, Türklerin Turancılığı, ancak Hazar'ın ötesinde, yani petrolerin olmadığı bölgelerde gerçekleştirmelerini, petrol bölgelerinde ise bağımsız birer Türk devletine izin veremeyeceklerini belirtmişlerdir. Almanlar, Nuri Paşa dışında Turancılık faaliyetleri konusunda General Erkilet'te görüşmelerde bulunmuştur. Nuri Paşa, bu görüşmeler sonucunda hayal kırıklığı içinde ülkesine geri dönmüş, ancak 1942'de de yeni bir görüşme daha yapmak için gittiği Almanya'da bu kez kendi fabrikasında çalışan işçilerin Sovyetler'de sabotaj eylemini dahi girişebileceklerinin sözünü vermiş olsa da bir yarar sağlamamıştı, çünkü Almanlar Kafkasya bölgesini tam ele geçirmek üzerelerken bölgedeki petrolün paylaşılmasına dair söz vermeyi hiç uygun bulmuyorlardı. Üstelik bir de, Türk devleti Sovyetlere karşı savaşmaya dahi istekli değildi. Tüm bu gelişmelere karşı Türk hükümeti, Atatürk'ün Turancılığı reddeden çizgisinden kesinlikle ayrılmıyor, ancak Turancıların faaliyetlerine ses çıkarmıyordu.³¹⁰

Atatürk, daha 1920 yılında Türkiye'nin ve Türk milletinin takip etmesi gereken siyaseti anlatırken Turancılığa karşı oluşunun nedenini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasi görüştür. Fakat aldattıcıdır. Hatta, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkansız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylarla meydana koyduğu bir gerçektir.

Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır...Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkanı gördüğümüz siyasi ilke,

³⁰⁹ Glasneck, a.g.e., s. 194-215.

³¹⁰ Glasneck, a.g.e., s. 194-215.

*milli siyasettir... Milli siyaset dediğimiz zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak...Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak...Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.*³¹¹

Hitler'in 12 Eylül 1942'de, Türkiye'nin Almanya'nın istekleri doğrultusunda tutumunu değiştirmedeği sürece Turancılık konusundaki faaliyetlerin Papen tarafından durdurulmasına istemesi üzerine, Alman Dışişleri Bakanlığının Turancılık üzerine faaliyetleri sona ermiştir. Savaşın Almanya'nın yenilgisiyle sonuçlanacağı iyice belirginleşince de, Türk hükümeti Turancılar hakkında 1944'te dava açmış ve bir çoğunu mahkum etmiştir.³¹²

³¹¹ Zeynep Korkmaz, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, 1991, s. 298-299.

³¹² Glasneck, a.g.e., s. 194-215.

C. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALMAN OKULLARI (1924-1945)

1. YABANCI OKULLARIN ETKİLERİ VE HUKUKİ DURUMLARI

Kurtuluş Savaşı döneminde Rum okulları, çevrelerini Rumlaştırmak, Yunan işgalini kolaylaştırmak ve Trabzon ve çevresinde bir Pontus Rum devleti kurmak amacıyla çok yoğun çalışmışlardır. Merzifon Amerikan okulunun Türkçe öğretmeni Zeki Bey, okulun zararlı faaliyetlerini hükümete bildirdiği için öğretmen ve öğrenciler tarafından öldürülmüştür. Rum okullarında bulunan yabancı ve Rum asıllı öğretmenler ile din adamları ele ele verip çalışmışlardır, ancak Büyük Millet Meclisi de bunun karşılığında boş durmamış ve böyle faaliyetlerini gördüğü kişileri ve okulları cezalandırmıştır.³¹³

Genelkurmay Başkanı olarak İsmet İnönü'nün 25 Eylül 1920'de savaş hareketi hakkında mecliste yaptığı aşağıdaki konuşmada, Fransızların Gaziantep'te egemenlik kurmalarına sağlamak için Amerikan kolejlerinin nasıl faaliyetlerde bulduklarını anlatması, yabancı okulların Kurtuluş Savaşı dönemindeki etkilerini göstermek açısından çok önemlidir:

“Mazuratıma Ayıntab mıntıkasındaki hareketi arzederek hitamvereceğim. Ayıntab mıntıkasında son bir buçuk ay zarfında pek mühim fedakarlıklar cerayan etmiştir. Fransızlar Ayıntabı bilhassa hedef ittihaz ederek mühim kuvvetlerle ilerlediler. Bir aralık Ayıntabı kendileri muhasara ederek vaziyete tamamen hakim kaldılar...Ayıntab civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. Bu Amerikan kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, anbar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zan olunur.

Bu üssülharekeye istinat derek, Fransız kuvvetleri, Nizibe kadar huruç yapmışlardır ve etrafında bulunan köylere daima sarkıntılık etmektedirler. Gireler, köyün etrafını alırlar, bıçaklarını çekerler. Fransız mandasını istediklerine dair halktan senet isterler ve onları alırlar...”³¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda yabancı okulların zararlı faaliyetlerini çok iyi kavramış olan Atatürk ve arkadaşları, Cumhuriyet Türkiye'si'nde bu tür acı tecrübeleri tekrar yaşamamak için derhal önlem almaya karar vermişlerdir. İşte bu nedenle Cumhuriyet döneminde ülkede bulunan yabancı okullara yönelik hukuki düzenleme ilk kez Lozan Antlaşması'yla başlamış

³¹³ Akyüz, a.g.e., s. 280-281.

³¹⁴ Ali Rıza Cihan, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C. I, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s. 37-38.

ve ardından Tevhid-i Tedrisat kanunu ve çıkarılan diğer kanun, yönerge ve genelgelerle yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle, yabancı okullar kontrol ve denetim altına alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan başıboşluk ortadan kaldırılmıştır. Yabancı okulların düzenlemesine yönelik çıkartılan kanun, yönerge ve genelgeler ile sağladığı düzenlemeler, kronolojik olarak anlatılmış ve sonuçta ise yabancı okullar hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

a. Lozan Antlaşması'nın Getirdiği Düzenlemeler

Laik Türk eğitim sistemine karşı tutum ve davranışları nedeniyle Türk Hükümetiyle sık sık anlaşmazlıklara giren yabancı okullara karşı Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri başlangıçtan itibaren kararlı bir tutum içinde olmuşlardır. Merzifon'da Pontus örgütlerine merkezlik yapmış ve bunu hükümetine bildiren Türk öğretmeninin Rumlar tarafından öldürülmesine zemin hazırlamış olan Amerikan okulu bizzat TBMM hükümeti tarafından 1921'de kapatılmış ve evraklarına el konulmuştur. Daha önceden de Ermeni ve Rum çetelerine yardım ettiği bilinen Amerikan okullarına karşı tutum da sertleşmiştir.³¹⁵

Maarif Vekili Hamdullah Suphi 1921'de TBMM'de yabancı okullar hakkında şu konuşmayı yapmıştır:

“Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dahilinde bir tek ecnebi mektep bırakmam. Fakat bu, dahili olduğu kadar harici bir meseledir. Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun yankıları ne olacaktır, düşünüp incelemeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman yine ortaya çıkacak etkileri göz önüne almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, oda mekteplerimizi, ailemizi, ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz, lazım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz bir tek aile çocuklarını ecnebi mekteplerine yollamaz.”³¹⁶

Lozan Antlaşmasıyla yabancı okullar için yeni bir statü kabul edilmiştir, bu antlaşmanın 40. maddesine göre yabancı ve Gayri Müslim okulları Türk okulların kanun ve yönetmeliklerine tabi olmak şartıyla varlıklarını sürdürebileceklerdir. Lozan Antlaşmasıyla birlikte yabancı ve Gayri

³¹⁵ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitim*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 17-19.

³¹⁶ Akyüz, a.g.e., s. 281.

Müslim okullara tanınan imtiyazlar tamamen ortadan kalkmış ve nihayet bu okullarda Türk kanun ve yönetmeliklerine tabi kılınmıştır.³¹⁷

Lozan Antlaşmasınının 40. maddesi;

“Gayrimüslim ekalliyetlere mensup olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve aynı teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayini dinilerini serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır.”³¹⁸

Yabancı okulların Lozan Antlaşmasıyla tanınması, delegelerin karşılıklı mektuplarına bağlıdır. Bu konuda karşılıklı yazılmış üç mektup vardır. Bu mektuplar Türk delegasyonun başkanı İsmet İnönü tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilere yazılmış olan ve onlarında cevaben yazdıkları mektuplardır. Lozan Antlaşmasında yer alan bu mektuplarla Türkiye, sadece Fransa, İtalya ve İngiltere’ye ait 30 Ekim 1914’ten önce varlığı tanınmış olan din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarını tanımıştır. Ancak Lozan anlaşma hükümleri çerçevesinde bu mektupların yedi yıllık geçerlilik süresi 13 Ağustos 1931’de dolmuş ve bağlayıcı hükümleri ortadan kalkmıştır.³¹⁹

Bu mektupların içeriğine bir örnek olması açısından İsmet İnönü’nün Fransız temsilciye yazdığı ve yabancı okulların varlıklarını ancak Türk okullarıyla eşitlik ölçüsünde ve Türk kanun ve yönetmeliklere uymak şartıyla Türkiye Cumhuriyeti’nde izin verilebileceğinin belirtildiği mektup aşağıda verilmiştir:

“Lozan konferansında Fransız Cumhuriyet Temsilcisi Sayın General Pelle, Ekselans, Lozan’da bugün imzalanan Oturma Sözleşmesine dayanarak ve bu Sözleşmeye eklenmesi, öngörülen açıklama’nın yerine mektuplar’ın geçmesi yolunda birinci komitenin 19 Mayıs 1923 günkü oturumunda alınmış olan karar uyarınca, Türk Hükümetinin, Türkiye’de 30 Ekim 1914 gününden önce varlığı tanınmış Fransa’ya bağlı Din, Öğretim, Sağlık ve Yardım Kurumlarının (Oeuvres religieuses, scolaires et hospitalières ainsi que des Institutions d’Assistance) varlıklarını gene tanıyacağını ve Barış Anlaşmasınının bugün imzalandığı sırada Türkiye’de edimsel olarak yaşayan benzeri öbür Fransız kurumlarının durumlarını yasalara uygun biçime getirmek üzere anlayışla inceleneceğini, Hükümetin adına açıklamakla onur duymaktayım. Her türlü parasal hüküm bakımından yukarıda sözü geçen kurumlar, benzeri Türk kurumları ile tam eşit bir işlem görecektir ve onlara ilişkin kamu düzeni hükümleri ile yasalara ve yönetmeliklere bağlı tutulacaklardır. Bununla birlikte, şurası kararlaştırılmıştır ki, Türkiye Hükümeti iş bu

³¹⁷ Okan, a.g.e., s. 5.

³¹⁸ Anayasa Mahkemesi Kararı, (<http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/SPK/K1998/K1998-01.htm> - 101k).

³¹⁹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 139.

kurumların çalışma koşullarını ve okullar konusunda, öğretimlerinin gereği olan kuruluş biçimlerini (Organisation pratique de leur enseignement) gözünüde tutacaktır.”³²⁰

Her ne kadar Lozan Antlaşmasıyla sadece mektup verilen üç ülkeye okullarını devam ettirme hakkı verilmişse de, 1914'ten önce açılan diğer ülkelerin okullarının da Lozan Antlaşmasında adları geçmemesine rağmen faaliyetlerine devam hakkı verilmiştir.³²¹

b. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Getirdiği Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti ulusal bir devlet olmak için kendi topraklarındaki Rum azınlıkların büyük bir kısmını Yunanistan'daki Türklerin bir kısmıyla değiştirdiğinden ve yeni kurulan cumhuriyette azınlıkların büyük çoğunluğu kendiliğinden ülkeyi zaten terk ettiklerinden, gerek azınlıkların gerekse yabancıların okullarına dair düzenleme yapma, Osmanlı Devleti döneminden çok daha farklı özellikler göstermiştir. Yabancı okullar çok sıkı denetim altına alınabilmiştir.³²²

1924'ten itibaren Türk hükümeti, Türk okullarını laikleştirmeyi amaçlarken bunu ülkede bulunan yabancı okullarda da gerçekleştirmek istiyordu. Hatta Lozan Antlaşmasından hemen sonra bu konuda hükümet çalışmaya başlamıştır. Artık TBMM, ülkede hiçbir din yada mezhebin kendi propagandasını yapmasını istemiyordu. Din konusunda okullar ister yerli ve ister yabancı olsun tarafsız olmalı ve okullarda tek amaç, çağdaş bir eğitim vermek olmalıydı. Türk hükümeti medreseleri kapatmayı dahi göze almışken, yabancıların dini eğitim veren okullarına karşı duyarsız olması mümkün değildi.³²³

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğrenimin Birleştirilmesi) kanunuyla diğer bakanlıklara ve vakıflara bağlı tüm yerli ve yabancı okullar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1924 yılı

³²⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s. 139.

³²¹ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

³²² Akyüz, a.g.e., s. 324-325.

³²³ Ergün, a.g.e., s.49-61.

Genelgesiyle yerli ve yabancı tüm okulların dine dayanan eğitim ve din propagandası yapamayacakları, kitaplarda ve okullarda dini semboller bulunduramayacakları belirtilmiştir.³²⁴

Tevhidi Tedrisat Kanunu :

“Madde 1 - Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.

Madde 2 - Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 - Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 - Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir.

Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müstegil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyyeye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekaletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları atıyen ait olduğu Vekaletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerin muhafaza edecektir.(Ek: 22/4/1341 - 637/1 md.) Mektebi Harbiyeden menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-i Milliye Vekaletine devrolunmuştur.

Madde 6 - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7 - İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”³²⁵

Bu kanun, kimi yabancı okul ve yabancı kuruluşların direnciyle karşılaşmış ve bağlı oldukları ülkeler kanalıyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlarsa da Türk Hükümeti geri adım atmamıştır. Yabancı okullarda hala Türk Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetler olduğu, bazı okullarda hala dini sembol ve resim bulundurmaya devam edildiği için, bunları önlemeye yönelik olarak 26 Eylül 1925'te bir genelge ve 7 Şubat 1926'da bir başka genelge çıkartılarak yabancı okullar daha da sıkı denetim altına alınmıştır.³²⁶

c. 1925 ve 1926 Yılı Genelgesi'nin Getirdiği Düzenlemeler

26 Eylül 1925 tarihli Genelge şu maddeleri içermektedir:

“Hiçbir okulda Türk ve Türk Devleti aleyhine, derslerde veya ders dışında bir ifade kullanılmayacaktır.

-Türklerin bugününü ve dününü kötüleyen Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitaplar bulunmayacaktır.

³²⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

³²⁵ Tevhidi Tedrisat Kanunu, (http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste/PC1430.HM3.frameset.html - 1k).

³²⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

- Türk tarihi ve coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış, ders kitaplarında ve duvar panolarında bulunmayacaktır.
- Türk toprakları hiçbir ülkenin parçası olarak gösterilmeyecektir.
- Ders kitaplarında hiçbir ülkenin propagandası yapılmayacaktır.
- Tüm yabancı okullarda haftada beş saat Türk dili, Türk tarihi ve coğrafyası okutulacaktır.
- Türk dili, Türk tarih ve coğrafya öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığınca seçilecektir.
- Okullarda her türlü dini propagandanın yapılması yasaktır.
- Okullarda dini semboller bulundurulmayacaktır.”³²⁷

7 Şubat 1926 Genelgesi şu önemli hükümleri içermektedir:

- “-Yabancı okulların ruhsatnameleri iyice incelendikten sonra ruhsatnamede yer almayan alanda faaliyet göstermelerine izin verilmeyecektir. Sahip oldukları ruhsatlarla Mekatib-i Hususiye talimatnamesinin müsaade ettiği çerçevede çalışabilirler. Bunun dışında faaliyet göstermelerine izin verilmeyecektir.
- Yabancı okullarda Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası derslerini okutacak öğretmenler bakanlıkça tesbit edileceğinden bu görevi üstlenecek öğretmenlerin tesbitinde Bakanlığa isim bildirilecektir. Tavsiye edilenlerin Türk ve milli duygu sahibi olmaları gerekmektedir.
- Bazı okulların, fakir öğrencileri öğrencilikle bağdaşmayacak hizmetlerde kullandıkları görülmüştür. Bu durum bir an önce engellenecektir.
- Okul kayıtlarının Türkçe tutulmadığı tesbit edilmiştir. Kayıtların Türkçe tutulması sağlanacak, buna uymayan okullar kapatılmak üzere bakanlığa bildirilecektir.
- Bazı okullarda Mekatib-i Hususiye Talimatnamesini hükümlerinin bilinmediği, bu sebeple yanlışların yapıldığı beyan edilmektedir. Makbuz karşılı olarak her okula birer adet Mekatab-i Hususiye Talimatnamesi verilecek ve bu talimatname hükümlerinin bilinmemesi mazeret sayılamayacağı tebliğ edilecektir.
- Bütün okullarda, en seçkin yere 80x66 ebadlarında bir Atatürk fotoğrafı asılacaktır.
- Okul kiliselerine ibadet etmek için de olsa yabancıların girmesine izin verilmeyecektir.
- Şimdiye kadar yayımlanan genelgelere rağmen bazı okulların ders kitapları içinde dini propaganda amacıyla “EİZZE” resimleri görülmüştür. Bunlar derhal çıkarılacak, kiliselerden başka yerlere salıp takılmasına izin verilmeyecek, aksine harekette bulunan okul ve yöneticilerinin ve öğretmenlerinin görevlerine son verilecektir.
- Yabancı okulların tali kısımları genel müfettişler, Maarif Müdür ve memurları tarafından teftiş edilecektir. Yabancı ilkokullarını ise ilköğretim müfettişleri, genel müfettişlikten alacakları program gereğince teftiş edecekler ve raporlarını iki nüsha hazırlayarak Maarif Müdürlüğüne vereceklerdir.
- Önceden kapatılmış olan yabancı okullarının gizli olarak faaliyetlerine devam ettikleri öğrenilmiştir. Bu tür gizli faaliyette bulunan okullar tesbit edildiğinde o vilayetin Maarif Müdür ve memurları meslekten ihraç edileceklerdir.
- Azınlık ve yabancı okullardaki öğretmenlerin kimlikleri, yeterlikleri, diplomalarının ve diğer gerekli evraklarının incelenme yetkisi maarif idarelerine aittir. Bu evraklar üzerinde yapılan incelemelerde uygun olmayanlar kabul edilmeyeceklerdir.”³²⁸

Bu genelgede okul dışında yabancıların ibadet için bir yer ayırabileceği ve orada ibadetlerini yapabilecekleri, ibadet yerleri dışında herhangi bir dini, sembolize eden bir eşyanın bulundurulamayacağı, Müslümanlar gibi başka din ve mezhebe mensup öğrencilerin kesinlikle ibadete zorlanamayacağı ve bu konuda sıkı bir takip yapılacağı ve buna uymayan okulların

³²⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

³²⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

kapatılacağı belirtilmekteydi. Bu genelgeden sonra İtalyan okulları kesinlikle kurallara uyacaklarını açıklamalarına rağmen, İzmir’de bulunan Fransız okulu genelgeye uymamakta ısrar ettiği için kapatılmıştır. 20. yüzyılın başında Türkiye’de bulunan Fransız okullarını bizzat Fransa, laik eğitim yapıp yapmadıklarının kontrolünü yapmış ve laik eğitim sistemine uymayan kendi okulları hakkında soruşturma açmış olmasına rağmen, Türk hükümetinin laik sisteme uymadığı için kapattığı İzmir’deki okul için, politik kriz yaratmış ve Cumhuriyet Türkiye’sine karşı papaz okullarının savunucusu durumuna gelmiştir. Ancak Fransa’nın tepkileri, Türk hükümetinin kararından vazgeçmesini sağlayamamıştır.³²⁹

Yabancı okulların sıkı takip ve kontrol edilmesiyle faaliyetlerinden haberdar olan hükümet laik eğitim sistemi karşısında eğitim veren tüm yabancı ve de yerli okulları kapatmıştır. Ayrıca yabancı okulların Türkçe, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası derslerinin okutulmasını zorunlu kılınmış ve bu okullarda her türlü dini propaganda yasaklanmıştır. Gerek hükümet gerekse Milli Eğitim Bakanlığı çalışanları, yabancı okullar konusunda tavizsiz olarak kontrol ve teftişlerde bulunmuşlardır. Okullardaki haçları indirmeyen bazı Fransız ve İtalyan okulları haç indirinceye kadar kapalı tutulmuşlardır. Ülkede bulunan Musevi okulların Türkçe eğitim yapmama direnci 1926’da kırılmıştır. Robert Kolejinde görev yapan Fischer adlı öğretmen Türkler aleyhinde konuşma yaptığı için görevinden alınmıştır. 1925’te ise yabancı öğretmenler sınava tabi tutulmuşlar ve Türkçe ile birlikte Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerinin verilip verilmediği de sıkı takip altına alınmıştır. Sınava tabi tutulan öğretmenler arasında yeterli vasıfları taşımayanların işine son verilmiştir. Türkçe olan derslerin bir Türk tarafından verilmesi şartı getirilmiş ve teftişlerde aranmış, Türkçe dersinde geçmeyen öğrencinin sınıfını geçemeyeceğine karar verilmiştir. Türkçe dersini kasten ihmal eden okullar kapatılmıştır. Öğrencilerin her türlü sınavları okullarda veya eğitim bakanlığı tarafından yapılmasına, eskisi gibi elçiliklerde sınavların yapılmamasına karar verilmiştir. Türkçe öğretmen kabul etmek istemeyen İstanbul İngiliz Kız Ortaokulu kapatılmış, ancak Türkçe öğretmenine razı

³²⁹ Ergün, a.g.e., s.49-61.

olduğu için tekrar açılmıştır. Yabancı Okullar Yönergesinde eksik bırakılmış kanunlar müfettişler tarafından tespit edilip talimatname şeklinde çıkartılmıştır. 1927’de Türk öğretmenlere sorun çıkaran St. Paul Cheri Fransız Kız Okulu kapatılmıştır. 1928’de Bursa Amerikan Kolejinde, iki Müslüman öğrencinin Hıristiyan olması nedeniyle de bu okul tamamen kapatılmıştır.³³⁰

Aslında 1925’te Maarif Umumiye kanunu tasarısına göre hazırlanan ve 23 Mart 1931’de mecliste kabul edilip 29 Mart 1931’de yasalanan 1778 numaralı kanuna göre Türkiye’de ilk tahsillerini yapmak üzere tüm Türk vatandaşları ancak Türk okullarına gidebileceklerdi. Çıkarılan bu kanunla artık azınlık durumunda olan Gayri Müslim Türk vatandaşların da yabancı okulların ilkokul bölümüne gitmeleri yasaklanmıştır.³³¹

Saltanatın sona ermesiyle yabancı okullarda birer ikişer kapanmaya başlamıştır. 1935’te Milli Eğitim Bakanlığınca çıkartılan yönergeyle de, yabancı okulların yeni şubeler açmaları tamamen yasaklanmıştır. Özellikle 1924-1935 yılları arasında yapılan düzenlemeler sonucunda Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin zorunlu olması, din propagandasının yasaklanması, devlet okullarında öğretiminin parasız hale getirilmesi, ders programlarının devlete okullarına paralel olma zorunluluğu gibi bir çok yenilikten dolayı yabancı okullar, eski çekiciliklerini yitirmişler ve devlet okullarına bir yöneliş olmuştur. Daha on yıl öncesine kadar sayıları 300’e varan yabancı okulların bir çoğu öğrenci yokluğundan kapanmalarından dolayı da, sayıları 1938’de İstanbul’da şu hale gelmiştir: 7 Fransız, 1 İran, 5 İtalyan, 1 Alman, 3 Amerikan, 2 Avusturya, 1 Bulgar ve 2 İngiliz okulu. Tüm yabancı ve azınlık okullarında toplam 30 bin dolayında öğrenci okumakta ve 2 bin kadar da Türk ve yabancı öğretmen görev yapmaktadır.³³²

³³⁰ Ergün, a.g.e., s.49-61.

³³¹ **Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar**, Ankara, Milli Eğitim Vekaleti Yayın Müdürlüğü, 1950; Nevzad Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 670-67,

Türkiye’de İlk Tahsillerini Mektepte Yapacak Türk Vatandaşı Çocukların Türk Mekteplerine Girmelerine Dair ve 23 Eylül 1329 Tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanununa Müzeyyel Kanun:

“Madde 1: Türkiye’de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe girecek Türk vatandaşı çocuklar, bundan böyle bu tahsilleri için ancak Türk mekteplerine girebilirler.

Madde 2: Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 3: Bu kanunun icrasına Maarif Vekili memurdur.”

³³² Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, [y.y], İletişim Yayınları, [t.y.], s. 77-78; Vahapoğlu, a.g.e.,s. 143-166.

d. Yabancı Okullar Yönergesi'nin Getirdiği Düzenlemeler

29 Aralık 1934 tarihli Tapu Kanununun 3. maddesiyle yabancılara ait okullar ismini taşıdıkları ülkenin gayri menkulü olarak kabul ediliyordu: “Mevcudiyetleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tanınmış olan yabancılara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin fermanlara ve Hükümet kararlarına müsteniden sahiplendikleri gayrimenkuller bu belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve Hükümetin izni alınmak şartile müesseselerin hükmi şahsiyetleri namına tescil olunabilir.”³³³

7 Kasım 1935'te çıkartılan yönergeye göre yabancı okullarda okutulan Türkçe kitapların Türk okullarla aynı olma zorunluluğu, bu okullardaki öğrencilerin kendi ulusal tarihi ve ulusal coğrafyalarını öğrenmeleri için okutulacak kitapların ve diğer tüm yabancı dildeki ders kitaplarının, Türk devleti aleyhinde olmaması zorunluluğu ve bir çok kültür dersinin Türkçe olması zorunluluğu, yenilik olarak getirilmiştir.³³⁴

7 Kasım 1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi baz alınarak hazırlanmıştır:

“Madde 1: Yabancı okullarda yabancı tabiyette bulunan talebeden, Türkçe derslerini başından muntazam takip etmemiş olanlara Türkçenin kur halinde öğretilmesine izin verilmiştir. Bu kurlara Türkçeyi öğrenmeye muhtaç olan her sınıf talebesi alınır.

Madde 2: Bu kurların müfredat programını ve kitapları hazırlamak üzere İstanbul'da yabancı okullarda ders vermiş olan öğretmenlerden bir komisyon toplanacaktır.

Madde 3: Yabancı talebeye okutulacak Türkçe okuma kitapları bakanlıkça Türk okullar için bastırılan okuma kitaplarının aynısı olacaktır.

Madde 4: Yabancı okullarda yabancı talebe için açılacak olan Türkçe kurlar, yalnız okul talebesine münhasırdır. Her okulda açılacak Türkçe kurların sayısı ve programı okulun derecesine göre ikinci maddedeki komisyonca saptanacaktır.

Madde 5: Türkçe dersleri ve kurları Türk öğretmenler tarafından verilir.

Madde 6: Yabancı okullarda yabancı talebeye Türkçe olarak Türk öğretmenleri tarafından okutulacak tarih dersleri, Türkçede üçüncü kura çıkmış olan talebeye gösterilmeye başlanacaktır.

Madde 7: Yabancı ilkokullarda Türkçeden üçüncü kura çıkmış olan talebe tarih derlerini ilkokullara mahsus Türkçe tarih kitaplarından göreceklerdir.

Madde 8: Yabancı Ortaokullarda veya liselerde Türkçeden üçüncü kura çıkmış olan yabancı talebe derslerini ortaokullara mahsus tarih kitaplarından göreceklerdir.

Madde 9: Yabancı okullarda bulunan yabancı talebenin yalnız ulusal tarihlerini kendi dillerinde yazılmış tarih kitaplarından okumalarına izin verilmiştir. Ancak bu tarih kitapları Bakanlıkça usulü dairesinde incelenerek kabul olunduktan sonra o okullarda okutulabilirler.

Madde 10: Lise derecesinde bulunan okulların son iki sınıftaki yabancı talebeye de sosyoloji dersleri Türkçe olarak Türk öğretmenleri tarafından okutulacaktır.

³³³ Tapu Kanunu, (http://www.emlaksa.com/mevzuat_kanun_2644.htm - 41k).

³³⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

Madde 11: Yurtbilgisi derslerinin yabancı okullarda yabancı talebeye Türkçe okutulması okul idaresinin ihtiyarına bırakılmıştır.

Madde 12: Yabancı okullarda, yabancı talebeye sosyoloji dersini ulusal dillerinde ayrıca göstermek isteyen okullara izin verilmiştir. Ancak okutacakları kitaplar, yine Bakanlıkça usulü dairesinde incelenerek kabul olunduktan sonra okutulabilir.

Madde 13: Yabancı okullarda yabancı talebeye Türk coğrafyası Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulacaktır.

Madde 14: Bu okullarda, yabancı talebeye genel coğrafyanın ulusal dillerinde ayrıca göstermek isteyen okullara izin verilmiştir. Ancak okutacakları kitaplar, yine Bakanlıkça usulü dairesinde incelenerek kabul olunduktan sonra okutulabilir.

Madde 15: Yabancı okullarda Türkçe olarak verilen dersleri okutan Türk öğretmenler, okulun öğretmenler kurulunda, Türk kültürü ile verilen derslerle ilgili meseleler hakkında fikirlerini söylemek üzere, hem bu kurulun toplantılarında hem de yine aynı sebeple okulun inzibat kurulunda bulunacaklardır.

Madde 16: Ders yılı içinde yabancı okullar, resmi okullar gibi yalnız kanun ve talimatnamede saptanmış resmi tatil günlerinde tatil yaparlar. Yabancı okulların öğreneklerinde saptayacakları başka tatil günleri, yalnız yabancı talebeye mahsustur. Türk vatandaşı olan talebe bu gibi günlerde okula gelerek Türk öğretmenlerinden kültür derslerini alacaklardır. Ekalliyet vatandaşları için tanınmış dini ayın günlerinde ilgili talebeye izin verilir.

Madde 17: Hiçbir yabancı okul yeniden şube açamaz.

Madde 18: Yabancı okullarda ihzari sınıf açılmaz.

Madde 19: Yabancı okullarda Bakanlığa kaydettirdikleri sınıfların sayısı artırılamaz.

Madde 20: Yabancı okullarda Türkçe dilde yazılmamış bütün kitaplar, bakanlığın özel komisyonu tarafından tetkik ettirilecek, okutulmaması gereken bahisler hatta cümleler saptanırsa kitaplardan çıkartılacaktır. İçindeki yazıların çoğu okutulamaz bir halde olan kitapların okutulmasına hatta okula girmelerini Bakanlık meneder."³³⁵

e. 1935 Yılından Sonra Yapılan Düzenlemeler

1961 Anayasası ile de yabancıların hak ve hürriyetleri milletlerarası hukuka göre düzenlenmesi zorunluluğu getirilmiş ve eğitim ve öğretim devletin gözetim ve denetimi altında olmak kaydı ile serbest bırakılmıştır. 1935'teki Yabancı Okullar Yönergesine göre yabancı okulların hiçbir suretle yeni şube açamayacaklarına dair uygulama 1985'te değiştirilerek aynı arazide olmak üzere yani arazi değiştirilmeden okul şubelerinin bir kat arttırılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca yabancılarla ait okulların taşınmaz malları sadece Milli Eğitim Bakanlığına devredilebileceği hükmü de getirilmiştir. Tüm bu kanun ve yönetmeliklere rağmen cumhuriyet döneminde bir okul dışında yabancı okullar kapatılmamış ancak ıslah edilmeye çalışılmıştır.³³⁶

1961 Anayasasına Göre Yabancıların Durumu:

³³⁵ Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

³³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları, ([http:// www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm](http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm) - 101k); Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166;

“Madde 13- Bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak, kanunla sınırlanabilir.

Madde 21- Herkes bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim devletin gözetimi ve denetimi altında serbesttir. Özel okulların bağlı oldukları esaslar devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.”³³⁷

1985 yılında değiştirilen Özel Öğretim Kurumları Kanunu:

“Madde 5 - (Değişik: 5/11/1985 - 3236/1 md.)

Yalnız yabancı uyruklu öğrencilerin devam edebileceği milletlerarası öğretim kurumu (Yükseköğretim hariç); yabancı uyruklu gerçek ve tüzelkişiler tarafından, doğrudan veya Türk vatandaşlarıyla ortaklık yolu ile, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde, Bakanlar Kurulunun izni ile açılabilir. Türk vatandaşları ve tüzelkişiler de kendi adlarına aynı maksatla milletlerarası mahiyette öğretim kurumu açabilirler. Bu öğretim kurumlarında Türk Devletinin güvenliğine ve menfaatlerine aykırı ve Türk milleti ve milli değerleri aleyhinde eğitim ve öğretim yapılamaz. Bu öğretim kurumlarının, müfredat programları, Türk Devletinin milli güvenliğine ve menfaatlerine aykırı olmamak kayıt ve şartıyla kurum idaresince hazırlanarak Bakanlığın onayına sunulur. Bu hususta Bakanlığın denetim hakkı saklıdır. Bu okullarda idare, eğitim-öğretim faaliyetleri, öğrenci, öğretmen ücretleri ve diğer hususlarla ilgili işlemler kurum idaresince hazırlanan esaslara göre yürütülür.

Madde 6 - (Değişik: 16/6/1983 - 2843/5 md.)

Yabancılar tarafından açılmış özel öğretim kurumlarının taşınmaz malları, kurucularının veya yetkililerinin önerisi ile yalnız Milli Eğitim Bakanlığına devredilebilir. Devredilen bu kurumların yönetim, eğitim ve öğretim özellikleri dikkate alınarak korunması yararlı görülenler Bakanlıkça tespit olunur. Bu kurumlar kapatılırsa da üçüncü şahıslar tarafından mülk edinilemezler.

Madde 7 - Özel bir öğretim kurumunu açacak veya açılmış bir kurumu devralacak olan gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerinin temsilcilerinde şu şartlar aranır:

- 1. Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak,*
- 2. Ağır hapsi gerektiren veya yüz kızartıcı bir suçtan mutlak surette, yahut kasdi bir cürümden dolayı 6 ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkum edilmemiş olmak.*
- 3. Ahlaken kötü bir şöhrete sahip bulunmamak.*

Madde 20 - (Değişik: 11/7/1984-3035/7 md.)

Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce yabancılar tarafından açılmış bulunan özel öğretim kurumlarının, üzerinde kuruldukları arazileri genişletilmemek şartı ve Bakanlığın izni ile, mevcut arazi üzerindeki bina, öğrenci ve teçhizat kapasiteleri en çok bir mislini geçmemek üzere artırılabilir veya yenilenebilir. Yeni arazi edinmeleri ve kapasitelerini en fazla beş misline kadar arttırabilmeleri Bakanlar Kurulunun kararına bağlıdır. Bunun dışında binaları genişletilemez, çoğaltılamaz, şubeleri açılmaz, mevcut binalarının yerine kaim olmak üzere yeniden binalar inşa edilemez, herhangi bir suretle mülk edinilemez, veya kiralanamaz. Mevcut binalarda ihtiyaç halinde yapılacak tamirat ve tadilat Bakanlığın iznine bağlıdır.”³³⁸

Bugün, ancak birkaç şehirde bulunan yabancı okulların yaratmış oldukları etkinin olumlu mu olumsuz mu olduğu günümüzde dahi tartışma konusudur. Bu konularda araştırma yapan bazı bilim adamları bugün artık bu okulların eskisi gibi olumsuz etki yaratamadıklarını savunsalar da kimi araştırmacılar da bu okulların eskisi gibi açıktan olmasa da gizli gizli yine olumsuz etki yaptıklarına

³³⁷ T.C. Anayasası, 20.7.1961 Tarihli Resmi Gazete.

³³⁸ Özel Öğretim Kurumları Kanunu, ([http:// www.hukuki.net/kanun/625.15.text.asp](http://www.hukuki.net/kanun/625.15.text.asp) - 65k).

ve eğitime ve topluma zarar verdiklerini savunmuşlardır. Gerçek olan şu ki yabancı okul müdürleri hala ısrarla eski imtiyazlı devrilerinde gibi davranmaya çalışsalar da gördükleri tepkiler, onların böyle davranmaya devam etmelerine izin vermemektedir.³³⁹

Okulların Adı	Bulunduğu Yer	Sayısı
Robert Kolejli	İstanbul	1
Galatasaray Lisesi	“	1
Amerikan Kız Lisesi	“	1
Alman Lisesi	“	1
Sankt Georg Avusturya Kız Lisesi	“	1
Sankt Georg Avusturya Lis.ve Tic. Ortaokul	“	1
Saint Benoit Fransız Lisesi	“	1
Dame De Sion Fransız Kız Lisesi	“	1
Joseph Fransız Lisesi	“	1
İtalyan Lisesi	“	1
Amiral Briston Hemşirelik Meslek Lisesi	“	1
Saint Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu	“	1
İtalyan Kız Ortaokulu	“	1
Saint Michel Erkek Lisesi	“	1
Milletlerarası Okul	“	1
Amerikan Ortaokulu	Tarsus	1 ³⁴⁰

³³⁹ Dinçer, a.g.e., s. 81-89.

³⁴⁰ Ertuğrul, a.g.e., s. 148.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

1924'te Türkiye-Almanya arasında başlayan diplomatik ilişkilerle birlikte kültürel ilişkiler de başlamış oldu. Bunun en temel göstergesi I. Dünya Savaşı sonundan beri kapalı duran İstanbul'daki Alman Lisesinin 16 Kasım 1924'te tekrar açılmasıdır. Bundan başka Türk Hükümeti, Dahiliye Vekaleti Personel Dairesinin yeniden düzenlemesi için Almanya'dan uzmanlar istemiş ve bu isteğe karşılık Almanya da Max Mühl ve Schmidt adında iki uzmanını Türkiye'ye göndermiştir. Ayrıca Türkiye 1926'dan sonra yeni açtığı devlet fabrikalarında görevlendirilmek üzere Fritz Neumann adlı Alman uzmanı ülkeye davet etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Harita Genel Müdürlüğü, Orman Bakanlığı, meteoroloji, devlet inşaatları, posta-telgraf hizmetleri için uzmanlar istemiştir. Başta Ankara'nın olmak üzere, bir çok büyük şehrin imar planının yapılmasında da Alman mimarlar görev almışlardır. Almanya'dan gelen uzmanlar, Türkiye'den maaş aldıkları gibi Almanya'dan da ödenek almışlardır.³⁴¹

Aynı zamanda Türkiye, 1930'lu yıllarda Almanya'ya meslek öğrenmeleri için bir çok Türk gencini göndermiştir. Bu gençlerin bir kısmı, yüksek tahsil görmeleri için, bir kısmı da Alman fabrika ve kuruluşlarında kullanılan teknik bilgi ve beceriyi sahip olmaları için gönderilmişlerdir. Amaç, bu gençlerin gerekli bilgi ve öğrenimi aldıktan sonra Türkiye'ye dönmeleri ve onların tecrübelerinden yararlanmaktır. İlerde askeri fabrikalarda görev yapmaları için yaşları 16 ile 19 arasında 12 sanat okulu öğrencisi Almanya'ya öğrenim için gönderilmiştir. 1932'de 137 öğrencinin Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde yüksek öğrenim görmeye başlaması sağlanmıştır. Bunlar dışında, Ankara'da bir ziraat okulu kurmak üzere 1928'de Oldenburg başkanlığında 14 Alman tarım uzmanı Türkiye'ye gelmiş ve 1930'da açılacak olan Yüksek Ziraat Okulu'nun temellerini atmışlardır. Bu okulda 1930-1933 yılları arasında 4 Alman öğretim üyesi görev almıştır. Okulun 1932'den itibaren Yüksek Ziraat Enstitüsü haline dönüştürülmesi için Leibzig Üniversitesi Ziraat Enstitüsü Müdürü Prof.Dr. Friedrich Falke, Türk Hükümetinin daveti üzerine göreve başlamıştır.

³⁴¹ Glasneck, a.g.e., s. 10-12; Widmann, a.g.e., s. 34-60; Koçak, a.g.e., s. 38-55.

Falke, görevden ayrıldığı 1938 yılına kadar 30 civarında Alman öğretim görevlisiyle birlikte enstitünün açılmasını ve başarılı çalışmalarda bulunulmasını sağlamıştır. Ziraat Enstitüsünde görev yapan Alman öğretim üyeleri ve uzmanları, 1933'te Almanya'dan Hitler yönetiminin baskısından kaçan ve Türkiye'ye gelerek yeni üniversiteler kuran çoğunluğu Yahudi olan Alman öğretim üyeleriyle ilgileri yoktur. Türkiye, bir çok memurunun da Almanya'da mesleki eğitim görmesini sağlamıştır. Özellikle Türk güvenlik görevlilerinin Almanya'da eğitim görmelerine önem verilmiş ve onların bizzat Almanya'da çalışarak deneyim kazanmaları sağlanmıştır. Büyükelçi Nadolny'nin girişimleriyle 17 Mayıs 1926'da, "Türkische Post" adlı günlük gazete İstanbul'da yayına başlamış ve gazete kurulduktan kısa bir süre sonra Alman şirketlerin parasal desteğini de almıştır.³⁴²

Çoğu Yahudi olan Alman bilim adamlarının Almanya'dan 1933'te sürülmesiyle, Atatürk'ün yüksek okulların modernizasyon çalışmaları aynı zamana tesadüf etmiştir. Atatürk, İstanbul Üniversitesi'ni çağdaş batı örneğine göre yeniden düzenlemeyi ve Ankara'da da bir üniversite açmayı düşünüyordu. İşte ülkelerinde sürülen yaklaşık 100 öğretim üyesinin; ki bu sayıya asistanlar, okutmanlar ve yardımcı bilimsel kadrolar dahil değildir, İstanbul Üniversitesi'nin çağdaş batılı anlamda yeniden düzenlenmesinde, Ankara Üniversitesi'nin ve Ankara Devlet Konservatuvarının kurulmasında çok büyük katkıları olmuştur.³⁴³

Türkiye, diğer emperyalist ülkeleri tehlikeli gördüğü ve Almanya I. Dünya Savaşında yenilmiş olduğu için bu ülkeden bilim adamlarını ülkesine getirmekte bir sakınca görmemiştir. Ancak, Deutsche Bank Müdürü Petzold'tün 27 Ekim 1933'te Berlin'de yapmış olduğu şu açıklama Almanların niyetinin I. Dünya Savaşından beri hiçbir şekilde değişmediğini en bariz şekilde açıklıyordu: *"Türk biliminin ve okulculuğunun Alman etkisi altına alınması elden geldiği kadar genişletilmelidir."*

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi gibi yüksek öğretim kurumlarında bir çok Alman öğretim üyesi görev almıştır. Almanlar, yurt dışında

³⁴² Torgay, a.g.m., s. 66-108; Özgüldür, a.g.e., s. 44-62; Koçak, a.g.e., s. 55-86.

³⁴³ Ersoy Taşdemirci, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları*, Ankara, 1992, s. 11-38; Widmann, a.g.e., s. 34-60;

öğrenim gören Türk öğrencilerin kendi ülkelerinde eğitim görmelerini sağlayarak onlarla, ilerde gelecekte önemli görevlerde de sıkı ilişkiyi devam ettirmeyi amaçlamamışlardır.³⁴⁴

Hitler döneminde de bir çok Alman uzman; Türkiye’de müzisyen, ziraat mühendisi ve öğretim üyesi, itfaiyeci, danışman, mühendis ve tekniker olarak görev yapmışlardır. Alman Dışişleri Bakanlığına göre bu uzmanların sayısı 1939’da iki bin kişiyi bulmaktaydı. Uzmanlar, başta demiryolları olmak üzere, köprülerde, elektrik santrallerinde, büyük sanayi tesislerinde, konservatuvarlarda, üniversitelerde görevliydi. Bunların yanında Nazi Partisinin propaganda amaçlı yurt dışında oluşturduğu örgütlerden 11 tanesi Türkiye’de faaliyet gösteriyordu. Bu örgütlerin Türkiye’deki üye sayısı Nazi partisi iktidara gelmeden önce 22 iken iktidara geldikten sonra 238 olmuştur. Bu örgütlerden “Teutonia”, “Alemannian” ve “Deutsche Ausflugsvereinen” en popüler olanlardı ve bu örgütlerin en iyi propaganda araçları ise “Türkische Post” gazetesiydi.³⁴⁵

“Teutonia Klub”ünün yöneticileri, 1939’dan itibaren Alman okulunun da yöneticileri arasında yer alıyorlardı. Bu klubün binasında Alman Nazileri kendi üniforma ve bayraklarıyla toplantılar düzenleyebiliyorlardı, ancak bu faaliyetleri nedeniyle derneklerinin kapatılabileceklerini endişe ettiklerinden bu faaliyetlere üniformalı ve bayraklı olarak katılmaktan vazgeçtiler. Bu klup “Deutscher Klub” olarak faaliyetini sürdürmüştür.³⁴⁶

Almanlar, Türk hükümet görevlilerinin ses çıkarmamasını fırsat bilerek yine de bu tür toplantılara elçilik ve konsolosluk binalarında devam etme kararı almışlardır. 1937-1938 yılları arasında yurt dışında öğrenim gören 273 Türk öğrencinin % 80’i Almanya’da öğrenim görüyordu.

³⁴⁴ Glasneck, a.g.e., s. 36-41; Taşdemirci, a.g.e., s. 11-38.

³⁴⁵ Teutonia Tarihi, (http://www.biglook.com/bigistanbul/kultur/aktv_detay.asp?aktv_id=2935&aa_id=6); Koçak, a.g.e., s.174-184; Glasneck, a.g.e., s. 5-33.

Teutonia: “Tarih 1847, o yıllarda kurulan derneklere verilen isimler, dönemi tam anlamıyla yansıtmaktaydı. Alman üniversite öğrenci birlikleri (Burschenschaften) ulusal birliği vurgulamak amacıyla “Germania”, “Alemania” veya “Teutonia” gibi isimler altında toplanmayı tercih ediyorlardı. İstanbul’da ise ismi verenler öğrenciler değil, Alman zanaatkarlardı. Bunların arasında cam ustaları, marangozlar, saatçiler vardı. Boğaz kıyısındaki bu şehre yerleşerek şanslarını gurbette arayan bu insanlar, yabancılık çekmeyecekleri bir ortamda bir araya gelebilmek için bir dernek kurdular. “Alman Derneği” Teutonia hızlı bir şekilde Almanların burada hoş vakit geçirdikleri bir mekân haline geldi, ama aynı zamanda önemli kültürel etkinliklerle de öne çıktı. 1897 yılından beri kullanılan bina, kültürel alışverişe bugün de hizmet etmekte”.

³⁴⁶ Glasneck, a.g.e., s. 41-55; Yarar, a.g.e., s. 19-154, Canbolat, a.g.e., s. 40-44; Kreckler, a.g.e., s.1-143.

Bu öğrenim gören öğrencilere karşı Almanların tutum ve davranışları Türkiye'yle olan siyasi ilişkilerine göre yönleniyordu ve Türk hükümeti, bu öğrencilere karşı zaman zaman sert tutumlar takınılabileceği endişesiyle 1939'da bu öğrencilere karşı Almanların sert tutum alması karşısında, Türkiye'deki tüm Almanları sınır dışı edeceğini açıklamıştır. Almanya'da öğrenim gören Türk öğrenciler daha 1931'den beri kendi öğrenci derneklerini kurmuşlar ve Nazi döneminde de Almanya'ya gezi amaçlı bir çok öğrenci gönderilmiştir. Almanların propaganda amacıyla kullandığı "Signal" dergisi; Almanca, Türkçe ve Fransızca olarak, "Türkische Post" gazetesi Almanca olarak çıkartılıyor ve "Völkischer Beobachter" ve "Deutsche Allgemeine Zeitung" adlı gazetelerde Alman kitapçılarda satılıyordu.³⁴⁷

3. ALMAN OKULLARI VE KÜLTÜR PROPAGANDASI

a. Almanların Yakın Doğu Kültür Propagandası

Yakın Doğu Alman propagandasının nasıl olması gerektiğine dair düzenlenen bu rapor, Alman Propaganda Bakanlığı'nda Dr. Göbbels'in ve onun yandaşlarının göreve başlamalarıyla birlikte görevlerinden azledilen eski bakanlık personeline açıklanmıştır. İşte bu raporun başlangıcında, raporu kamuya açıklayanların görüşleri yer almakta, diğer kısımlarda ise Yakın Doğu'nun ve Türkiye'nin hangi propaganda şekliyle ve nasıl etki altına alınacağı ilgili uzmanlarca anlatılmaktadır. Rapor, Almanya'nın Türkiye üzerindeki gerçek niyetini, Alman eğitiminin ve okullarının bu niyetteki yerini anlatması açısından çok değerlidir.

Raporu açıklayanların görüşü: Alman propagandasının Yakın Doğuda nasıl olması gerektiğini anlatan bu muhtıra 1934 Nisanına kadar bakanlık müşavirlerince hazırlanarak Propaganda Bakanlığına sunulmuştur. Yakın Doğuyu çok iyi bilen raporu yazarlar eserlerine "Alman Sahası" yada "Kültür Sahası" adını vermişler ve Balkanları, Anadolu'ya giden bir köprü, Anadolu'yu da Mısır'a kadar olan bütün Yakın Doğunun bir geçidi olarak görmüşlerdir. Bu eserde yazarlar doğuya

³⁴⁷ Glasneck, a.g.e., s. 5-33; Koçak, a.g.e., s.174-184.

nüfuz edebilmesi için Alman propagandasının katetmesi gereken yolu anlatmaktadır. Üç uzmanın bu eserde kullandıkları “Alman Sahası” tabiri zamanla “Alman Hayat Sahası” sözüne dönüşmüş ve önce Polonya ve Çekoslovakya, sonra tüm dünya bu kelimeyle ne anlatılmak istendiği yaşanan facialarla öğrenmiştir. Türkiye, Çekoslovakya ve Arnavutluk’un işgaline kadar kültür propagandasının ipek mendilleriyle okşanmış, ancak bu işgalden sonra Almanya gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştır. Bu eserlerin yazarlarından birisi olan Dr. Köhler, Atatürk’ün nutkunu yayınlayan ve Türkiye’de itibar görmüş olan biridir ve eserinde; kültür propagandası yapmakla yüzde yüz Alman çıkarları için çalıştıklarına, Türkiye’nin propaganda yoluyla kendi çıkarlarını hiç düşünmeden Almanya tarafına geçeceğine olan inancını belirtmiştir. Ancak bu inanç, Türk-İngiliz ve Fransız karşılıklı yardım anlaşmasıyla boşa çıkmıştır. Özellikle Türkiye’nin, müttefiklerle anlaşmayı kendi çıkarına daha uygun görmesi ise aşağıda yayınlanacak olan propaganda planlarını tamamen boşa çıkarmıştır. Türkiye’nin bilim ve sanat hayatına egemen olmak, Türk gençliğinin gözlerini Alman faşist ideolojisiyle kamaştırmak, Türk basınını Alman propagandasının bir aleti yapmak ve sonuçta Türkiye’yi ekonomik olarak II. Reich’e bağımlı kılmak üzerine yapılan tüm çalışmalar ve planlar Türk makamlarının öngörülüğü sayesinde suya düşmüştür. Bu Alman muhtirasının Türkiye’de yayınlanması Alman propagandacıların yüzündeki maskenin düşürülmesi ve bu propagandanın Türkiye’de uğradığı hezimetini göstermesi açısından çok önemlidir. Nasyonal Sosyalistlerin aşağı değerdeki ırktan olan milletleri kolay avlayabileceklerine dair ırkçı fikirleri gerçekleşmemiştir. Bu milletler, kendilerini okşamaya uzanan bu ipek eldivenli elin, □üslüma olduğunu ve değdiği yere felaket getirdiğini çok iyi □üslümanlar□na□. Bu sayede Dr. Goebbels, giriştiği bu muazzam işin her tarafta iflas ettiğini görmüştür. Propaganda tekniği açısından çok fevkalade bir usta olan ve her şeyi bilen bu kişinin yalnız bilmediği tek bir şey vardır o da; milletlerin artık bu tür propagandalara karşı çok uyanık olduklarıdır. Alman propaganda uzmanları niyetlerini şu sözlerle gayet açık bir şekilde ifade etmektedirler:³⁴⁸

³⁴⁸ Herbert Melzig, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1940, s. 3-7.

“Maksadımız Yakın ve Uzak Şarkta bir zamanlar Bağdat demiryolunun Müslümanlar hayat imkanlarını elde etmeye çalışmaktır. Bu yarı başarılı eser, İngilizlerin hodbin ve aşırı vatansever ellerinde parçalandığını, kumlar arasında mahvolup gittiğini gören yurt dışı vatandaşlarımızın bundan dolayı teessüf duymamalarına imkan yoktur. Tuna’dan Basra Körfezi’ne kadar bütün Şark alemini kazanmak, Avrupa’nın kollarımıza sardığı demir zincirleri kırmak demek olacaktır. Harpten evvel olduğu kadar şimdi de bu hakikattir: Avrupa’daki düşmanımız Fransa, bütün dünyadaki düşmanımız ise İngiltere’dir”.³⁴⁹

Uzmanların görüşü: Muhtıranın adı, “Nüfuz Mıntıkası Politikası- Kültür Politikası”

Yazanlar: Dr. Kurt Köhler, Dr. Olaf Krükmann (Jena Üniversitesinde profesör ve eski Bağdat Arkeoloji Müzesi Müdürü), Dr. Wilhelm Eilers (Tahran Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü).

Tüm büyük ülkeler kendilerine nüfuz mıntıkası oluşturacakları alan seçerken yalnız İtalya ve Almanya bu konuda geri kalmıştır. Dünya böylesine nüfuz alanlarına bölünürken Almanya buna seyirci kalmaz, bu konuda Almanya’nın kendi varlığını koruması için bu yolda başarılar elde etmesi gerekir. Hükümetin bunun bilincine varıp “Hayat Sahası” elde etmeye yönelik çalışmaya başlamış olması sevindiricidir. Almanya için böyle bir saha Avrupa’nın doğusu yani Ön Asya ve Mısır olabilir, çünkü bu yerler Almanya’nın yayılması için en elverişli alanlardır. Bu ülkelerde Alman kültürü ruhlara nüfuz etmiş ve Alman dili öğrenilmesi gerekli bir dil haline gelmiştir. Balkan ülkeleri ise organik olarak Almanya’ya bağlıdırlar ve Küçük Asya’ya doğru bir köprü teşkil ederler. Anadolu ise tüm Ön Asya ve Mısır için bir geçittir. Mustafa Kemal Türkiye’si düşünce ve dini duygu farklılığına rağmen diğer Müslüman ülkelerce hala önder bir devlet olarak tanınmakta ve sevilmektedir. Buna örnek; Afganistan’da Türk subay ve ilim adamlarının çalışmasıdır. Türkiye işte bu özelliği nedeniyle Alman nüfuzunun yayılması açısından en önemli istinat ve hareket noktasıdır. Savaştan önce olduğu gibi bir emperyalizm söz konusu değildir ve bunu tüm milletler bildiği için Almanya’ya güvenmektedirler. O ülkeler Alman iş gücünün tükenmediğini, yaratıcılık düşüncesinin sönmemiş olduğunu bilmektedirler. Bu kanaatlerini muhafaza etmelerini sağlamakla birlikte, onlara Almanya’nın, maddi ve manevi gücünü ispat etmesi çok önemli bir görevdir. Nüfuz mıntikasının teşkili önce ekonomik ve kültürel alanda olmalı ve daha sonra ise siyasi nüfuz gelmelidir. Siyasi

³⁴⁹ Melzig, a.g.e., s. 3-7.

nüfuz şimdi söz konusu olmadığı için şuan bütün faaliyetler ekonomik ve kültürel alanda olmalıdır.³⁵⁰

Almanya, bu ülkelere eski devirlerdeki gibi bir hakimiyet kurmak istemediğini anlatmalıdır. Her fırsatta Almanya'nın bu ülkelere ekonomik, kültürel ve coğrafi bakımdan kendileriyle ilişki içinde olmak istediğini göstermelidir. Barışçı genişlemede sadece ekonomik işlere önem verildiği ve kültürel işlerin ise ikinci plana atıldığı görülmektedir, bu çok yanlış ve tehlikelidir. Bu propaganda politikasıyla tam bir zıtlık teşkil eder. Doğuda ve Yakın Doğuda, ekonomik propaganda ve genişleme faaliyeti kültür genişlemesiyle birlikte, aynı anda yapılmazsa anlamsız ve yarım bir hareket olur. Bu da tüm gayret ve masrafları etkisiz kılar ve hiçbir şekilde başarıya ulaşılmasını sağlayamaz. Almanya'yı ilgilendiren ve kendilerine özgü bir kültür kurmak üzere bulunan memleketlerde, kültür propagandası herkesin bildiği gibi ekonomik propaganda ile paralel değil ona yol açarak ve onun önünde ilerler. Alman okullarına gitmiş veya hiç olmazsa Almanca dil dersi almış veya Alman üniversitelerinde okumuş olan Yugoslav, Bulgar, Türk veya Mısırlıların Alman kitapları, Alman okulları, Alman ilaçları ve bunun gibi şeyler için bir mümessil veya acenteden daha iyi ve daha geniş ve de ucuz propagandacılar olduklarına ispata gerek bile yoktur. Alman Hayat Sahası içinde olacak memleketlerin genç nesillerine, Alman kültürü verilebilirse, uzun yıllar tahrip ve imha edilemeyecek bir eser yaratılmış olunur. Oysa ekonomik propaganda geçici ve kısa süreli bir etki bırakmaktadır. "Lebensraum" (Hayat Sahası) kelimesi aslında ekonomi ile ilgili bir tabirdir ve ilk kez Alman iktisatçı Profesör von Ratzel tarafından kullanılmıştır. Ratzel bu tabiri bambaşka bir anlamda ve alanda kullanmış olmasına rağmen bugün Alman kuvvet ve yayılma politikasının slogan kelimesi anlamında kullanılmaktadır. Bir ülkede kültür propagandası yapabilmek için, kendi kültürümüzü örnek bir kültürmüş gibi göstererek işe başlayamayız, çünkü bu büyük bir psikolojik hata olur. Kültür propagandasında başarılı olabilmek için her şeyden önce o ülkeyle ilgilendiğimizi ve o ülkenin coğrafyasının, folklorunun, tarihinin, ekonomisinin incelenmeye değer olduğunu

³⁵⁰ Melzig, a.g.e., s. 8-19.

göstermemiz gerekir. Bu sayede ancak psikolojik ve pratik bakımdan iyi ve uygun bir propaganda faaliyeti için sağlam bir hareket noktası elde edilmiş olunur.³⁵¹

Kültür propagandası yapılacak ülkeye kendileriyle ilgilendiğimizi gösterirsek, o ülkenin güvenini sağlamış oluruz. Bu milletler tanınmış ve büyük bir milletin kendilerini gerçek anlamda anlamaya çalışmasını çok takdir ederler. Şunu unutmamak gerekir ki; Yunan ve Ön Asya tarihini dünyaya ve o ülkelerin insanlarına kazandırmak için elinde kazma kürekle çalışan Alman bilim adamlarının hizmeti, Anadolu Bağdat Demiryolu için çalışanların hizmetinden daha az değerdedir. Kültür propagandası için her bölgeye göre değişik araçlar vardır. Bunlar okul ve dil kursu açmak, enstitülere yardım etmek, gazeteler çıkarmak gibi sıralanabilir. Bunlar bilinen ve her ülke tarafından uygulanan araçlardır, ancak bugüne kadar uygulanmamış bazı faaliyetler de vardır. Örneğin; ucuz kitaplar satmak, resmi statüsü olmayan ancak uyum becerisi olan kişilere kendileri için gerekli olan konulara girmelerini kolaylaştırmak için sosyete propagandası yapmak ve gençlerin Almanya'yı görmelerini sağlayarak onların unutamayacakları anılarla ayrılmalarını sağlamak. Özellikle bu konular Almanya tarafından bugüne kadar ihmal edilmiştir. Bu konuda Fransızların, Yugoslav öğrenciler için 200 burs vermiş olmalarının yanında Almanya'nın yaptığı bir hiçtir. Gerçi yabancı ülke çalışanları ve öğrencileri için "Orient Verein" adlı kuruluşa Propaganda Bakanlığından oldukça yüklü bir para verilmiştir, ama unutulmamalıdır ki Almanya'ya gelip okuyan gençler gelecekte ülkelerinin fikri önderleri olacaklardır. Sırf bu nedenle hiç masraftan kaçınmadan, Alman üniversiteleri Alman propaganda faaliyeti içinde olan Yakın Doğu ülkeleriyle daha çok ilgilenmelidir ve daha çok çalışmalarda bulunmalılardır. Ancak bu şekilde Alman nüfuz bölgeleriyle, düşünce ve ruhsal bir ilişki kurulabilir. Bu ilişki kurulmadan da hiçbir yararlı propaganda olamaz. Bu ilişkinin basın ve diğer kanallarla takviye edilmesi gerekir, çünkü bu ülkeleri kendi düşüncemiz yörüngesine sokabilmemiz için her şeyden önce bizim bu ülke insanlarının düşüncesini bilmemiz gerekir. Böyle hareket edildiği takdirde bu onlarda muhabbet uyandırdığı gibi karşılıklı vermelerine

³⁵¹ Melzig, a.g.e., s. 8-19.

neden olur. Kültür propagandası kafa ve para ile birlikte ama her şeyden önce güven oluşturmakla yapılabilir. Yurt dışında Almanlık için yapılan maddi ve manevi gayretler konusunda dikkat etmek gerekir, çünkü bu faaliyetlerde başka amaçlar olduğuna dair en ufak bir şüphe tüm propagandayı tersine döndürebilir, Alman olan her şeyin reddine neden olur. Yabancı ülkelerdeki Almanlık önemlidir ancak aksi etkilere neden olmamasına da dikkat etmelidir. Almanya'nın rakipleri kültür propagandası sanatını çoktan öğrenmişler ve uygulamışlar, işte bu nedenle onların kurnaz metotlarını yenmekle Alman kültür propagandası başarılı olabilir.³⁵²

Dr. Köhler tarafından yazılmış olan Türkiye muhtırası: Türkiye politik gelişmeleriyle her ne kadar bir rehber olmasa da, yön gösterici bir role sahiptir. Bu durum Türkiye'nin ruhani nüfuzunu terk ederek milli bir politika izlemesi açısından çok dikkat çekicidir. Türkiye, güttüğü milli politika ile diğerlerine uygulamada ve düşüncede de bir örnek olmuştur. Türk bilmi, nispeten yenidir ve medreselerde yetişmiş olan hocalar, bilim alanında bir nüfuza ve etkiye sahip değildiler. Yeni yetişen gençler hem azdır hem de tam anlamıyla birer ilim adamı olamayacak kadar yenidirler. Atatürk iktidara ele alınca bilim hayatı da değişti ve yeni bir görüş kazandırmak için yeni bir tarih kitabı da yazdırttı. Hatta bu alanda çok ileri gidildi ve tarihin her olayı Türklerin gururu okşanacak şekilde düzenlendi. Amaç bugünkü tarihle, tüm uygarlıkların kaynağını Türklere dayandırarak Türk milletine dünyada manevi bir dayanak oluşturmaktır. Bunun gibi düzenlemeler milli bilincine yeni kavuşmuş milletler için anlaşılabilir. Bunların doğru olup olmadığının incelenmesi ise gerçek ilmin görevidir. Türklerin kendi kültür ve tarihlerine olan şiddetli ilgiyle birlikte bunu başarmak için yeterince becerilerinin olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bizzat Atatürk tarafından gönderilen, Almanya'da dil ve tarih okuyan öğrenciler, en geç üçüncü nesilden itibaren yabancı okul ve yabancı öğretmene ihtiyaç duymadan kendi memleketlerinde tam bir eğitim ve öğretim verebileceklerini inanmaktadırlar. Aslında bu çok iyimser bir düşünüş olmasına rağmen, gerçek olan şu ki; Türkiye'nin yurt dışında öğrenim gören bu öğrencilerle ileride bilgin bir sınıf yetiştirmek

³⁵² Melzig, a.g.e., s. 8-19.

niyetinde olmasıdır ve bu sınıf gelecekte tüm Türk aydınlarına damgasını vuracaktır. Bu öğrencilerin eğitim ve öğretimi için Almanya'nın seçilmiş olunması bulunmaz bir fırsattır. Almanya'da tarih okuyan Türk öğrencilerin ikametlerini kolaylaştırmak ve onlara kendi milli geçmişleri hakkında bilgi verecek olan Alman ilim şubelerine daha fazla özen göstermek gerekir. Almanya'nın yapacağı propagandayla Türkleri, öğrenim için Almanya'ya müsümanla mümkündür. Özellikle Osmanlı Tarihi ve Türkoloji üzerindeki etüt ve çalışmalar konusunda yapılacak ilerlemelerle Türk öğrencilerin, Alman üniversitelerine akın etmeleri sağlanacaktır. Türk fikir hayatında Alman nüfuzu oluşturmak için bugüne kadar yapılmış çok çalışma vardır, ancak amaç sadece ihtisas bilgileri öğretmekten ziyade iki ülke arasındaki ilişkileri derinleştirmek gerekir. Özellikle bunun için güzel sanatlar konusunda karşılıklı çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır. Türk güzel sanatları hala Fransız nüfuzunun etkisi altında olduğundan Alman şiirlerinin Türkçeye, Türk şiirlerinin de Almancaya tercümesi yapılarak iki tarafın fikri ayrılıkları ve yabancılıkları yok edilebilir. Almancaya tercüme edilecek Türkçe eserler ile Türk şairlerin eserlerinin dünya edebiyatında yer edinmeleri sağlanabilir. Musiki ve diğer güzel sanatlarda da aynı nitelikte çalışmalar yapılmalıdır. Unutmamak gerekir ki Türkiye Avrupa'nın doğu kapısıdır.³⁵³

b. Alman Okulları ve Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşında kapanan Alman okulları, iki ülke arasında ilişkilerin başlamasıyla birlikte 1924 yılında sadece tek bir Alman okulu olarak İstanbul'da eski binasında tekrar faaliyete başlamıştır. 1937-1938 yılları arasında okulda öğrenim gören 642 öğrenciden sadece 150'sinin anadili Almanca idi. Hitler döneminde Almanlar, İstanbul'da bulunan Alman Lisesini bir propaganda aracı olarak görüyorlardı. Öte yandan, yarı yıl ve kış tatillerinde bu okulda Naziler bizzat kendilerinin ayarladıkları konferanslar düzenliyorlardı. 1937-1938 yılları arasında okulun birinci başkanı olan Johannes Porth, aynı zamanda Dresdner Bank'ın İstanbul şubesi olan Deutsche

³⁵³ Melzig, a.g.e., s. 8-23.

Orientbank'ın da müdürüydü. Üyelerden diğeri Almanların en önemli doğu gemicilik işletmeleri "İstanbul Deutsche Levantelinie"nin müdürü Karsten Meves'ti. Okulun 1924'ten açılmasından sonra okulun yöneticiliğini yapan Scheuermann ve Preusser Alman Eğitim Bakanlığı tarafından yeterince aktif bulunmadıkları için görevden alınmışlardır. Ayrıca okulda görev yapan 20 öğretmenden 18'inin Nazi örgütlerinde değişik görevleri vardır.³⁵⁴

İstanbul'daki Alman Lisesi dışında Ankara'da, 1934'ten beri açık bulunan büyükelçilik görevlilerinin, Alman öğretmenlerin ve Ankara'da değişik görevlerde bulunan Almanların çocukları için bir elçilik okulu faaliyetini sürdürmektedir. Bu okul, Türk makamlarından her ne kadar başlangıçta gizli tutulmaya çalışılmış dahi olsa da kısa sürede fark edilmiştir. O dönemde elçilik okulunda bulunan 150 öğrencinin yarısı Almandır. Almanların okullar aracılığıyla yapmak istedikleri Nazi faaliyetlerine Türk Hükümeti izin vermemiştir. Her şeyden önce, cumhuriyetin kurulmasından sonra yabancı okulların Osmanlı Devleti'ndeki gibi diledikleri eğitimi yapmaları engellenmiş ve sosyal dersler başta olmak üzere bir çok ders, Türkçe okutulmak zorunda bırakılmıştır. Okul ve öğretmenler, okutulan kitaplar ve dersler tamamen Türk Milli Eğitimin denetimi ve sıkı kontrolü altına alınmıştır. Alman okullarında da okutulması zorunlu olan tarih ders kitabında I. Dünya Savaşında iki ülke arasındaki var olan silah arkadaşlığından bahsedilmemesi, hatta Alman generallerinin I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de sadece kendi çıkarları peşinde koştuğunu ve sırf Almanların çıkarları uğruna bir çok Türk askerinin feda edildiğini, Almanların Türklerin tüm işlerine karışmaya kalkıştığını ve Türklere çok kötülük yaptıklarına dair yazıların yer alması Hitler yönetimini çılgına çeviriyordu ve bu kitapların yayınlanmaması için baskı yapıyorlardı.³⁵⁵

Türkiye'deki, Türk ve yabancı okullarda tarih ders kitabı olarak okutulan ve Hitler'i bile rahatsız eden Almanların I. Dünya Savaşı'nda yaptıklarıyla ilgili yazı şu şekildedir:

³⁵⁴ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1928)*, Ph.D., Ankara, 1994, s. 156-164; Glasneck, *a.g.e.*, s. 27-36; Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 141.

³⁵⁵ Glasneck, *a.g.e.*, s. 27-36; Sezer, *a.g.e.*, s. 156-164; Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 141.

“ Bununla beraber Osmanlı ordularının temelini teşkil eden Türk milleti dört sene süren cihan harbinin muhtelif cephelerinde muktedir kumandanlar idaresi altında bulundukça, dünyaya hayret veren bir mukavemet ve kudret gösterdi. Yalnız anavatanda değil, Galicya, Romanya gibi uzak cephelerde de müttefiklerinin imdadına koştu. Türkler oralarda kanlarını akıtarak mertliklerinin icabını yaptılar Osmanlı karargahı umumisi, Alamanların emri altında gibi idi: Osmanlı ordusunun mühim kuvvetleri, hariçte ve uzak cephelerde kurban edildi; Alamanlar yalnız kendi maksat ve emellerinin husulüne baktılar ve anavatanımızın müdafasını zaafa uğrattılar. Kanal ve Sarıkamış faciaları da Alaman maksadına hadim büyük hatalardandır. Bu hatalara rağmen Osmanlı ordusu bütün cephelerde kahramanca çarpışmıştır. Çanakkale boğazı harikalarından başka, Irak'ın kızgın çöllerinde her türlü harp vasıtalarının yoksulluğu içinde uğraşan 3000 kadar silahlı Türk 12.000 kişilik bir İngiliz kuvvetini Kütülemare'de esir aldı..

Alamanya Devleti Büyük Harp esnasında, müttefiki Sultanın, halifelik sıfatından istifade etmek arzusunda bulundu: halife namına bir takım fetva ve beyannameler yazdırıp, muhtelif Müslüman dillerine tercüme ettirerek, bütün dünya Müslümanlarına dağıttırdı. Müslümanların çoğu, İtilaf Devletlerinin tebaası olduğundan, bu manevi silahla onları metbu devletlerinin aleyhine çevirmek, harbe iştirakten menetmek ve hatta kıyam ve ihtilallere teşvik eylemek istiyordu. Fetva ve beyannamelere pek kulak asan bulunmadı. İngiliz ve Fransız tabii Hint, Cezayir, Tunus ve sair Müslüman memleketlerinin ulema denilen adamları hakimlerinin emrile, derhal bu fetva ve beyannameleri iptal edecek aynı kıratta bir sürü fetva, beyanname ve risaleler de kendileri yazıp neşrettiler. Hindin, Cezayirin ve Tunusun Müslüman askerleri hiçbir dini ıstırap duymadan, halifenin memleketine taarruz ve ordularına hücum ettiler. Hatta Osmanlıya doğrudan doğruya tabii olan Müslümanlar, bilhassa Araplar, Hilafete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler. Bunların başında peygamber sülalesinden geldiğini iddia eden Mekke Şerifi ve oğulları da vardı... ”³⁵⁶

Türkiye'deki yabancı okullarda öğrenim gören öğrencilerin bazı derslerinin Türk öğretmenler tarafından ve Türkçe olarak okutulması özellikle Nazi döneminde Alman okulları için bir sorun oluşturuyordu. Hatta Almanlar bu düzenlemeden uzun süre kaçmaya çalışılsa da, diğer yabancı okulların Alman okulunda Türk eğitim sistemini uygulayamamaları emsal gösterildiği için, bu kurallara uymak zorunda bırakılmışlardır. Alman Büyükelçiliğinin buna bir protesto notası ile karşılık vermesi de sonucu değiştirmemiştir.³⁵⁷

Türkiye'de 1930'lu yılların başında Alman hükümetince resmen desteklenen okul sayısı ikidir. Bu okullarda 1931-1932 öğretim yılında 1127 öğrenci öğrenim görürken bu sayı 1932-1933 öğretim yılında 1007'ye düşmüştür.³⁵⁸

Almanya'nın Avusturya'yı ilhak ettiği tarih olan 12 Mart 1938'den sonra İstanbul'da bulunan iki Avusturya okulu Sankt Georg Kız Lisesi ve Sankt Georg Erkek Lisesi Almanların yönetimine geçmiş ve Almanya'nın savaşı kaybedeceği anlaşılması üzerine, dönemin Milli Eğitim Bakanının 5

³⁵⁶ Tarih III, Ankara, T.T.T. Cemiyeti Tarafından Hazırlanmıştır, Maarif Matbaası, 1938.

³⁵⁷ Glasneck, a.g.e., s. 27-36; Sezer, a.g.e., s. 156-164; Ertuğrul, a.g.e., s. 141.

³⁵⁸ Koçak, a.g.e., s.180.

Ağustos 1944'teki talimatıyla Alman okulu kapatılıncaya kadar, bu okullar Almanların yönetiminde bulunmuştur. Savaş sona erdikten kısa bir süre sonra Avusturya okulları, yine Avusturyalıların yönetimine devredilmiştir. Hitler iktidara geldikten sonra da Milli Eğitim Bakanlığı Alman okullarını sıkı takip altına almıştır. Hatta 28 Ocak 1936'da dönemin Milli Eğitim Bakanı okula çocuk yuvası (Kinder Garten) açmak için yapılan başvuruyu dahi olumlu karşılamamış ve reddetmiştir. Yine 30 Eylül 1939'da Alman Okulunda Türk öğrenciler askerlik dersi gördüğü saatlerde Alman öğrenciler bu dersi almadıkları için bu saatlerde beden eğitim dersi yapmaları için okul idaresinin başvurusu dönemin Milli Eğitim Bakanınca kabul edilmemiştir.³⁵⁹

Glasneck'in eserinde bahsettiği Ankara'da bulunan Alman elçilik okulu bugün Ankara'da Alman Büyükelçiliğinin hemen karşısında bulunan Elçilik okuludur. Okul aslında cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1925'ten itibaren Alman Büyükelçiliği'nin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıyla açılmıştır, çünkü Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul başkent olduğu için Alman Elçilik binası da İstanbul'daydı ve elçilik görevlilerin çocukları bugünkü Beyoğlu'nda varlığını hala sürdüren Alman okuluna gitmekteydiler. Elçilik Ankara'ya taşındıktan sonra elçilik görevlilerinin çocuklarını eğitim için İstanbul'a göndermek mümkün olmadığından 1925'li yıllardan itibaren elçilik çalışanları çocukları için tek sınıflı bir okul oluşturmuşlar ve bu okula 1933'te Türkiye'ye Nazi baskısıyla gelmiş olan öğretim üyelerinin de çocukları katılınca değişik Alman üniversitelerinde 1914-1921 tarihleri arasında Matematik, Fizik, Almanca, Tarih ve Kimya dersleri vermiş, babası Alman ve annesi İngiliz olan ve bir Türk ile evli bulunan Leyla Kudret Erkönen Ankara Aşağı Ayrancı semtinde tek sınıflı bir okul açmıştır. Erkönen'in amacı, bu çocuklara İstanbul Alman Lisesi gibi lise diploması sağlamaktı. Ancak savaş başladığı 1939'da elçilik okulu Türk makamları tarafından illegal olarak açıklanınca, öğrenciler değişik ailelerin evlerinde eğitimlerine devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu olumsuz durum nedeniyle her ne kadar Erkönen öğrenime yarım yıl kadar ara verdiyse de, onun yerine başka öğretmenler derse girmişlerdir. Ancak

³⁵⁹ 341-42/202 No'lu Özel Alman Lisesi Dosyası, M.E.B. Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi; 341-42/202 No'lu Özel Sankt Georg Avusturya Lisesi Dosyası, M.E.B. Talim ve Terbiye Dairesi Arşivi.

1944'te Türkiye, Almanya ile tüm diplomatik bağlarını kesince bu okul tamamen çözülmüştür. Ancak Bayan Erköken yine de gizli olarak kendi evinde eğitimine devam etmiş ve 1952'den sonra okul Türk makamların izniyle tekrar açılmıştır ve faaliyetine bugün de devam etmektedir.³⁶⁰

Alman Lisesi ve Ticaret Mektebinde okutulan dersler şunlardır.

“İlk ve orta okullarda mecburi olan dersler: Almanca, Türkçe, Fransızca, Hesap, Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi, Malumatı Tabiiye, Fizik, Resim, Jimnastik, Elishleri (Kızlar için).

Lise kısmında mecburi olan dersler: Almanca, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Fransızca, Riyaziyat, Tarihi Tabii, Biyoloji, Kimya, Fizik, İmla, Resmi Hennesi, Taganni, İlmi Musiki, Jimnastik, Stenografi, Elishleri (Kızlar için).

Ticari Kısmında mecburi olan dersler: Almanca, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Fransızca, Riyaziyat, Fizik, Teknoloji, Umumi ve Ticari Hesap, Muhaberati Ticariye (Almanca, Türkçe, Fransızca), Usulu Defter, Ticaret Dersi, İmla, Makine ile Yazı Yazmak ve Stenografi.”³⁶¹

Alman Lisesi ve Ticaret Mektebi Talimatnamesinde önemli olarak görülen maddeler dipnotta verilmiştir. 1938'de yayınlanan Alman Lisesi ve Ticaret Mektebi'nin (Bugünkü Alman Okulu) Talimnamesinde geçen şu üç madde çok önemlidir:

*“- Umum sınıflarda resmi programlara tevkifan Türkçe tedrisat mecburidir.
-Protestan ve Katolik malumatı diniye dersleri dahi ihtiyaridir. Bu dersler mezhur mezheplerin muallimleri tarafından verilir. Bu derslere iştiraki talebenin ebeveyninin veya velilerinin tahriri muvafakat ile kabildir. Bu derslere Türk Müslüman çocuklar kabul edilmez.
-Türkçe dersler tercüme müstesna yalnız Türkçe olarak takrir olunur.”³⁶²*

Alman Lisesinde okuyan öğrencilerin velileri için çıkartılan notlardan önemli olanlar dipnotta verilmiştir. Hususi Alman Lisesi ve Ticaret Orta Okulunun öğrenci velileri için çıkarmış olduğu önemli noktalar isimli broşürde yazılan şu maddeler çok önemlidir:

*“- Türkçe ve Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Yurtbilgisi ve Askerlik dersleri T.C. Maarif Vekilliğinin talimatları dairesinde ve Türkçe olarak öğretilir. Bunlardan Yurtbilgisi ve Sosyoloji yabancı talebeler için mecburi değildir. Askerlik dersi yalnız Türk tabiiyetindeki talebeye mahsustur.
-Lise kısmını bitirmek için Türkçe derslerden sözlü bitirme sınavı ile Almanca olgunluk sınavını başarmak ve ticaret kısmını tamamlamak için de Türkçe ve gerekse Almanca bitirme sınavında başarı göstermek lazımdır. Liseyi bitiren talebeye verilen Türkçe diplomalar resmi Türk Liselerinin bitirme diplomaları gibi Devlet Olgunluk sınavına girmek ve yedek subay olmak haklarını verir.”³⁶³*

³⁶⁰ Festschrift anlaesslich des 50-Jaehrigen Bestehens der Deutschen Schule Ankara, 1952-2002, s. 10-15

³⁶¹ İstanbul Alman Lisesi ve Ticaret Mektebi, Talimatnamesi, İstanbul, Universum Basımevi, 1938, s.1-4.

³⁶² İstanbul Alman Lisesi, a.g.t., s. 1-4.

³⁶³ Hususi Alman Lisesi ve Ticaret Orta Okulu, İstanbul Talebe Velileri İçin Önemli Noktalar, s. 1-2.

Alman okulu 5 Ağustos 1944'te dönemin Milli Eğitim Bakanının emriyle kapatılmış ve 28 Mayıs 1953'te tekrar aynı binada açılmıştır.³⁶⁴

Değişik tarihlerdeki Alman okulunda bulunan öğrenci ve öğretmen sayılarını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur:

YILLAR	ÖĞRETMEN SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
1927-1928	28	414
1928-1929	29	545
1929-1930	32	482
1930-1931	39	727
1932-1933	44	1007
1937-1938	48	642
1962-1963	67	898
1975-1976	54	810
1997-1998	56	898 ³⁶⁵

Günümüzde İstanbul'da Alman Lisesi ve Ankara'da Elçilik okulu olmak üzere iki tane Alman okulu faaliyetine devam etmektedir. İstanbul'da bulunan Alman okulu, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ve onun teftişine tabidir. Ancak Ankara'da bulunan Alman elçilik okulu, elçilik topraklarında faaliyette bulunduğu ve elçilik toprakları o ülkenin toprağı sayıldığı için, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kontrol edilememektedir. Yalnız bu okula devam eden Alman ve Türk öğrencilerin almış olduğu diplomalar, Milli Eğitim Bakanlığınca geçerli sayılmamaktadır. Milli eğitim bu şekilde en azından Türk ailelerinin, çocuklarını bu okullara göndermelerine engel olmaya çalışmaktadır.

³⁶³Hususi Alman Lisesi ve Ticaret Orta Okulu, **İstanbul Talebe Velileri İçin Önemli Noktalar**, s. 1-2.

³⁶⁴ 420-4 No'lu **Özel Alman Lisesi Dosyası**, M.E.B. Özel Öğretim Kurumları Arşivi.

³⁶⁵ **Özel Okullar Rehberi**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu, 1961-1976.

SONUÇ

12. yüzyılda başlayan Türk-Alman ilişkileri, 18. yüzyılda Almanya'nın Rusya ve Fransa gibi iki güçlü ülkeyi yanına alan, Avusturya İmparatorluğu'na karşı verdiği varolma savaşında, Osmanlı İmparatorluğu gibi hala güçlü ve de bu ülkelerle sorunları olan bir devleti müttefik olarak yanına çekmek amacıyla, Büyük Friedrich'in yoğun çaba harcamasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Büyük Friedrich, her ne kadar Osmanlı Devleti ile istediği ittifak anlaşmasını imzalamadıysa da, en azından 1761'de ticari bir anlaşma yaparak diğer Avrupa ülkelerinin elde etmiş olduğu kapitülasyonları kendi ülkesi için de elde etmiştir.

Osmanlı Devleti ise, diğer güçlü Avrupa ülkeleriyle zaten yeterince sorun yaşadığından, daha da fazla sorun yaşamamak için Almanya'yla imzalamadığı ittifak anlaşmasını, bu kez kendi toprakları Rus saldırılarına maruz kalıp iyice çözümlenme sürecine girmeye başlayınca ihtiyaç duymuş ve bunun üzerine iki ülke ilk kez 1790'da bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma imzalandıktan sonra, iyice gücünü yitirmeye yüz tutan Osmanlı Devleti ile gittikçe güçlenen Almanya arasındaki denge, Almanya lehine dönmeye başlamıştır. Almanya, birliğini sağladığı 1871'den itibaren hem Avrupa'daki varolma savaşını kazanmış hem de gittikçe artan siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzuyla, diğer Avrupa devletleriyle yarışacak duruma gelmiştir. Almanya Fransa'yı yenerek elde ettiği Alsace Lorainne bölgesinin zenginliğinin katkılarıyla gelişen ekonomik gücünün yeni pazar ve ham madde ihtiyacı karşısında, Bismarck'ın Fransa'yı Avrupa'dan tecrit etmeye ve kendi topraklarını muhafaza etmeye yönelik güttüğü denge politikası, yetersiz kalmış ve 1880'li yıllardan itibaren sömürge arayışına girmek zorunda kalmıştır. Almanya, bu amaçla elde ettiği ve genelde diğer emperyalist ülkelerden arta kalan Afrika ve Asya'daki toprakların ham madde ve pazar için, çok yetersiz ve güçlü olmayan Alman deniz filosu için çok uzak olduğunu, bu uğurda çok para ve asker yitirerek anlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başta Osmanlı-Rus savaşları ve diğer ülkelerle yapılan savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle sürekli kan kaybeden ordusunu modernize etmek için kendi topraklarında gözü olmayan bir ülke arayışına

girdiği tarihle, Almanya'nın yeni ve yakın sömürge arayışına girdiği tarih birbiriyle çakışmış ve Bismarck, Alman sanayicileri ile Pangermenlerin baskısıyla 1882'de ilk askeri heyeti Osmanlı topraklarına göndermiştir. Gelen Alman askeri heyetinin yoğun çabaları sayesinde, Osmanlı ordusunun modernizesi için Alman silah fabrikalarından çok yüklü miktarda silah siparişi alınmaya başlanmıştır. II. Wilhelm, iktidara geldikten sonra Almanya'da bir Dünya Politikası gütmeye başlamış, bu politikanın hedefi ise Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti, Almanya için hem çok yakın hem ham madde ve pazar açısından çok elverişli hem de kendisi gibi Avrupa'dan tecrit edilmiş bir ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürge durumuna düşürecek olan projenin adı ise Berlin'den başlayarak, Balkanlar üzerinden ve Boğaziçi'nden geçerek Basra Körfezine kadar uzanacak olan Bağdat Demiryolu'ydu. Almanya, Bağdat Demiryolu ile hem ihtiyaç duyduğu pazar ve ham maddeyi sağlayacak hem yeni Alman göçmenleri için Almanlıktan uzaklaşmayacakları yakın bir yerleşim yeri olacak hem de dünya emperyalizminin en büyük ülkeleri olan İngiltere ve Fransa'nın sömürge yollarını elinde bulunduracaktı. Yani bu demiryolu tek bir amaca değil, bir çok amaca hizmet edecek ve Almanya'yı en büyük emperyalist ülke durumuna yükselterek ona "güneşte bir yer edinme" yerine, tüm güneşe sahip olma fırsatı verecektir.

Almanya, Osmanlı Devleti'nden aldığı demiryolu imtiyazlarıyla yavaş yavaş amacını gerçekleştirmeye başlarken, Osmanlı topraklarındaki azınlıklarla hiç ilgilenmiyor gözüküyordu. Böyle gözükmek zorundaydı, çünkü ülkedeki imtiyazlı durumunu ülke topraklarında gözü olmadığı güvenini Abdülhamit'e vermiş olmasına borçluydu. Almanya, bir yandan, Osmanlı topraklarında kendi tüccar, elçilik ve demiryolu çalışanlarının çocukları için açtığı Alman okullarıyla, masumane faaliyetlerde bulunuyor gözükürken, diğer yandan da Alman Birliği kurulmadan çok önce, Osmanlı topraklarında kurulmaya başlanmış olan misyoner Alman okullarıyla Osmanlı topraklarındaki azınlıkların din veya mezhebini değiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunuyor ve azınlıkları Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtıyordu. Bununla da yetinmeyen Almanya, kendi ülkesinde güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan Yahudilerden kurtulmak için, onların ezelden beri hayalleri olan kutsal

topraklara yerleşme fikirlerinin teşvikçisi olmuştu. Yahudileri Filistin topraklarına yerleştirecek olan Almanya, hem Yahudilerden kurtulmuş olacak hem de kutsal topraklarda kendi kültürünü Yahudi göçmenleri sayesinde yayabilecekti. Almanya, günümüzde Ortadoğu'da en büyük yara olan Arap-Yahudi savaşının mimarlarından olmayı, Yahudi göçünü teşvik etmekle başarmıştır.

Pangermenler ve Alman misyonerler, II. Wilhelm iktidara geldikten sonra, Osmanlı Devleti'nde Alman okulları vasıtasıyla, azınlıklarla ilgili faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bunun yanında, Almanya, kendi Dünya Politikasını gerçekleştirmek için, Osmanlı Devleti'ni dünya savaşına sokarak o cepheden bu cepheye savaştırmış; yüz binlere varan Türk evladını kendi emelleri uğruna harcamıştır. İki ülke de I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve imparatorlukları da tarihe karışmıştır. Bu savaştan sonra bağımsızlığını yitiren Osmanlı Devleti'nde uzun süre, ne Almanlar ne de Alman okulları faaliyette bulunmuştur.

Yeni Türk yönetimi; Atatürk önderliğinde başlatılan bağımsızlık savaşı sonucunda kurulan yeni cumhuriyetin, dünya devletleri tarafından tanınması olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşmasında, yabancı okulların faaliyetlerine ancak Türk yasa ve yönetmeliklerine uymak şartıyla izin verileceği kararını aldırabilmiştir. Avrupa ülkeleri, yeni kurulan cumhuriyetin başkenti Ankara'nın dünya ülkelerince tanınması anlamına geleceği için, bu şehirde elçilik açmaya yanaşmamış ve İstanbul'da elçiliklerini devam ettirmekte ısrar etmişlerdir. İşte bu noktada, Almanya, derhal imdada yetişerek, ilk elçilik binası sayılan binayı açmak üzere Ankara'da inşaat faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda, Mondros Mütarekesinden beri kesilen iki ülke ilişkilerine tekrar başlanmış, Alman okulu da İstanbul'da tekrar faaliyete başlamıştır. 1924-1933 tarihleri iki ülke arasındaki ilişkilerde ticari ve siyasi dengenin gözetildiği tarihlerdir. Bu yıllarda İstanbul'da bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan tek Alman okulu; gizli faaliyetler içinde bulunamamıştır. İstanbul'daki okul dışında, Ankara'daki elçilik çalışanlarının çocukları için tek sınıflı bir okul, 1925'ten beri elçilik içinde faaliyete başlamıştır.

Fakat iki ülke arasındaki iyi ilişkiler 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte, değişmeye ve ticari denge Almanya lehine bozulmaya başlamıştır. Almanya'nın yeni politikasının adı "Lebensraum Politik"tir ve bu politika sadece "Dünya Politikası"nın isim değiştirmiş halidir. Yine Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Alman dış politikasının hedefi Türkiye'dir, çünkü her şeyden önce Almanya, gireceği savaşta ihtiyaç duyacağı Ortadoğu ve Kafkas petrolüne ulaşabilmek için yine Türk topraklarından geçmek zorundadır ve gerek savaş araçları için ihtiyaç duyduğu kromu, gerekse diğer ham maddeleri yine Türkiye'den karşılayacaktır. Alman malları için de Türkiye I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi iyi bir pazar olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, bu ekonomik girdaba ancak 1939'a kadar dayanmıştır. Bu tarihten itibaren kendi topraklarının Alman faşizminin tehdidi altında olduğunu iyice kavrayan Türkiye, müttefik ülkeleriyle ittifak arayışına girince, Almanlar Türkiye'yi cezalandırmak için ticari ilişkileri kesmişlerdir. Almanya, Türk topraklarından Ortadoğu, Kafkaslara ve Rusya'ya saldırabilmeyi çok istemiş ve planlamış olmasına rağmen, bunu gerçekleştirecek cesareti bulamamıştır. Çünkü karşısında her ne kadar silah açısından zayıf ve Almanya ile karşılaştırılmayacak kadar güçsüz bir ordusu olan bir ülke olsa da, bu cumhuriyetin Türk milletinin en zayıf halinde dahi, emperyalist ülkelerle verdiği bağımsızlık savaşından doğduğunu ve Türk halkının ordusuna herhangi bir savaşta tüm gücüyle destek olacağını Almanlar çok iyi biliyorlardı.

Türkiye'nin ticareti, 1939'dan itibaren Almanya merkezli olmaktan çıkmış, Amerika ve diğer batı Avrupa ülkeleri merkezli olmaya başlamıştır. Hitler yönetimi, Türkiye'de faaliyette bulunan tek resmi Alman okuluna kendi faşizan fikirlerine sahip idareci ve öğretmenleri çoktan yerleştirmişti. Ancak dönemin Milli Eğitim Bakanlığı, Alman okulu bir yana, Nazilerin propaganda yapmak için en küçük masumane isteklerine dahi izin vermemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bununla da yetinmeyerek, daha düne kadar ses çıkarmadığı elçilik okulunun faaliyetini yasaklamış ve bu nedenle elçilik okulu, faaliyetini Alman elçilik çalışanlarının evinde illegal olarak devam etmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, ne Alman okullarına ne de diğer yabancı okullara en ufak müsamaha dahi gösterilmiş; Türk yasa ve yönetmeliklerini tanımayan yabancı ve azınlık okullar kapatılmıştır. Ülkede faaliyette bulunan tüm yabancı okulların etkisi, Osmanlı saltanatıyla birlikte tarihe gömülmüştür. Almanya, II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'ye baskı yaptıkça, milli eğitim, okulların denetimleri konusunu gevşetmek yerine daha da sıklaştırmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELER

T.C. M.E.B. TALİM VE TERBİYE DAİRESİ ARŞİVİ

341-42/202 No'lu Özel Alman Lisesi Dosyası.
341-42/202 No'lu Özel Sankt Georg Avusturya Lisesi Dosyası.

T.C. M.E.B. ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARI ARŞİVİ

420-4 No'lu Özel Alman Lisesi Dosyası.
420-4 No'lu Özel Sankt Georg Kız Lisesi Dosyası.
420-4 No'lu Özel Sankt Georg Erkek Lisesi ve Ticaret Okulu Dosyası.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİ

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 114988, 143210, 150336, 205658, 260770, 276318, 279328, 287360, 299534, 306665, 325402, 338129.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): 70/50, 81/18, 217/35, 230/27, 231/12, 231/13, 231/19, 420/82, 1475/2, 1495/6 lef 4-21, 1495/15, 1894/2, 2244/16, 2245/3, 2246/36, 2275/33, 2296/10, 2300/9, 2301/7, 2306/11, 2313/12, 2690/42, 2715/1, 2720/9, 2724/3, 2727/17, 2754/25, 2757/1, 2807/15, 2835/5, 2807/20.

İrade Maarif: 17 Z 1327/3, 28 Za 1328/2, 13 R 1330/3, 8R 1333/1, 4 Z 1333/1.

Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD): 117/33, 117/63.

B. KİTAPLAR

- AKYÜZ, YAHYA, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994.
- ALLARDT, HELMUT, *Politik vor und hinter den Kulissen*, Düsseldorf und Wien, Eron Verlag, 1979.
- Alman Lisesi ve Ticaret Mektebi Talimatnamesi*, İstanbul, Universum Basımevi, 1938.
- ANHEGGER, ROBERT, *Türkische Miszellen*, İstanbul, Divit Matbaacılık, 1987.
- ANTEL, SADRETTİN CELAL, *Tanzimat Maarifi*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- ATUF, NAFİ, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, [y.y.], Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930.
- AVCIOĞLU, DOĞAN, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- AYAS, NEZAD, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- AYTEKİN, HALİL, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayını, 1991.
- AYVERDİ, SAMİHA, *Misyonerlik Karşısında Türkiye*, İstanbul, Turan Neşriyat, 1969.
- BACINOĞLU, TAMER, *Modern Alman Oryantalizmi*, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.
- BAŞGÖZ, İLHAN, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- BAYTAN, ENVER, *Hıristiyan Misyonerleri Nasıl Çalışıyor*, İstanbul, Said Matbaası, 1965.
- BEYDİLLİ, KEMAL, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 1984.
- BEYDİLLİ, KEMAL, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- BİSMARK, *Gedanken und Erinnerungen*, Stuttgart und Berlin, Gottasche Buchhandlung, 1898.
- BLONDEL, GEORGES, *Bismark'tan Sonra Almanya Siyaseti*, (Çev: Raşit Ethem), İstanbul, 1932.
- BREHMER, CARL ERNST, *Die Stellung der Deutschen Staatsangehörigen in Türkei*, [y.y.], Greiswald Druck von J. Abel, 1916.
- BUSBECQ, OGİER CHİSELİN, *Türk Mektupları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.
- BÜYÜKKARCI, SÜLEYMAN, *Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Okullar*, Konya, Selçuk Üniversitesi, 1996.
- CANBOLAT, İBRAHİM S., *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, [y.y.], Ezgi Kitabevi Yayınları, [t.y.].
- CEMAL, BEHÇE, *Hatıralar-Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa*, İstanbul, Selek Yayınları, 1959.
- CİHAN, ALİ RIZA, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, C. I, Ankara, TBMM Kültür- Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, [t.y.].
- CİLACI, OSMAN, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, Diyanet İşleri Yayınları, 1990.

- ÇAVDAR, TEVFİK, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, Ant Yayınları, [t.y.].
- DAVİSON, RODERİC H., **Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim**, (Çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- DİNÇER, NAHİD, **Yabancı Özel Okullar**, İstanbul, [t.y.]
- DUMAN, İ.HASAN, **1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygılı Devlet**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1997.
- EARLE, EDWARD MEAD, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, (Türkçesi: Kasım Yargıcı), [y.y.], Milliyet Yayınları, 1972.
- ENİS, MEHMET, **Alman Ruhü**, İstanbul, Nefaset Matbaası, 1330.
- ERGİN, OSMAN, **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt. I, II, III, IV, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.
- ERGÜN, MUSTAFA, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Festschrift anlässlich des 50-Jährigen Bestehens der Deutschen Schule Ankara 1952-2002**, [y.y.], [t.y.]
- GISEL, BARON WLADEMİR, **Ortadoğu'da İki Yıl**, Berlin, 1927.
- GLASNECK, JOHANNES, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Ankara, (Çev: Arif Gelen), Onur Yayınları, [t.y.].
- GLASNECK, JOHANNES-KIRCHEISEN, INGE, **Türkei und Afghanistan, Brennpunkte der Orientpolitik im zweiten Weltkrieg**, Berlin, Martin-Luther Universitaet-Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1968.
- Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi**, İstanbul, Kara Kuvvetleri Yayınları, 1953.
- GÖKAY, FAHRETTİN KERİM, **Türk-Alman Kültür Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, [y.y.], Doğan Kardeş Yayınları, 1955.
- GROTHAUSEN, KLAUS DETLER, **Kemal Atatürk Zamanında (1924-1938) Türk-Alman İlişkileri**, [y.y.], [t.y.].
- GROTHER, HUGO, **Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen**, [y.y.], Halle a.d.S., 1913.
- GUHR, HANS, **Als Türkischer Divisions Kommandeur in Kleinasien und Palaestina**, Berlin, Mars Verlag, 1937.
- HALİDİ, MUSTAFA-FERRUH ÖMER, **İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm**, [y.y.], Bilmen Basımevi, [t.y.].
- HAYDAROĞLU, İLKNUR POLAT, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- HEIDORN, GÜNTER, **Ein Weltkrieg wird vorbereitet**, Berlin, Dietz Verlag, 1962.
- HILLGRUBER, ANDREA, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Almanların Savaş Hedefleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- HOLBORN, HAJO, **Deutschland und die Türkei (1878-1890)**, [y.y.], Archiv für Politik und Geschichte, 1925.
- Hususi Alman Lisesi ve Ticaret Ortaokulu İstanbul Talebe Velileri İçin Önemli Noktalar**, [y.y.], [t.y.].
- HÜBER, REINHARD, **Die Bagdadbahn**, Berlin, Junker und Dünnhaupt Verlag, 1943.
- İstanbul Alman Lisesi'nin 100. Yıl Dönümü**, İstanbul, 1968.
- JAESCHKE, GOTTHARD, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- JERUSSALİMSKİ, ARHADİ, **Bismark**, [y.y.], Dietz Verlag, 1985.
- KARABEKİR, KAZIM, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, İstanbul, Emre Yayınları, 2001.
- KARABEKİR, KAZIM, **Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu**, İstanbul, Emre Yayınları, 2001.
- KARAL, E. ZİYA, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1983.
- KIRŞEHİRLİOĞLU, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul, Bedir Yayınları, 1963.
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN, **Pencermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar**, İstanbul, 1988.
- KOÇAK, CEMİL, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- KOÇER, HASAN ALİ, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- KODAMAN, BAYRAM, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- KODAMANOĞLU, M.NURİ, **Türkiye'de Eğitim (1923-1960)**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- KONYAR, LEVENT, **Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1945)**, İstanbul, Havas Yayınevi, 1979.
- KORKMAZ, ZEYNEP, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara, 1991.
- KRECKER, LOTHAR, **Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg**, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1964.
- KROLL, HANS, **Lebenserinnerungen eines Botschafters**, Köln und Berlin, Kiepenheuer und Witsch Verlag, 1967.
- KURAT, YULUĞ TEKİN, **İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
- KURMUŞ, ORHAN, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, [y.y.], [t.y.].
- KUTAY, CEMAL, **Kader Bağı**, İstanbul, 1986.

- KÜSTLER, HEINZ, *Die Kriegsziele des deutschen Imperialismus zu Beginn des ersten Weltkriegs (1914-1916)*, Berlin, 1961.
- LORINGHOVEN, ARIEL, *Freiherren von Freytag, Deutschlands Aussenpolitik (1933-1940)*, Berlin, Verlagsanstalt Otto Stollberg, 1941.
- MELZIG, HERBERT, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*, Ankara, Alaeddin Kral Basımevi, 1940.
- Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar**, Ankara, Milli Eğitim Vekaleti Yayın Müdürlüğü, 1950
- MOLTKE, VON HELMUT, *Türkiye Mektupları*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1967.
- MORDTMANN, A.D., *Constantinopels*, Osnabrück, Biblio Verlag, 1987.
- MUNGAN, BELGİN, *Avrupa'nın Etnik Parselasyonu*, İstanbul, YGS Yayınları, 1998.
- MÜHLMANN, CARL, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig, Verlag Koehler& Amelang, [t.y.].
- MÜLLER, VINZENS, *Gerçek Anavatanı Buldum*, Berlin, 1963.
- OĞUZ, BURHAN, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul, Can Matbaa, 1983.
- OKAN, KENAN, *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme*, [y.y.], M.E.B. Yayınları, 1971.
- ORTAYLI, İLBER, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.
- ÖKE, KEMAL, *II. Abdülhamit Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1981.
- ÖZALP, REŞAT, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul, 1982.
- Özel Okullar Rehberi**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu, 1961-1976.
- ÖZGÜLDÜR, YAVUZ, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993.
- ÖZYÜKSEL, MURAT, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, [y.y.], Arba Yayıncılık, [t.y.].
- POLVAN, NURETTİN, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952.
- POMIANKOWSKI, JOSEPH, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1969.
- RAPP, ADOLF, *Die Entwicklung unserer Orientpolitik*, Tübingen, Verlag Kweres, 1916.
- RATHMANN, LOTHAR, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Hazırlayan: Ragıp Zarakolu), İstanbul, Belge Yayınları, 1982.
- REŞAT, ALİ, *Bismark*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
- REUTER, ERNST, *Türkei im Brennpunkt, Atatürk in deutscher Sicht*, Köln, 1982.
- RITTER, ALBERT, *Berlin-Bagdad, Neue Ziele Mitteleuropäische Politik*, München, Lehmann, 1916.
- ROAB, ALFONS, *Die Politik Deutschlands im Nahen Orient von 1878-1908*, Wien, Mnazsche Verlag, 1936.
- ROEDENBERG, GEORG, *Das türkische Reich-Ein Brennpunkt politische Geschehens*, Berlin, 1939.
- RÖSSLER, FRITZ, *Welchen Weg geht die Türkei*, Dresden, Verlag Krueger&Horn, [t.y.].
- SAKAOĞLU, NECDET, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, [y.y.], İletişim Yayınları, [t.y.].
- SAKAOĞLU, NECDET, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, [y.y.], İletişim Yayınları, [t.y.].
- SCHACHT, HJOLMAR, *76 Jahre meines Lebens*, Bad Wörshofen, Kindler und Schiermeyer Verlag, 1953.
- SCHAEFER, CARL ANTON, *Deutsch-Türkische Freundschaft*, Stuttgart und Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1914.
- SEVİNÇ, NECDET, *Ajan Okulları*, [y.y.], [t.y.].
- SITKI, BEKİR, *Das Bagdad-Bahn-Problem 1890-1903*, Freiburg im Breisgau, Druck von Rudolf Goldschagg, 1935.
- STUERMER, HARRY, *Konstantinopol'da Savaşın İki Yılı (1915-1916)*, [y.y.], Büke Yayınları, [t.y.].
- TANSEL, SALAHADDİN, *Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında*, Ankara, 1946.
- Tarih III**, Ankara, T.T.T. Cemiyeti Tarafından Hazırlanmıştır, Maarif Matbaası, 1938.
- TAŞDEMİRCİ, ERSOY, *Belgelerle 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamları*, Ankara, 1992.
- T.C. Anayasası**, 20.7.1961 Tarihli Resmi Gazete
- TEKELİ, İLHAN ve İLKİN SELİM, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- TOPÇU, NURETTİN, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, 1960.
- TOZLU, NECMETTİN, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.
- TRietsch, DAVIS, *Deutschland und der Islam- Eine Weltpolitische Studie*, Berlin, Orient Verlag, [t.y.].
- TRUMPERER, ULRICH, *Almanlar ve Osmanlı İmparatorluğu, 1914-1918*, Princeton, 1968.
- TURAN, KEMAL, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul, Ayışığı Kitaplar, 2000.
- TURAN, OSMAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- TURFAN, RUHİ-YAZMAN, M.Ş., *Tarihte Türk-Alman Dostluk İlişkileri*, İstanbul, Nurettin Uycan Kitapçılık, 1969.
- Türk Hususi- Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri**, İstanbul, İstanbul Öğretmenleri Yardım Cemiyeti Yayınları, Ülkü Basımevi, 1938.
- UNAT, FAİK REŞİT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, Milli Eğitim

Basımevi,1964

- UZUNÇARŞILI, İSMAİL H., **Osmanlı Tarihi**, C.II, III, IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.
- VAHAPOĞLU, M.HİDAYET, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.
- YARAR, ERHAN, **Tarihten Geleceğe Türk- Alman İlişkileri**, Ankara, [t.y.].
- YILMAZ, VELİ, **1 nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman ittifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993.
- WALLACH, JEHUDA.L., **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977.
- WIDMANN, HORST, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2000.

C. MAKALELER

- ACKERMANN, JOSEPH, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkileri," **Atatürk Konferansları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- AKYÜZ, YAHYA, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge," **İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt. III, Sayı. 1-4, [y.y.], 1970.
- ANHEGGER, ROBERT, "Almanların Türkiye'ye Göçü," **Tarih ve Toplum Dergisi**, 4/21, [y.y.], 1985.
- BEYDİLLİ, KEMAL, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında," **Tarih Dergisi**, Sayı.32, İstanbul, 1979.
- ÇETİN, ATTİLA, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu," **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 10-11, İstanbul, 1983.
- ERGİNÜN, İNCİ, "Romanımızda Yabancı Okullar," **Türk Edebiyatı**, Sayı.13-15, [y.y.], 1978.
- ERGÜN, MUSTAFA, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman Eğitim İlişkileri," **OTAM**, Sayı. 3, Ankara, 1992.
- ESMER, A. ŞÜKRÜ-SANDER, ORAL, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası," **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Bilimler Fakültesi Basımevi, Ankara 1982.
- GÜLER, ŞÜKRÜ, "Türk Dış Politikası 1939-1945," **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. II, [y.y.], [t.y.].
- GÜNERİ, HASAN, "Azınlık Vakıflarının İncelenmesi," **Vakıflar Dergisi**, Sayı. 10, Ankara, 1973.
- HAJO, HALBORN, "Deutschland und die Türkei 1878-1890," **Archiv für Politik und Geschichte**, [y.y.], 1925.
- KARABEKİR, KAZIM, "Misyonerlik Faaliyeti," **Yeni Sabah** 11-12, [y.y.], 1939.
- KIENTZ, FRIEDRICH KARL, "Geschichte der deutsch-türkischen Beziehungen", **Zeitschrift für Kulturaustausch**, Nummer. 2-3, [y.y.], 1962.
- KOÇAK, CEMİL, "Türkiye'de Bir Alman Subayı.Nazi Almanya'sının Ankara Ataşemiliteri, (1936-1944)," **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı. 5, [y.y.], Mayıs 1984.
- KOÇAK, CEMİL, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar," **T.C.T.A.**, Cilt. II, [y.y.], [t.y.].
- LUXEMBURG, ROSA, "Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi," **Aydınlık Dergisi**, Sayı. 2, Ankara, Aralık 1968.
- MUTLU, ŞAMİL, "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim," **Türk Tarih Kurumu Belgeleri Dergisi**, XVII/21, Ankara, 1997.
- NADİ, YUNUS, "Türkiye'de Ecnebi Mektepleri," **Cumhuriyet Gazetesi**, [y.y.], 5 Şubat 1933.
- NEUMARK, F., "1939-1940 Senelerinde Türkiye Dış Ticareti," **Bellekten**, İstanbul, Güven Basımevi, 1941.
- ROTHSTEIN, THEODOR, "Der Streit um die Bagdadbahn," **Die Neue Zeit**, Cilt. II, [y.y.], 1912/1913.
- SEZER, AYTEN, "Lozan Sonrasında Türkiye'deki Alman Okulları," **Türk Yurdu**, No. 18, [y.y.], 1998.
- ŞİŞMAN, ADNAN, "XX.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Alman Müesseseleri," **Ata Dergisi**, Sayı: 7, Konya, 1997.
- TİMUR, HİFZİ, "Türkiye'de Bulunan Yabancıların Okuma ve Okutma Bakımından Durumu," **İ.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt. XI, Sayı. 1-2, İstanbul, 1945.
- TORGAY, OSMAN ZEKİ, "Son 10 Yıl İçinde Türkiye-Almanya Ticareti," **10. Yıl Almanya'da Türk Ticaret Odası**, Berlin, 1938.
- ZİYA, YUSUF, "Ecnebi Mekteplerinde Türkçe," **Cumhuriyet Gazetesi**, [y.y.], 21 Şubat 1933.

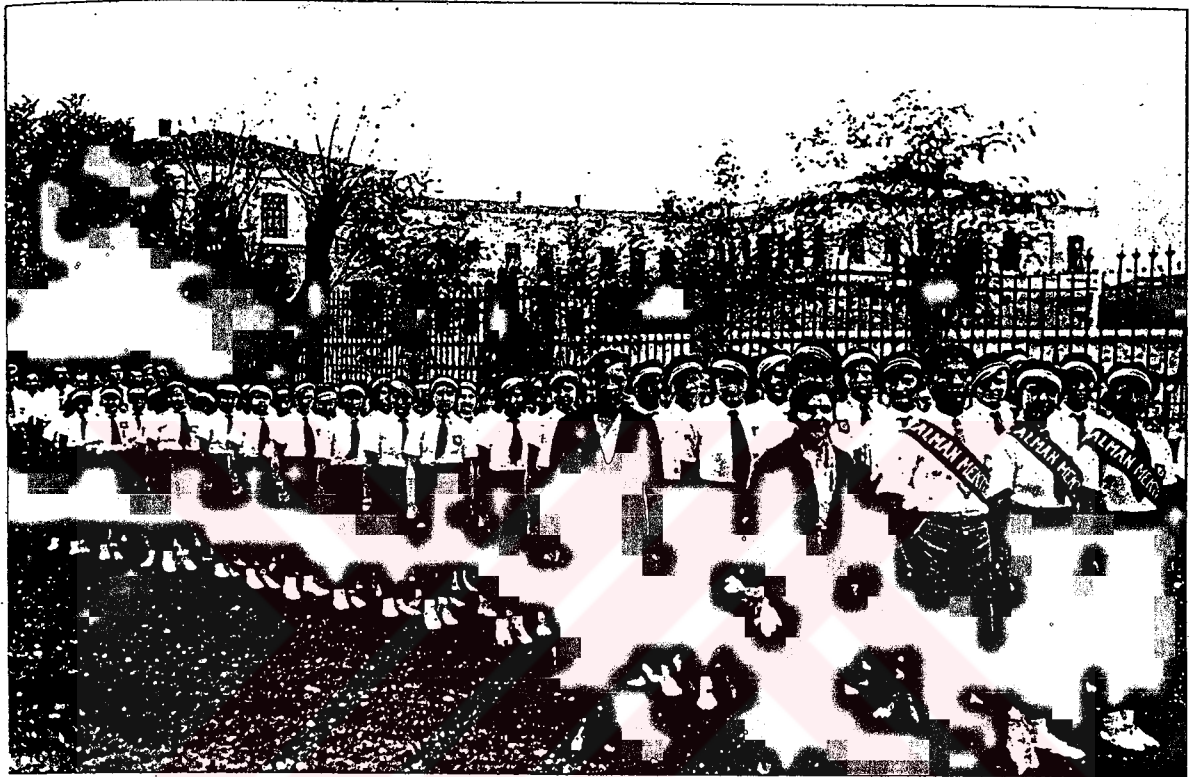
D. TEZLER

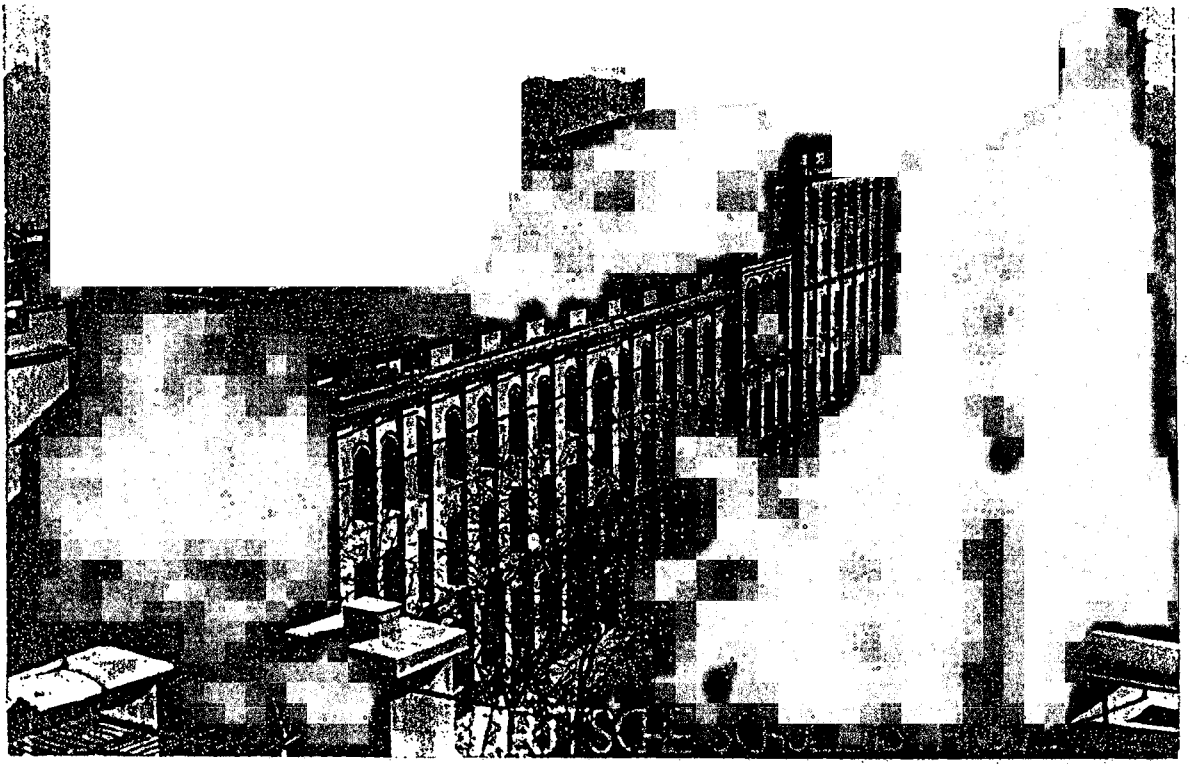
- BÜYÜKKARCI, SÜLEYMAN, **İstanbul Sankt Georg Avusturya Okulları'nın Türk Eğitim ve Öğretim Sistemine Etkileri**, Ph.D., Konya, 1994.
- ERKAN, PINAR, **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul /Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

- ERTUĞRUL, HALİT, **Kuruluşundan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları ve Bu Okullardan Mezun Olan Öğrencilerin Türk Toplumunda Üstlendiği Roller**, Ph.D., Sakarya, 1997.
- İLERİ, TURGUT, **Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları**, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1998.
- MUTLU, ŞAMİL, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Ph.D., İstanbul, 1999.
- SEZER, AYTEN, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1928)**, Ph.D., Ankara, 1994.
- YALÇIN, SEDA, **Türk Eğitiminde Dönüşüm Özel Okulların Yeri ve Anlamı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.
- YENİTEPE, MEHMET EMİN, **Türk Eğitim Sistemi İçerisinde Yer Alan Yabancı Okulların Tarihsel Gelişim Süreciyle Amaç, Yapı ve Yönetim Süreçlerinin İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- ZARARSIZ, DAVUT, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar İstanbul'daki Gayr-i Müslim Okulları**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

E. İNTERNET SİTELERİ:

- Anayasa Mahkemesi Kararı, (<http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/SPK/K1998/K1998-01.htm> - 101k).
- Antisemitismus, (<http://www.dhm.de/lemo/html/kaiserreich/antisemitismus/> - 11k).
- Dağılma Dönemi, (<http://www.members.tripod.com/bayram.polat/dagilma.htm> - 65k).
- Das Syrische Waisenhaus, Christliche Geschichte, (<http://www.horstkannemann.de/schneller.html>).
- Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, (<http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm>).
- Genozid, Historisierung & Rezeption, (<http://www.hist.net/kieser/ghet/Essays/EssaySchaller.html> - 55k).
- Kirchenlexikon, (<http://www.bautz.de/bbkl/l/Lagarde.shtml> - 6k).
- Özel Alman Lisesi Tarihiçesi, Geschichte der DSI, (<http://www.d.istanbul.de/tuerkisch/infos-tr/dsi-geschichte.htm>).
- Sauer, Paul, Vom Land und den Asperg im Namen Gottes nach Palaestina und Australien, (<http://home.t-online.de/tydst/sauer.htm>).
- Schuladressen, (http://www.dasan.de/ds_istanbul/default.html s.1-5.).
- Schulen in der Türkei, Bundesverwaltungsamt, (<http://www.bva.bund.de/aufgaben/auslandsschulwesen>).
- Tapu Kanunu, (http://www.emlaksa.com/mevzuat_kanun_2644.htm - 41k).
- Teutonia Tarihi, (http://www.biglook.com/bigistanbul/kultur/aktv_detay.asp?aktv_id=2935&aa_id=6).
- Tevhidi Tedrisat Kanunu, (http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste/PC1430.HM3.frameset.html - 1k).
- Türk Anayasa Metinleri, (http://www.tbmm.gov.tr/kultur_sanat/yayin001.htm - 15k).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları, (<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> - 101k).
- Yonan, Gabriele, Alman Doğu Politikası, (<http://www.people.freenet.de/sosyal/yonan/html>).
- 19.yy. ıslahat hareketleri, (<http://www.tarihdersi.i8.com/Osmanlitarihi/19yyislahathareketleri.htm> -23k).
- 19.yüzyılda Osmanlılar, (<http://onurcan.www9.50megs.com/19.%20zyylda%20osmanllar.htm>-72k).

Okulun genel görünüşü

Ön giriş¹⁹² bahçe kapısı

Binaya ön giriş kapısı

Binanın ön bölümü